

2018/2

XXVII. évfolyam

**POLITIKATUDOMÁNYI**  
**SZEMLE**

Az MTA Politikatudományi Bizottsága  
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont  
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2018  
© A kötetben publikáló szerzők, 2018

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT  
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont  
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.  
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában  
Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás  
Tördelő: Csernák Krisztina

Nyomdai munkák: Robinco Kft.  
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.  
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.  
Telefon: 224-6724  
Honlap: [www.poltudszemle.hu](http://www.poltudszemle.hu)  
E-mail: [posze@tk.mta.hu](mailto:posze@tk.mta.hu)  
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

*A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg.*



## TARTALOM

### NEOLIBERALIZMUS

- *Ágh Attila*: A neoliberalizmus rendszere és a „társadalom önvédelme” . . . . . 7

### DEMOKRÁCIAELMÉLET

- *Szántó András*: Schumpeter empirikus demokráciaelmélete. Az állampolgári politikai tudás mint a demokratikus elszámoltathatóság feltétele . . . . . 29

### CIVIL POLITIKA

- *Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó*: Jótékonyág és politika. A menekülteknek nyújtott közvetlen segítség közéleti hatásai . . . . . 55

### BIG DATA

- *Koltai Júlia – Stefkovics Ádám*: A big data lehetséges szerepe a pártpreferencia-becslésekben magyarországi pártok és politikusok Facebook-oldalainak adatai alapján. Módszertani kísérlet . . . . . 87

### KITEKINTŐ

- *Szabadfalvi József*: Demokrácia – parlamentarizmus – diktatúra. Ottlik László 1929–1935 közötti politikatudományi nézeteinek rekonstrukciója . . . . . 123

### RECENZIÓK

- *Pap Milán*: A politikatudomány és a történelem visszatérése (Csizmadia Ervin: A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan? . . . . . 147
- *Mráz Ágoston Sámuel*: Választás helyett sorsolás. David Van Reybrouck kettősrepresentativitás-elmélete . . . . . 155

### KÖNYVFIGYELŐ . . . . . 163

### ABSTRACTS . . . . . 167

## SZERKESZTŐK

---

Boda Zsolt (főszerkesztő)

Szabó Andrea

Szűcs Zoltán Gábor

## SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

---

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Bayer József

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Kende Péter

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

# NEOLIBERALIZMUS

Ágh Attila

*A neoliberalizmus rendszere és a „társadalom önvédelme”*



# A NEOLIBERALIZMUS RENDSZERE ÉS A „TÁRSADALOM ÖNVÉDELME”

Ágh Attila

Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet

„There is no such thing as society”  
(Margaret Thatcher, 1987. október 31.)  
TINA – There is no alternative  
(Margaret Thatcher elhíresült mondása)

## ÖSSZEFOGLALÓ

Polányi szerint a 19. századi európai civilizáció azzal jött létre, hogy kialakult a gazdaság és a társadalom mint két önálló szféra – a piacgazdaság és vele szemben a „társadalom önvédelme” – a maga belső szervezetével. A hetvenes évektől a piacgazdaság logikája dominált a társadalom többi szférája felett, ám a globális pénzügyi válság nyomán a neoliberalizmus a kétezres évek végén válságba került, és felülkerekedett a társadalom önvédelme. A neoliberalizmus válságával eljött a bizonytalanság kora, az Új Világrend kibontakozásának időszaka, ahogy erről tengernyi szakirodalom is tanúskodik. Az új korszaknak, a neoliberalizmus felbomlásának a leglényegesebb válságterméke, a társadalmi átmenet ellentmondásainak kifejeződése a neopopulizmus.

**Kulcsszavak:** neoliberalizmus ■ jóléti állam ■ növekvő társadalmi egyenlőtlenség ■ posztneoliberalizmus ■ neopopulizmus

## BEVEZETÉS: A NEOLIBERALIZMUS RENDSZEREZÉSE ÉS KORSZAKOLÁSA

A neoliberalizmus korunk egyik domináns jelensége, ami a társadalmi élet valamennyi szférájában jelentkezik. Ezért ez a tanulmány a gazdasági-pénzügyi, a társadalmi-politikai és a kulturális-civilizációs – széles értelemben vett – alrendszeriben való megjelenését, rendszerként való létezését kívánja az elemzés középpontjába állítani. Ugyanakkor a korszakolás is igen fontos, mert a neoliberalizmus már egy hosszú történelmi pályát futott be és számos alakváltozáson ment keresztül, amelyeket világosan el kell választani egymástól. Ráadásul a gazdasági-pénzügyi, társadalmi-politikai és kulturális-civilizációs alrendszereknek, valamint az egyes kontinenseknek, sőt a különböző országoknak megvan a saját történelmi átalakulása is, ami elég evidens a szak-

irodalomban is, mindenekelőtt az angolszász világ és a kontinentális Európa fejlett országai összehasonlításában. Így a sokszínűsége révén a neoliberalizmus lényegében „catch-all” terminussá változott, így a közelképe sokszor meglehetősen zavarosnak – a szakirodalom szerint „amorfnak” – mutatkozik. Dani Rodrik szerint egyszerűen a közgazdaságtan „perverziónjáról” van szó (Szalai, 2018). A neoliberalizmus meghatározásán általában keresztülvonul az a ketősség, hogy egyrészt a fogalom túl széles és a tágas sokféleséget fogja át, másrészt a hetvenes évektől kiépülő rendszernek mégis határozott közös vonásai vannak (O’Neill–Weller, 2016: 84, 88.). De ez a gyorsan változó, plurális közelkép még a legfejlettebb országokban sem takarhatja el számunkra a neoliberalizmus lényegét, központi tartópilléreit – a piaci fundamentalizmust és a homo oeconomicus „metafizikáját” –, bármilyen bonyolult és tarka képet mutat is az egyes országokban és azok adott történelmi fázisaiban (Steger–Roy, 2010; Springer et al., 2016).<sup>1</sup>

Mivel a neoliberalizmus már több évtizedes történetre tekinthet vissza, szükséges az egész történetét felvillantani és a domináns időszakának két egymást követő szakaszát is élesen megkülönböztetni. Mindenekelőtt azonban a neoliberalizmus mintegy három évtizedes domináns időszakát el kell választani mind az előtörténetétől, mind pedig az „utótörténetétől”. Az 1920–1930-as években a gazdaságban és a társadalomban súlyos ellentmondások halmozódtak fel, amelyek politikai szinten is jelentkeztek a totalitáriánus rendszerek színrelépésében. Az ezekre adott gazdasági és politikai válaszok egyike volt a klasszikus liberalizmus megújítási törekvése az új körülmények között, amit ebben a tanulmányban a megkülönböztetés végett, a neoliberalizmus előtörténeteként, a „neo-liberalizmus” terminusával említünk. Ez a korai vagy „neoliberális” szakasz az elméleti viták korszaka volt, ami az eszmetörténeti elemzés feladatkörébe tartozik, míg a vizsgálódásunk arra a korszakra terjed ki, amikor a neoliberalizmus már gyakorlati programmá vált és átformálta az egész társadalmi valóságot. Hasonlóképpen, a domináns időszakot el kell választani a neoliberalizmusnak a globális pénzügyi válság utáni belső válságától és csökkenő befolyásának időszakától. Az újabb korszakhatár a globális pénzügyi válság a 2010-es évtizedben, ami megingatta a neoliberalizmus egész rendszerét, súlyos megszorító programokkal járt, és véget vetett dominanciájának (Whiteside, 2016). Stiglitz szerint (2004: 13.) „a lényeg az, hogy az önszabályozó piac mítosza ma *gyakorlatilag* halott”, vagyis a kétezres években megkezdődött a neoliberalizmus válsága, és belépett helyére a „posztneoliberalizmus” (Duménil–Lévy, 2016).<sup>2</sup>

A neoliberalizmus domináns korszaka a két nagy globális válság – az első a hetvenes évek elején az olajválság, a második pedig a kétezres évek végén a pénzügyi válság – kitörésével datálható, a hetvenes és a kétezres évtized közé tehető, közelebbről a 1972 és 2008 közötti időszakra. A kifejlett neoliberalizmus domináns időszaka tehát a hetvenes évek elejétől a kétezres évek végéig



tartott. De a korszakhatárok valójában nem élesek, bár a globális válságok elég markáns fordulópontokat jeleznek, amelyek mögött a termelési szerkezet negyedszázados ciklusokban való mély átalakulása rejlik (Harvey, 2007; Leshem, 2016). Az ötvenes évektől az intenzív iparosítás révén fejlett ipari társadalom alakult ki – a végén az első globalizációs válsággal –, amit a hetvenes évektől fokozatosan felváltott a szolgáltató társadalom a Nyugatról Keletre menekülő iparágakkal (deindusztrializáció), a végén a második globalizációs válsággal. A kétezres évek folyamán egyre jobban kiépült az informatikai társadalom, s ezzel megkezdődött a harmadik globalizációs hullám, ami egy újabb – a negyedik – ipari forradalommal járt („reindusztrializáció”). Ebben a három szakaszban a ciklusok a nagy termelési rendszerek változása nyomán átalakulnak, így indul be a spirál, és fordul át társadalmi-politikai, majd kulturális-civilizációs változássá. A kulturális-civilizációs terület, mint az életvitel, az életmód teljessége, a társadalom bővített újratermelésének terepe, válik a fő hadszínterré a politikai szférában is, mivel a termelési rendszerek egyre inkább tudás-intenzívebbé válnak, de a neoliberalizmus éppen ezt a folyamatot gátolja a maga társadalmi szélességében, ami politikai ellenhatást vált ki a szélsőjobb-oldali populista vagy baloldali szerveződések formájában (Pappas, 2018). A neoliberais dominancia időszakát számosan a Gramsci-féle hegemoniaelmélettel írják le (Plehwe, 2016: 63–64.), mint hegemon ideológiai projektet (England–Ward, 2016: 55–56.), amelynek során a neoliberalizmus lépésről lépésre megszerzi a hegemon pozíciót a társadalom egyes területein (Peters, 2016). Olyannyira, hogy a neoliberalizmus világnézetileg is dominánssá válik, így a „józan ész” (common sense) nevében és a médián keresztül uralkodik a közvélemény felett is (Cupples–Glynn, 2016: 176–177.).

A történelmi áttekintés után a neoliberais domináns korszakához visszatérve, meg kell állapítanunk, hogy annak belépése is mélyebb és hosszabb társadalmi folyamatokat jelez, egy olyan új rendszer kialakulását, amely sokkal inkább kötődik egy eseménysorozathoz a három fő területen – a gazdaságban, politikában és a kultúrában mint alrendszerekben –, mintsem egyetlen éles fordulathoz. A korszakváltás a neoliberalizmus belépésével a gazdaság, a politika és a kultúra nagy alrendszereiben sem egyszerre, hanem különböző tempóban jelenik meg – mégpedig úgy, hogy a gazdasági-termelési átalakulás indítja be a spirált –, ám jórészt egymással átfedően, hiszen ezek az alrendszerek ugyanazt a lényegyet fejezik ki és alátámasztják-felerősítik egymást (Centeno–Cohen, 2012). A második világháborút követő „arany évtizedek” után a hetvenes–nyolcvanas években új típusú szolgáltató társadalom alakult ki, és a jóléti állam ellentmondásai is jelentkeztek. Az erre adott politikai válaszok egyike volt a neokonzervativizmus az angolszász világban, ami állami eszközökkel is beavatkozott a gazdaságba a neoliberalizmus szellemében. A neokonzervatív politikai rendszerek ugyanakkor az állam visszavonulását a gazdaságból jelentős mértékben a szociálpolitikai-jóléti rendszerek csökken-

téseként, illetve a közszolgáltatások privatizálásaként hajtották végre (MacLeavy, 2016: 253–254).

Így lépett be a hetvenes években fokozatosan a neoliberalizmus mint rendszer, azaz a szorosan összefüggő gazdaság, politika és kultúra. Ráadásul valójában a hetvenes években indult el a globalizáció, amelyre egyfelől felépült egy gazdasági és biztonságpolitikai világrendszer, másfelől megjelent a horizonton a globális ökológiai fenyegetettség is („Csak egy Föld van”), és zászlót bontott a környezetvédelem. Az „első” globális rendszer a neoliberalizmus szervezési elvei alapján a kilencvenes években, a duális világrendszer összeomlásával érte el teljes fejlettségét. Ekkor a második – gyakran vágtatónak (galopping) nevezett – globális rendszer lépett be helyette, s ezzel párhuzamosan a kilencvenes években megkezdődött már a neoliberalizmus hanyatlása, belső ellentmondásainak kibontakozása, hiszen társadalmi és kulturális válsággá is mélyült, akkor is, ha ez csak később, a globális pénzügyi és gazdasági válságban vált nyilvánvalóvá. A neoliberalizmus súlyos romboló hatása már a kétezres évek elején jelentkezett valamennyi társadalmi szférában a fejlett országokban is, vagyis a dominanciájának fokozatos elvesztése maga is egy hosszabb folyamat volt, ezért nem köthető pusztán egyetlen eseményhez, legyen az akár egy olyan fontos esemény, mint a globális pénzügyi válság kirobbanása.

A jóléti állam időszaka a második világháború mély megrázkódtatása után egyesíteni próbálta a (nyugati) világot, bekapcsolta az egyesítésből fakadó hajtóerőket. Korszakos tekintetben az „egyesítés” időszaka határozott előre lépést jelentett a gazdaság, a társadalom és a kultúra területén egyaránt. Nevezetesen Nyugaton gyors gazdasági növekedés játszódott le a szolgáltató gazdasággá átnövő fejlett ipari társadalomban, ennek nyomán kialakult a jóléti társadalom, és kiteljesedett a képviselői demokrácia egész épülete, s ezek betetőzéseként kialakult az állampolgári kultúra világa. Ez határozta meg a világrendszer egészének mozgását a hetvenes évekig, de közvetlen progresszív hatása a világrendszer magállamaira – az „első világra” – korlátozódott, ám csak igen korlátozottan és ellentmondásosan terjedt ki a „harmadik világra”, és kifejezetten erőteljes szerepet játszott a kiépülésében a „második világgal” való éles konfrontáció. A gazdaság világa a nyolcvanas évektől mindjobban szétszakadt az új innovatív gazdaságra és a „régii” ipari társadalom szigeteire, még a legfejlettebb országokat is megosztva területileg (horizontálisan), miközben a társadalom vadul polarizálódott gyorsan gazdagodó elitre és a lesüllyedő marginalizált rétegekre (vertikálisan). A kultúra szférája is szétszakadt a professzionális, avagy technokrata elit által felépített „minden rendben van” világra és a keserves ellentmondások valóságára, és a globális fiskális válság nyomán a tömegfeszültség szinte felrobbant a neopopulizmus vulkánikusan feltörő áradatával. Ezért a neopopulizmust gyakran „counter-populizmusként” emlegetik, ami szögesen ellentétes látásmód („counter-vision”) az öntelt neoliberalizmussal szemben.

A korszakolásnál azzal is számot kell vetnünk, hogy a leggyakrabban alkalmazott modell a Kondratyev-féle hosszú ciklusok elmélete, ami a „rövid 20. század” – azaz az 1989-es korszakos fordulat – konstrukciójával elfogadottá és elterjedtté vált. A fél évszázados ciklusok modellje 1945 és 1989 fordulópontjaival együtt azonban a felező válság fogalmát is bevezette. Ezzel a hetvenes évek olajválságának kitörése jól összeegyeztethető – hiszen a jóléti állam válságához jelentős mértékben hozzájárult az első globális válság, a hetvenes évek olajválsága –, akárcsak az egymást átfedő elméleti keretekben a Régi Világrend 1990 körüli és az Új Világrend 2015 körüli belépése. Ráadásul ez a korszakolás azt is tartalmazza, hogy a fél évszázados ciklusok első szakaszában gyors gazdasági fejlődés van, míg a második szakaszban viszonylagos lelassulás, de minőségileg új elemek jelennek meg a társadalmi rendszerben. Ennek a legszembeszökőbb esete az olyan sokat emlegetett „három arany évtized”, amit a franciák „les trentes glorieuses”-nek neveznek. Ekkor, a második világháborút követő gyors gazdasági fejlődése során létrejött a jóléti állam a maga társadalmi-gazdasági rendszerével, képviseleti demokráciájával és az alapvető emberi-állampolgári jogokra épülő civil kultúrájával, amit azonban a hetvenes években lelassulás és a neoliberalizmus belépése követett. Ez az eset azt is megmutatja, hogy az egyes szakaszokban minden megváltozik, legfeljebb kisebb-nagyobb elcsúszásokkal – akár konfliktusokkal – a nagyobb társadalmi területek között. A neoliberalizmus keletkezése, széles értelmezési mezeje és belső feszültségei már rendszerezetten áttekinthetők a nagy kézikönyvekben, pl. a *Handbook of Neoliberalism*ban (Springer et al. [eds.] 2016) és a *Sage Handbook of Neoliberalism*ban (Cahill et al. [eds.] 2018).

#### A NEOLIBERALIZMUS SZAKASZAI WASHINGTONTÓL DAVOSIG

Ha most a 2010-es évek második feléből visszatekintve szemléljük a neoliberalizmus történetét, akkor ezeknek a folyamatoknak a hetvenes évek végétől fokozatosan feltáruló ellentmondása tárul fel, ami két szakaszra osztja ezt a történetet, vagyis a neoliberalizmus történelmi útját a két szakasz éles különbségében kell szemügyre venni. Hiszen az első, felfelé ívelő szakasza maga is a korai globális válságra és a jóléti társadalom felmerülő ellentmondásaira reagált, s átmenetileg a nyugati országokban dinamizálta is a gazdaságot. A második szakaszában a növekvő egyenlőtlenség azonban már a gazdasági növekedés akadályává vált, s az eddigi legmélyebb globális válsághoz vezetett, ami súlyos társadalmi veszteségeket okozott a legfejlettebb országoknak is, ezért mindmáig tart a globális válságkezelés, most már a „válságkezelés válságkezeléseként”.

A két szakasz jegyében Washingtontól Davosig tart a neoliberalizmus történelmi útvonala, s egyben ez a két emblemikus hely vagy szólítószó, ame-

lyekbe belefoglalható az egész neoliberalizmus belső feszültsége és dinamikája. A Washingtoni Konszenzus 1989 novemberében az amerikai globális világrénd szimbólumává emelkedett, nemcsak a liberalizálás, deregulálás és a privatizálás mentén tíz pontban összefoglalt gazdasági-pénzügyi szabályozás tekintetében, hanem geopolitikai értelemben is, hiszen ekkortájt omlott össze a bipoláris világréndszer. Az amerikai globális dominancia átfogó, rendszer jellegét erősíti fel az is, hogy a Washingtoni Konszenzus a globális pénzügyi intézmények számára fogalmazódott meg, és vált évtizedekre azok Tízparancsolatává. Egyfelől valójában Latin-Amerika válsága vezeti be, és felsejlik mögötte annak brutalitása is, ahogyan Pinochet megdöntötte Chilében a demokratikus rendet és a „chicagói fiúk” receptje alapján erőszakosan bevezette az államilag levezényelt neoliberalizmust. Másfelől ugyanez a külső nyomás szelídebb erőszak formájában, áttételesen jelentkezett a szovjet birodalom szétesése nyomán a demokratizálódó, az euroatlanti integrációba belépő országokban, vagyis a „recept” rögvest alkalmazásra került a világréndszer másik nagy félperifériáján is.

Az 1971-ben az European Management Forumként elinduló és 1987-től World Economic Forummá (WEF) átalakult szervezet évenkénti konferenciasorozatot indított Davosban. Ez a konferencia a kilencvenes években fokoatosan már a megreformált, modernizált és nyitottá vált neoliberalizmus képét mutatja, ami megőrzi annak lényegét a zárt rendszerének felbomlása, ellentmondásainak kiéleződése után is. Davos két tekintetben is túllép a „hivatalos” globális intézményeken – Világbank, IMF, G-8, G-20 és mások –, mivel egyrészt belép a nyílt kommunikációs térbe, az évenkénti találkozóin egyszerre zárt a globális elit körül, másrészt nyitott a globális média és a szélesebb publikum számára, beleértve az ott tüntetőket és a rendszeres, intézményesült tiltakozás egyéb formáit is, amelyek 2001-től World Social Forum néven is megszerveződtek. 2015 óta a WEF egy non-profit, nem-kormányzati nemzetközi szervezetként kapott elismerést. Ugyanakkor Davos a WEF Globális Versenyképességi Jelentésein keresztül a fenntartható fejlődés számos dimenziójának feltárásával és bemutatásával elméletileg megjeleníti a neoliberális álláspont történelmi dinamikáját és megújuló képességét is.<sup>3</sup>

Mindent összevetve, a World Economic Forum 1971 óta globális érdekelt-ségű és kiterjedt közpolitikai intézetként működik, ami 1979-től évről évre közzéteszi a jelentéseit és egyben meghív egy csapatot – mostanság mintegy háromezer embert – Davosba azok megvitására. A WEF éves jelentései a társadalomtudomány egész rendszerét megmozgatják és messzemenőig opponálják ugyan a neoliberalizmus szűk nézőpontját, míg a vezető politikusokból, a multinacionális vállalatok vezetőiből és a világmédia celebjéből álló globális elitet legitimálják és szocializálják. Ez az ellentmondásos szerep azt jelzi, hogy a Washingtontól Davosig tartó történelmi pályafutás során a neoliberalizmus képes volt rugalmasan megújulni. Davos jelentős szerepet játszott a

Régi Világrend felbomlásának felismerésében és megvitatásában, valamint a 2010-es évtized során az Új Világrend belépésében és globális bemutatkozásában is. Nem véletlen tehát, hogy a neoliberalizmus kritikája, belső ellentmondásainak és romboló hatásainak bemutatása is az utóbbi évtizedben Davos körül sűrűsödik.<sup>4</sup>

Most a gazdaság, a társadalom és a kultúra újraegyesítésének gondolati és politikai kísérletei folynak, amit már az is jelez, hogy sorra jelennek meg a „posztneoliberalizmussal” foglalkozó tanulmányok (Brand, 2016). A gazdaságot illetően ugyanis kiderült, és szakmailag is bizonyítást nyert az, hogy a mélyülő egyenlőtlenség nem pusztán morális kérdés, vagy a szociálpolitika problémája, hanem magának a gazdasági fejlődésnek a legnagyobb akadálya, ahogy ez Thomas Piketty (2015, eredetileg 2013) munkásságával belépett a köztudatba. Halmozottan hátrányos helyzet jött létre mindhárom alrendszerben: a gazdasági fejlődés megtorpant, az „első világ” is csak nagyon lassan jött ki a globális válságból a 2010-es években; a társadalom jelentős része súlyosan és tartósan leszakadt; és a kulturális szféra mély szakadékban van, mert „identitásválságba” zuhant (Alvaredo et al., 2018).

A fejlődés főáramában újra az került előtérbe, hogy az állam nem leszűkítésre szorul, hanem kibővítésre vár, a fejlesztési funkciók stratégiai irányítását ellátó „okos államra” van szükség („smart state”, Aghion–Roulet, 2014). Végül, de nem utolsósorban, az állampolgári kultúra, mint az emberi beruházás alapja, minden további fejlődés forrása a „tanuló társadalomban”, amelynek programját Joseph Stiglitz hirdette meg. Az Új Világrend kialakulása a geopolitika és a biztonság új fogalmával ugyan az újabb ellentmondások sorozatát indította el, mert ez az újraegyesítés mint a szétesett – gazdasági–pénzügyi, a társadalmi–politikai és a kulturális–civilizációs – alrendszerek összekapcsolása, maga is új feszültségekkel jár, de egyben megnyitja a fejlődés új távlatait is.<sup>5</sup>

#### A KLASSZIKUS LIBERALIZMUS ÉS A NEOLIBERALIZMUS ELTÉRŐ TÖRTÉNELMI ÚTJAI

A neoliberalizmus körüli áldatlan, sokszor terméketlen vitának két fő oka van. Egyrészt a liberalizmussal elméletileg és történelmileg összekapcsolódnak, s némileg átfedik egymást. Ezért bár ellentétes koncepción nyugszanak, mégis a tudományos vitákban is sokszor összemosódnak, így néha még a szakmai okfejtések is számos ellentmondást tartalmaznak. Másrészt a neoliberais korszakra a legkülönbözőbb politikai és érdekképviseleti szempontból érkeznek reagálások, értelmezések és bírálatok, amelyek a mögöttük álló ideológiai álláspontnak – és nemritkán az egyes érdekcsoportoknak – megfelelően fejtik ki a klasszikus liberalizmus és a neoliberalizmus viszonyát a lényegi egybeeséstől a szinte teljes szétválasztásig terjedő spektrumban. Sőt, a neoliberaliz-

mus védelmében kifejezetten szándékosan hoznak létre olyan intézményeket, amelyek a kutatás mellett a két fogalom összekapcsolásával teremtenek ideológiai védőernyőt.

A neoliberalizmus lényegét tárgyalva szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy már magát a liberalizmus kifejezést is az értelmezések dzsungelé veszi körül, hiszen egészen mást jelent akár az európai és az amerikai politikai életben is. A klasszikus, 19. századi liberalizmus két oszlopon nyugodott, bevezette egyfelől a nemzeti alapokon szervezett jogállamiság, másfelől az általános emberi jogokra épített társadalom fogalmát. Ezért a klasszikus liberalizmus programja ezek megvalósulásával a fejlett országokban túlhaladottá vált, mert a progresszió új értelmet nyert, hiszen a demokratizálás minden lépésével újabb és újabb problémák jelentkeznek a társadalom horizontján, amire már nincs válasza.

Manapság az emberi jogok négy generációját különböztetik meg, és azok fokozatos bővülése nemcsak egyszerűen túllép az eredeti alapjogokon mint „liberális” szabadságjogokon, amelyek védik a közösségeket és az embereket az állammal szemben. Az első generációs emberi jogok ugyanis már a 19. század végétől fokozatosan állampolgári jogokká szélesedtek, azaz második generációként a gazdasági, politikai, szociális és kulturális jogok széles tárházává váltak, amelyek már nem az elszigetelt egyén védelmét szolgálták, hanem a társadalmi kapcsolatok sokaságát bontakoztatták ki és dinamikájukban szabályozták. Ezzel már túl is léptek az individualizmus szűk nézőpontján, sőt szembe is kerültek vele, s még inkább ez a helyzet a különféle kisebbségek jogaival és az élhető környezethez való joggal. Ezek a harmadik generációs emberi jogok már bőven átvisznek a 20. századba, míg a negyedik generációs jogok, a jövő nemzedék védelme és a globális szinten értelmezhető egyéb jogok még most is csak kialakulóban vannak. Nevezhetjük ezt az egész emberi jogi vonulatot a szó legáltalánosabb, szinte túlfeszített értelmében vett liberalizmusnak, de akkor azt is ki kell mondanunk, hogy a jogoknak ez a széles liberális világa a legélesebb ellentmondásban van az önző és elszigetelt individuumra épített neoliberalizmus alapelveivel. Ugyanakkor azonban a demokrácia minden sérülésével és fenyegetettségével történelmileg újra és újra aktuálissá válik az eredetileg megfogalmazott liberális értékek, az alapjogok védelme, ahogy éppen most is Kelet-Közép-Európában.

Az elmélet-történeti elemzések bemutatják tehát, hogy egyfelől történelmileg a 19. század végétől maga a klasszikus liberalizmus fokozatosan múzeumi tárgygyá vált a fejlett országokban, másfelől az azt módosító, lényegét eltorzító „neo-liberalizmus” számos formája és stációja következett be a hetvenes évekig, amikor a neoliberalizmus mostani jelentése laza körvonalakkal a kemény magja körül kialakult. Ám a rendszerezési törekvések és áttekintések ellenére a két fogalom gyakran összemosódik és átcsúszik egymásba, ami nagy zavart kelt nemcsak a közvéleményben, hanem a társadalomtudományokban is.



Holott – erős kontraszttal fogalmazva – a liberalizmus a (formális jogi) egyenlőség, a neoliberalizmus pedig a (mélyülő társadalmi) egyenlőtlenség filozófiáján nyugszik. A két ellentétes fogalom makacs összekapcsolásának számos oka van, az egyik nyilvánvalóan a leegyszerűsítő szóhasználat, a klasszikus liberalizmusnak az utótörténetében a *gazdasági* liberalizmussal való azonosítása, gyakran a gazdasági jelző elhagyásával. Ily módon a liberalizmus-liberalizálás kifejezés leszűkül a piacgazdaság bevezetésére, nemcsak a közbeszédben, hanem a társadalomtudományok általános kategória-használatában is. Sorra jelentek meg olyan tanulmányok és blogbejegyzések, amelyek azt bizonygatják, hogy a neoliberalizmus közkeletű fogalma hamis, mert ez egy „csúszós” és „változékony” (slippery, shifting) koncepció (Rodrik, 2017), ezért a neoliberalizmus „átgondolását” (rethinking) javasolják (Birch–Mykhailenko, 2010; Birch–Springer, 2017).

Le kell szögezni azonban újra, hogy a neoliberalizmus meghatározása körül vad viták dúlnak ugyan, de a jelentés magja – a homo oeconomicus dominanciája és a minimális állam igénye – körül mégiscsak elég határozott konszenzus van. Ez egyben a „szabadság” fogalmának leszűkítése a gazdaságban a piaci fundamentalizmusra, a társadalomban a meritokrácia elvébe burkolt elitizmusra és a kultúrában „a siker mindent igazol” amorális elvére. Mindenesetre a hetvenes évektől a neoliberalizmusnak már kevés köze volt a távoli előzményéhez, a klasszikus liberalizmushoz, sőt egyenesen szembefordult annak két oszlopával, a szuverén nemzetállammal és a polgári egyenlőséggel. A téma szerteágazó jellegéből adódóan a (klasszikus) liberalizmus és a neoliberalizmus éles szétválasztását egyfelől konceptuális oldalról, másfelől a főbb alrendszerek központi problémái áttekintésével tudjuk elvégezni. A kifejtés az emberkép, az emberi természet alapfogalmának kibontásával kezdődhet meg.

#### A HOMO OECONOMICUS ELMÉLETI TERRORJA AZ „EMBERI TERMÉSZET” ELLEN

Számos rangos szerző – így Claus Offe is – mély történelmi fordulatot lát a hetvenes években, amikor az „arany évtizedek” véget értek, teljes gazdasági és politikai korszakváltás következett be, és megváltozott a közvélekedés is a szociálpolitikáról. Offe szerint a történelmi fordulat előtt a fokozódó társadalmi egyenlőtlenséget jogtalanságként, társadalmi igazságtalanságként értelmezték, míg a fordulat után funkcionalista megközelítésben, pusztán az egyik társadalmi folyamatként tekintették. Offe egy negyedszázad után új fordulatot lát az emberképek vitájában, amelynek során a közgazdászok is mindjobban hangsúlyozzák, hogy a neoliberalizmus az emberi tőke és a társadalmi kapacitás rendkívüli elpazarolásával, társadalmi anómia kialakulásával járt. Offe is kiemeli a neoliberalizmus erőteljes hatását az angolszász országokban és

szembeállítja vele a kontinentális tradíciót (2018: 74–75, 78.). Az angolszász neoliberais szakirodalomban az egyéni aktorok szerepének vizsgálata került előtérbe, sőt a társadalomtudományok tágas térségeit is áthatotta a „módszer-tani individualizmus”, az elszigetelt egyénből való kiindulás.<sup>6</sup>

A neoliberalizmus belépésével voltaképpen az „emberkép” változott meg a homo oeconomicus agresszív dominanciájával, hiszen végül is minden közgazdasági elmélet mögött – implicit vagy explicit formában – egy emberkép rejlik. A társadalomelméletek az ideológiai alapvetésüket és fő üzenetüket általában az emberképbe építik bele. Az „emberi természet” definícióját „természetadta” módon – azaz készen, eleve adottként – ábrázolják az általuk képviselt ideológiai program alapján, és a továbbiakban aztán logikusan és „tudományosan” már mindent levezethetnek belőle, mert az egész elméleti rendszer ezzel a kiindulóponttal már sínre van téve. A neoliberalizmus a homo oeconomicus szélsőséges absztrakcióján – annak is a túlversengő és nárcisztisztikus variánsán – alapul, amit részletesen jellemeznek a fogyasztói társadalom közgazdászai, szociológusai és az életmódkutatás kulturális antropológusai.

Ha egy rövid pillantást vetünk a közgazdaságtan történetére, feltárul azonban az a tendencia, hogy a közgazdaságtan látóhatára egyre jobban tágul, egyre több emberi tevékenységet és társadalmi folyamatot, mint gazdasági tényezőt, vonnak be a tudomány látókörébe. A neoliberalizmus ennek tökéletes ellentéte, a közgazdasági nézőpont teljes leszűkítése, s egyben az egyetlen valódi, objektív társadalomtudományként – a társadalomtudományok természet-tudományaként – való bemutatása. Ez egyértelmű és explicit törekvése a neoliberalizmus alapító atyáinak, Hayeknek és Friedmannak, ami a modern ökonometriában csúcsozott ki. Az ökonometria ugyanis hasznos és szükséges módszerből a neoliberais irányzatban ideologikus konstrukcióvá, fétissé vált, ami a gazdasági-társadalmi valóság teljes ábrázolásának – sőt a folyamatok biztos, „tudományos” előrejelzésének – igényével lépett fel (Mellár, 2016).<sup>7</sup>

Az európai társadalomtudomány évszázadokon át arra törekedett, hogy a gazdaság, társadalom és kultúra – széles értelemben vett – nagy alrendszerinek önálló, sajátos mozgástörvényeit és az alrendszerek kölcsönhatását feltárja. Az utóbbi évtizedekben különös figyelem fordult a társadalmi folyamatok növekvő komplexitása felé, így a „complexity management” önálló tudományos problémává emelkedett, illetve a jó kormányzásnak is lényeges problémájává vált. Ezzel a régóta jelentkező törekvéssel szembefordulva a neoliberalizmus tagadja az egyes alrendszerek autonómiáját, mindent a piacgazdaság törvényeiből vezet le, amit koncepcionálisan a homo oeconomicus dominanciájával alapoz meg, és valóságos elméleti torként érvényesít a többi társadalomtudománnyal szemben. Nevezetesen: „A neoliberalizmus meghatározó vonása, hogy szemben a liberalizmussal, ami a gazdasági, társadalmi és politikai szférákat különállónak tekinti, [...] mindenféle neoliberais teória



közös feltevése, hogy minden tevékenység lényegében gazdasági” (Davies, 2017: 21.), ami a tudományos kutatásban „gazdasági imperializmusként” érvényesül és megjelenik a GDP fetiszizálásában is. Ennek megfelelően a közgazdaságtant tartja az egyetlen valódi, objektív társadalomtudománynak, ami a természettudományok kemény logikájára épül. Ahogy Polányi kifejti (2004: 155.), olyan egyetemes törvényt kerestek a társadalomban, mint a gravitáció a természetben. A piaczgazdaságot ezzel szemben Polányi a rendszerelemzés módszerét alkalmazva vizsgálta, mert Stiglitz szerint „Polányi úgy tekintett a piacra, mint egy szélesebb gazdaság részére, a szélesebb gazdaságra pedig egy még szélesebb társadalom részeként.” (Stiglitz 2004: 19.)

Ezen a vonalon haladva, David Chandler tanulmánya (2014) a növekvő komplexitás oldaláról foglalja össze a tudományos és kormányzati fejleményeket, és erről az oldalról bírálja a neoliberalizmus szélsőséges gazdasági-piaci redukcionizmusát. Chandler szerint az ilyen lineáris redukcionizmusra épülő elméletek éppen a társadalmi folyamatok lényegét, az okozati láncolatokat és a kölcsönhatásokat képtelenek feltárni, holott a kormányzás éppen ezeket próbálja irányítani. Ehelyett a neoliberalizmusban a piac úgy működik, mint egyfajta „*deus ex machina*”, mivel a társadalmi komplexitás redukciója empirikusan megjelenik az árakban. Chandler kifejti, hogy „a piacot az árakon mint indikátorokon keresztül a helyi és speciális tudás összekötő közegeként idealizálják. Az árak játsszák az alapvető szerepet az élet komplexitása plurális realitásának a feltárásában és hozzáférésében, s egyben az emberi magatartás magyarázatában, abban, hogyan kell alkalmazkodni ehhez a realitáshoz, és hogyan kell tanulni belőle.” A neoliberalizmus szerint tehát az „igazságot” (truth) az árak mechanizmusa tárja fel, mivel „a piac úgy működik, mint egy *deus ex machina*, megoldva a kormányzási és egyéni magyarázat korlátozottságának a problémáját, közvetlen hozzáférést biztosítva az élet komplexitásának realitásához” (Chandler, 2014: 53–54.).

A homo oeconomicus nézőpontjának erőteljes bírálatát a modern közgazdaságban Thorstein Veblen kezdte el, aki az evolúciós közgazdaságtannal egyben egy új emberkép megalapozásának kísérletét is végrehajtotta. Már Veblen nagy lépést tett előre, főként azzal, hogy a klasszikus Veblen-hatás szerint a fogyasztás bizonyos formáiban – mint a presztízsfogyasztás – csupán a magasabb társadalmi státus kifejezésére szolgál. Veblen munkássága a presztízsfogyasztás logikájának feltárásával egyébként is rendkívül aktuális manapság Magyarországon, de különösen a gazdag spektrumú emberképen alapuló „viselkedési közgazdaságtan” Richard Thaler által képviselt interdiszciplináris elmélete felől visszatekintve. Ahogy Hausmann Péter hangsúlyozza, a homo oeconomicus „a szélsőségesen individualista, haszonelvű és maximalizáló fogyasztói viselkedést feltételező” modellje még most is jelentkezik a közgazdaságtan főáramában, mert a „mai közgazdasági elmélet ilyen bővítése még mindig nem képes teljes mélységében és összetettségében megragadni sem a tár-

sadalmi viselkedés – elsősorban a fogyasztás – mögött meghúzódó egyéni motivációkat, sem a fogyasztás szimbolikus jelenségtartalmát, sem pedig annak társadalmi és kulturális oldalát”. Holott az emberek nem az elvont, történelem feletti piaci racionalitás alapján, hanem a társadalmi intézmények és a kulturális normák alapján cselekszenek, vagyis a társadalmi szokások és kulturális normák határozzák meg az egyéni cselekvéseket. Az emberi viselkedés komplex szemlélete nélkül a gazdasági cselekvések mögöttes okainak feltárása hiányos, ezért Veblen elvetette a piaci hatékonyság fetiszizálását, valamint a gazdasági folyamatok történelem feletti, tértől és időtől független megközelítését. Az „evolúciós víziója” szellemében felhívta a figyelmet arra is, hogy „a közgazdaságtan csak akkor érheti el a klasszikusai által kijelölt célját, ha megismerési törekvései követni is képesek azokat az – intézményi, kulturális és lélektani – változásokat, amelyek a gazdaságban, a társadalomban végbemennek” (Hausmann, 2007: 1013–1014.).

A homo oeconomicus neoliberais definíciói azt hangsúlyozzák, hogy „a gazdasági döntések mögött olyan egyéneket kell feltételeznünk, akik saját önös érdekeiket követik, és így kizárólag az egyéni hasznuk maximalizálásában érdekeltek”. Jóllehet „az egyén nem elszigetelten hozza meg fogyasztói döntéseit pillanatnyi hasznának maximalizálása érdekében [...] az egyén hasznosságértékelése elsősorban attól függ, hogy mit fog hozzá szólni a társadalom többi tagja, illetve hogy milyen kulturális-intézményi keretek közepette formálódik ez a társadalmi megítélés” (uo. 1019.). Veblen társadalmi-kulturális keretek közé helyezte a gazdasági racionalitást, és jelentős szerepet tulajdonított a – történelmileg változó, a kulturális-intézményi környezet által kialakított és átörökített – társas viselkedési szokásoknak. Az „evolúciós közgazdaságtannak” különös jelentősége van egy évszázad múltán is, amikor a szociálpszichológusok kimutatták, hogy a „neoliberais perfekcionizmus”, mint egyén-központúság és túlzott sikerorientáltság, tömegesen súlyos pszichés torzulásokat is okoz, és ez felfokozza a társadalmi anomíát. Ennek szellemében Bresser-Pereira (2010: 19.) idézi a *The Economist* egyik megállapítását 2009-ből, miszerint „a közgazdászokat annyira félrevezetik a modelljeik, hogy azzal áltatják magukat, ami nincs a modellben, az nem is számít”.

#### A PIACI „ÖRDÖGI MALOM” MŰKÖDÉSE ÉS A „TÁRSADALOM ÖNVÉDELME”

A neoliberalizmus csődje meghozta Polányi Károly elméletének reneszánszát, az Új Világrend belépését sokan *A nagy átalakulás* (1944) koncepciója alapján értelmezik. Követik Polányi felfogását abban is, hogy a szabadpiac korlátlan mozgása társadalmi és emberi erőforrások óriási veszteségével jár, különös tekintettel a pénzpiacok mozgására, hogy ezt a legutóbbi globális válság megmutatta (Hopkin, 2017; Smith, 2017). A Polányi-reneszánsz alaphangját Joseph

Stiglitz *A nagy átalakulás* című Polányi-főmű 2001-es újabb kiadásához írott hosszú előszava adta meg, felidézve, hogy az európai civilizációt Polányi szerint „kettős mozgás” jellemzi, egyrészt a piac kiépülése és „ördögi malomként” való működése, másrészt vele szemben a „társadalom önvédelme”, mozgalmi-intézményi megszerveződése. Polányi központi tézise, hogy „az önszabályozó piacok sohasem működnek: hiányosságai nemcsak belső mechanizmusukban, hanem következményeikben is (például a szegényeket illetően) olyan nagyok, hogy szükségessé válik az állami beavatkozás. [...] Polányi elemzése világossá teszi, hogy a gazdagság »lecsorgását« hirdető közgazdasági doktrínáknak – melyek szerint a növekedés mindenkinek előnyös, a szegényeknek is – csekély a történeti megalapozottságuk.” (Stiglitz, 2004: 9–10).<sup>8</sup>

Polányi nagyon erős kifejezéseket alkalmazott az „elszabadult” piac mozgására: „Ha egyedül a piaci mechanizmus irányítaná az emberek és természeti környezetük sorsát, sőt még a vásárlóerő mennyiségét és felhasználását is, a társadalom elpusztulna.” Ismételten írja, hogy „az ilyen piacok működése a társadalom elpusztulásával fenyeget” (Polányi, 2004: 107, 257). Ezért jellemzi az európai civilizációt a kettős mozgás, a modern társadalmi fejlődés két szervező elve, egyfelől a piac működése, másfelől vele szemben a társadalom önvédelme mint védekező ellenmozgás (uo. 110, 177, 191.). Polányival szólva tehát a szabadon eresztett – államilag-társadalmilag nem szabályozott és ellenőrzött – piacnak romboló hatása van a társadalom egészére. És valóban, hiszen a neoliberalizmus belépése úgy jelentett átmeneti gazdasági fellendülést, hogy erősen rombolta egyrészt a társadalmi szerkezetet, az állami-politikai berendezkedést és a kulturális szférát, s ezzel a rövidtávú gazdasági növekedés kedvéért már a középtávú növekedés feltételrendszerét is aláásta (Eagleton-Pierce, 2016a; 2016b; Graefe, 2016).

Először is itt belép a képbe a neoliberalizmus társadalmi csapdjája, a kettéhasadt társadalom, hiszen a növekvő egyenlőtlenség már középtávon is a gazdasági fejlődés legnagyobb akadályaként jelentkezik. A középosztály válsága és szétesése a jóléti társadalom után a neoliberalizmus kritikájának vezérhajója, ami végigkíséri az évtizedet, főleg az Egyesült Államok tekintetében, ahol ez a legsúlyosabban játszódott le. Ezt átfogóan az OECD a globális pénzügyi válság során, 2011-ben közölt áttekintésében tárgyalta meg először, és a 2010-es évtizedben már a tudományos és politikai figyelem középpontjába került. A mértékadó *Financial Times* rendszeresen bemutatta az amerikai társadalmi válságot, azt a jelenséget, hogy a belépő nemzedék jövedelmi helyzete érzékelhetően romlott a szülők nemzedékével szemben, de még ennél is markánsabban felhívta a figyelmet a középosztály válságának globális jellegére a 2010-es évtized első felében megjelent átfogó elemzéseiben.

A neoliberalizmus társadalmi ára egy igen széles sávú problematika, amelynek „geopolitikai” metszetét Branko Milanovic (2016a; 2016b) sokat idézett „elefánt-görbéje” – ami egy felemelt ormányú elefánt kontúrjait rajzolta ki –

tárta fel globálisan. A kétezres évek végéig tartó globális társadalmi átalakulás felemelt ugyan nagy tömegeket a középosztályi helyzetbe a fejlődő országok (Kína és India) sikeres globális gazdaságaiban (az elefánt háta) – bár később őket is a prekariátusba taszította –, a fejlett országok középosztályát meggyengítette (lefelé hajló görbe), miközben a nyugati országok leggazdagabb rétege rendkívüli mértékben tovább gazdagodott (az elefánt felemelt ormánya). Ez a vizualizáció igen szemléletes volt, ezért a széles szakmai körökben és a publicisztikában is elterjedt, s a vágatató globális társadalmi egyenlőtlenség mellett azt az üzenetet is sugározta, hogy ezúttal a fejlett országok lakosságának jelentős része is a vesztesek oldalára sodródott.<sup>9</sup>

Másodszor, a piaci fundamentalizmus, mint a homo oeconomicus korlátlan szabadsága, valójában a szabadság fogalmának rendkívüli korlátozása, az elszigetelt egyén gazdasági döntéseire való redukálása, ami egyben azt jelenti, hogy a szabadság összes többi dimenziója lényegében kiiktatódik, és a társadalom nagy többsége a tényleges szabadságvesztés állapotába kerül. Feltárla a formálisan ugyan rögzített, de ténylegesen nem gyakorolt jogok közötti szakadék, amit a nagy nemzetközi kutatóintézetek, mint az Economist Intelligence Unit (EIU) is felmértek a Demokrácia Index kidolgozásakor. Ez elvezet a neoliberalizmus és a demokrácia éles ellentétéhez, ezért rendszerint külön kutatás tárgyá a neoliberalizmus felerősítő hatása a képviselői demokrácia válságára. Mindenesetre Travis Holloway (2018: 6.) azzal összegzi a demokrácia válságával kapcsolatos legutóbbi elemzéseket, hogy „a neoliberalizmus erőteljesen és hatásosan erodálta a demokratikus kormányzás alapjait az elmúlt három évtizedben”, mivel a piac irányította az államot, és nem az állam a piacot.

Ugyanakkor a neoliberalizmus a maga állami-politikai vonatkozásában paradox módon egyrészt felhasználja az államot magának a piacgazdaságnak az eszközrendszeréként, másrészt az általa kiváltott gazdasági-társadalmi válságban igényli is az erős, „rendvédelmi”, avagy „büntető államot” a társadalmi rend fenntartására és a vesztesek pacifikálására. A globális pénzügyi válság bemutatta, hogy „az állam ezért a neoliberalizmus erőteljes eszköze, bár állandó kritikájának a tárgya is, ez a neoliberalizmus számos ellentmondásának egyike, amit a 2007–2009-es bankválság egészen drasztikusan mutatott be” (Davies, 2017: 8.). Bár a neoliberalizmus állama csökkentett és korlátozott a gazdaság tekintetében, de mivel mély egyenlőtlenséget és társadalmi feszültséget generál, politikai szinten az államot növelnie és a „rendfenntartó” államot erősítenie kell, vagyis a „kivételes állapot” intézményesítésére törekszik (Antal, 2017: 192–195.). A neoliberalizmushoz tehát szükségképpen kapcsolódnak az autoriter törekvések, mint közvetett vagy közvetlen állami erőszak a piacgazdaság „rendjének” fenntartására (Bruff, 2016: 107.). A neoliberalizmus hegemoniájával belép az erős állam igénye, a gazdasági-társadalmi és állami-politikai rendfenntartás fontossága, hogy a piacgazdaságot

ne zavarja meg senki, különösen azért, mert a jóléti társadalom gyengülésével a szociális biztonság radikálisan csökkent, a vesztesek pedig – egyénileg vagy mozgalmilag – aktuális vagy virtuális rendbontók. A neoliberalizmus azonban nemcsak az emberek biztonságát, hanem az egész társadalmi univerzum számára az önfenntartó fejlődést veszélyezteti (unsustainability). Ez a paradoxon erős a centrumban is, különösen az Egyesült Államokban, ahol az állam belülről való elfoglalása a saját jogi-ügyvédi intézményrendszerük által – amit a korlátlan versengés következményeinek kezelésére kellett létrehozni – a modern büntető állam klasszikus esetét mutatja. Ez a feszültség még inkább jellemzi a világrendszer perifériáit, ahol az állam gyengítése a gazdaságban egy terjeszkedő, mindenre ráterpeszkedő erős államot hoz létre. Ez hozzánk, a kelet-közép-európai helyzet elemzéséhez is átvezet a hibrid formák sokaságán keresztül.<sup>10</sup>

Harmadszor, a neoliberalizmus kiváltotta a társadalomtudomány és általában a technokrata „szakértelem” válságát, mert kialakította a „szakértői valóság” illúzióját és ezzel a valóság kettéhasadását az elit által a kommunikációs világban bemutatott és a valódi, az emberek nagy többsége által érzékelt valóságra. A neoliberalizmus működtetéséhez szorosan hozzátartozik annak szakértőkultusza, a tudományos, közéleti vagy tőzsdei celebjének és álomgyárainak uralma a közvéleményben. A közgazdaságtan úgymond a piacgazdaság „természeti törvényeit” tárja fel, ezt az objektív igazságot képviselik a szakértők – és intézményeik, a think tank világa –, akik azzal az igénnyel lépnek fel, hogy az „egzakt tudományosság” nevében szellemileg ők irányítsák a társadalmat (Metcalf, 2017). Valójában végbement az input legitimáció hátterbe szorulása az output legitimációval szemben, a széles demokratikus részvétel helyett a szűk és intézményesített, neoliberális elfogultságú szakértelem került előtérbe. Elszabadult a technokrata szakértői réteg, és a maga homo oeconomicus központú szemléletével más valóságot mutat elméleti szervezett formában, mint amit az emberek érzékelnek. A neoliberalizmus elméleti torzulása áthatotta az Uniót is, és jelentős részben hozzájárult a neopopulizmus és az EU-ellenesség kialakulásához is (Buti–Pichelman, 2017). A szakértői világot elárasztotta a neoliberalizmus által generált tények tengere, de az emberek nem hisznek ezekben a hamis tényekben. A kétféle valóság konfrontációja során lejátszódott a „szakértők” leértékelődése és az általuk gyártott tények elutasítása, aminek megrázó esete volt a Brexit népszavazás és Trump megválasztása (Easterly, 2016). A szakadék a fejlett országokban is egyre nőtt az uralkodó média nyelvezete és a közbeszéd-közgondolkodás között, ami azt jelzi, hogy a szabad, deliberatív kommunikáció aranykora még nem jött el a digitális korban sem.

## KONKLÚZIÓ

A neoliberalizmus hosszú történelmi pályát futott be a 19. század végétől napjainkig, és részben ennek tulajdoníthatóak a meghatározása körüli viták is. A neoliberalizmus „amorfi” jellege és a szerteágazó viták ellenére mind a neoliberalizmus menetrendje, történelmi korszakolása, mind pedig a meghatározása, a lényegének felmutatása egészen világos a kiterjedt szakirodalom alapján. Egyrészt a neoliberalizmus rendszere a minimális állam és a homo oeconomicus elvére épül, s átfogja az egész társadalmat a gazdasági, társadalmi és kulturális alrendszerekben egyaránt. Másrészt elkülöníthető a neoliberalizmus előtörténete – a „neo-liberalizmus” elméleti fejlődése a hetvenes évek előtt – a neoliberalizmusnak a hetvenes évek elejétől a kétezres évek végéig tartó domináns korszakától, amit az „utótörténete” követett a globális válságkezelés időszakában.

A globális pénzügyi válsággal az a paradox helyzet állt elő, hogy – bár ezt a világválságot a neoliberalizmus fiskális deregulációs rohama robbantotta ki – maguk az államok is a neoliberalizmus eszközrendszerével reagáltak a kialakult világválságra. Ezzel az „alulról” indított neoliberalizmus korszakát a „felülről” vezényelt, „állami” neoliberalizmus sajátos időszaka váltotta fel, ami azért is paradox jelenség, mert a globális válságkezelés idején a neoliberalizmus általános válsága már érzékelhető volt. Ezt az ellentmondásos időszakot nevezhetjük a neoliberalizmus második hullámának, ami egyre inkább gyengül ugyan, netán lecsengőben is van, ám ez maga is egy hosszú és kínos átmenet, ami önálló elemzést kíván, akárcsak a neoliberalizmus hatása a kelet-közép-európai régióra, különös tekintettel a hazai fejlődésre.<sup>11</sup>

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> A neoliberalizmus természetéhez tartozik, hogy a kemény magja, a „maximális piac – minimális állam” mellett változatosabb, mint a társadalmi folyamatoknak általában. Ezért a lényegi meghatározása egyértelmű ugyan, de a rendszerként való bemutatása heves viták tárgya a téma szakirodalmában és még inkább a közvéleményben.
- <sup>2</sup> A neoliberalizmus keletkezéstörténetét – amit itt a megkülönböztetés végett „neoliberalizmusnak” írunk – széles körűen feltárja Nik-Khah és Van Horn (2016) tanulmánya. Rupnik (2018: 11.) kifejti, hogy ez az elmélet sajátos közép-európai gyökerekkel rendelkezik.
- <sup>3</sup> A *Financial Times* rendszeresen mellékletet közöl a davosi konferenciáról ([www.ft.com/davos](http://www.ft.com/davos)). A 2010-es melléklet (Davos Insight) már a címében is jelzi a fordulatot (The challenge of forging a new global consensus), ahogy ezt Gideon Rachman írása (Out with the old, in with the new: The ideas that underpinned Davos in the past have changed, p. 14.) világosan kifejti.
- <sup>4</sup> Jellegzetes, hogy Alemanno (2018) kurrens elemzése már a davosi konferencia „félénk demok-

- ratizálódását” bírálja, azt a jelenséget, hogy a konferencia kinyitása a résztvevők szélesebb tábora felé még nem jelenti azt, hogy demokratikus fórummá változott volna.
- <sup>5</sup> Az utóbbi években az IMF is eljutott az önkritikáig, a korlátlan globális pénzügyi műveletek pusztító következményei feltárásáig, ahogy ez három vezető IMF-szakértő tanulmányából (Ostry et al., 2016) is kiténik.
- <sup>6</sup> Lényegében egyetértés van abban, hogy a neoliberalizmus a klasszikus vagy érett formáját az angolszász világban érte el, de ott is különösen az Egyesült Államokban (Jessop, 2016). Ennek megfelelően a Brexit esetét és Trump elnökségét is a neoliberalizmus válságából vezetik le, ami létrehozta a neopopulizmus szélsőséges ellenhullámát (Eagleton-Pierce, 2016: 24.).
- <sup>7</sup> A közgazdaságtan megújulásáról érdekes adalék a hazai vitákban Muraközy (2017) és Virág (2018) friss áttekintése.
- <sup>8</sup> A „társadalom önvédelme” problematikáját – Polányit követve – a civil társadalom és a társadalmi mozgalmak nemzetközi szakirodalmának áttekintése alapján két tanulmányban feldolgoztam (Ágh, 2017; 2018).
- <sup>9</sup> Lásd az OECD *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising* (2011) című jelentését (<http://www.oecd.org/els/soc/dividedwestandwhyinequalitykeepsrising.htm>), valamint a *Financial Times* „The great middle-class identity crisis” (2013. november 8.) és a „Data point to poorer global middle class” (2015. július 8.) című elemzéseit. A *Financial Times* a 2014. április 14-i számában („A slippery ladder”) sorozatot indított a globális középosztály problémáiról, és a „törekeny közép” (fragile middle) kifejezés használatával elterjesztette a prekariátus terminust.
- <sup>10</sup> Ferge Zsuzsa (2014) és Fleck Zoltán (2014) a hazai szakirodalomban kifejti, hogy a neoliberalizmus először ugyan korlátozza az államot, de a társadalmi válság erősödésével büntető államként visszahozza az erős államot.
- <sup>11</sup> A kelet-közép-európai régióban sajátos neoliberais hibrid alakult ki, ennek a kritikája irányában indultak el a korábbi elemzéseim (Ágh, 2017; 2018). Rupnik (2018: 7.) tanulmánya is azt hangsúlyozza, hogy a rendszerváltás kezdetén senkinek sem volt „a társadalmi átalakulásra vonatkozó elképzelése”, s ezért megvan „annak a veszélye, hogy a két világháború közötti időszak anomáliáit élesztik újra”.

## IRODALOM

- Aghion, Philippe – Alexandra Roulet (2014): „Growth and Smart State”. *Annual Review of Economics*, Vol. 6, No. 1, 913–926. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080213-040759>
- Alemanno, Alberto (2018): Davos of many for the few, *Social Europe*, 29 January 2018, <https://www.socialeurope.eu/davos-of-the-many-for-the-few>
- Antal Attila (2017): *A populista demokrácia természete*. Napvilág.
- Antal Attila (szerk.) (2017): *A civilek hatalma*. Kossuth.
- Antal Attila (szerk.) (2018): *Mozgalmi társadalom*. Kossuth.
- Alvaredo, Facundo et al. (Thomas Piketty) (2018): World Inequality Report. <http://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>



- Ágh, Attila (2017): „Vitairat a 'civiliek hatalmáról' – A védekező társadalom, avagy a civiliek hatalma”. In: Antal (szerk.): 11–46.
- Ágh, Attila (2018): „Generációs metszetek és társadalmi mozgalmak Magyarországon: Az európai kihívás és a kelet-közép-európai válasz”. In: Antal (szerk.): 11–54.
- Birch, Kean (2015): *We have never been neoliberal*. John Hunt Publishing.
- Birch, Kean – Vlad Mykhnenko (2010): *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?* The University of Chicago Press.
- Borbíró Andrea – Inzelt Éva – Kerecsi Klára – Lévay Miklós – Podoletz Léna (szerk.) (2014): *A büntető hatalom korlátainak megtartása*. ELTE.
- Brand, Ulrich (2016): Postneoliberalism. In: Springer et al. (eds.) *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 50, 583–591.
- Bresser-Pereira, Luiz Carlos (2010): „The global financial crisis, neoclassical economics, and the neoliberal years of capitalism”. Spring, 2–33. [http://journals.openedition.org/regulation/7729?TB\\_iframe=true&lang=en](http://journals.openedition.org/regulation/7729?TB_iframe=true&lang=en) <https://doi.org/10.4000/regulation.7729>
- Bruff, Ian (2016): Neoliberalism and authoritarianism. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 12, 107–117.
- Buti, Marco – Karl Pichelmann (2017): European integration and populism. LUISS School of European Political Economy, Policy Brief, 30 January. [http://sep.luiss.it/sites/sep.luiss.it/files/Buti\\_PB\\_01302017.pdf](http://sep.luiss.it/sites/sep.luiss.it/files/Buti_PB_01302017.pdf).
- Cahill, Damien – Martijn Konings – Melinda Cooper – David Primrose (eds.) (2018): *The Sage Handbook of Neoliberalism*. Sage.
- Centeno, Miguel – Joseph Cohen (2012): „The Arc of Neoliberalism”. *Annual Review of Sociology*, Vol. 38, 317–340. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150235>
- Chandler, David (2014): „Beyond Neoliberalism: resilience, the new art of governing complexity”. *Resilience*, Vol. 2, No. 1, 47–63. <https://doi.org/10.1080/21693293.2013.878544>
- Cupples, Julie – Kevin Glynn (2016): Neoliberalism, surveillance and media convergence. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 15, 175–189.
- Davies, William (2017): *The Limits of Neoliberalism*. London, Sage.
- Dawson, James – Seán Hanley (2016): „What’s wrong with East-Central Europe? The Fading Mirage of the »Liberal Consensus«”. *Journal of Democracy*, Vol. 27, Issue 1, 20–34. <https://doi.org/10.1353/jod.2016.0015>
- Duménil, Gérard – Dominique Lévy (2016): The crisis of neoliberalism. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 47, 551–562.
- Eagleton-Pierce, Matthew (2016a): *Neoliberalism: The Key Concepts*. London, Taylor–Francis.
- Eagleton-Pierce, Matthew (2016b): Historizing the neoliberal spirit of capitalism. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 1, 17–26.
- Easterly, William (2016): Democracy Is Dying as Technocrats Watch. *Foreign Policy*, 23 December. <https://foreignpolicy.com/2016/12/23/democracy-is-dying-as-technocrats-watch/>
- England, Kim – Kevin Ward (2016): Theorizing neoliberalization. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 4, 50–60.
- Ferge Zsuzsa (2014): A büntető államtól a jóléti államon át a bosszúálló államig. In: Borbíró et al. (szerk.): 117–136.



- Fleck Zoltán (2014): Civilizációs válság és büntető populizmus. In: Borbíró et al. (szerk.): 149–161.
- Graefe, Peter (2016): Retooling social reproduction for neoliberal times. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 24, 284–293.
- Harvey, David (2007): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hausmann Péter (2007): Thorstein Veblen és az evolúciós közgazdaságtan – egy új emberkép megalapozásának kísérlete. *Közgazdasági Szemle*, LIV. évf., november, 1012–1024.
- Holloway, Travis (2018): Neoliberalism and Future of Democracy. [https://www.academia.edu/34020302/\\_Neoliberalism\\_and\\_the\\_Future\\_of\\_Democracy\\_Forthcoming\\_Philosophy\\_Today\\_62\\_2\\_Spring\\_2018\\_](https://www.academia.edu/34020302/_Neoliberalism_and_the_Future_of_Democracy_Forthcoming_Philosophy_Today_62_2_Spring_2018_)
- Hopkin, Jonathan (2017): „When Polanyi met Farage: Market fundamentalism, economic nationalism, and Britain’s exit from the European Union”. *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 19, No. 3, 465–478. <https://doi.org/10.1177/1369148117710894>
- Jessop, Bob (2016): The heartlands of neoliberalism and the rise of the austerity state. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 35, 410–421.
- Leshem, Dothan (2016): *The Origins of Neoliberalism*. Columbia University Press.
- MacLeavy, Julie (2016): Neoliberalism and welfare. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 21, 252–261.
- Mellár Tamás (2016): Szolgálólányból királycsináló. *Közgazdasági Szemle*, március. 285–306. <https://doi.org/10.18414/ksz.2016.3.285>
- Metcalf, Stephen (2017): Neoliberalism: the idea that swallowed the world. *Guardian*, 18 August. <https://www.theguardian.com/news/2017/aug/18/neoliberalism-the-idea-that-changed-the-world>
- Milanovic, Branko (2016a): *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard U. P.
- Milanovic, Branko (2016b): *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Short presentation in PDF, <https://piie.com/system/files/documents/milanovic20160509ppt.pdf>
- Muraközy Balázs (2017): Az új közgazdasági Nobel-díjas megnyugtattott bennünket: nyugodtan lehetünk hülyék. 24.hu, október 11. <https://g7.24.hu/elet/20171011/az-uj-kozgazdasagi-nobel-dijas-megnyugtattott-minket-nyugodtan-lehetunk-hulyek/>
- Nik-Khah, Edward – Robert Van Horn (2016): „The Ascendancy of Chicago Neoliberalism. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 2, 27–38.
- O’Neill, Phillip – Sally Weller (2016): Neoliberalism in question. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 7, 84–92.
- Offe, Claus (2018): „Framing inequality and related policy responses”. *Norwegian Journal of Sociology*, Vol. 2, No. 1, 74–83. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2018-01-06>
- Ostry, Jonathan – Prakash Loungani – Davide Furceri (2016): Neoliberalism: Oversold? *Finance and Development*, June, 38–41. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/06/pdf/ostry.pdf>
- Pappas, Takis (2018): „How to tell nativists from populists”. *Journal of Democracy*, Vol. 29, No. 1, 148–152. <https://doi.org/10.1353/jod.2018.0012>
- Peters, Michael (2016): Education, neoliberalism, and human capital. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 25, 297–307.
- Piketty, Thomas (2018): *A Tőke a 21. században*. Kossuth.

- Plehwe, Dieter (2016): Neoliberal hegemony. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 5, 61–72.
- Polányi Károly (2004): *A nagy átalakulás*. Napvilág Kiadó.
- Rodrik, Dani (2017): Rescuing economics from neoliberalism. *Social Europe*, <https://www.socialeurope.eu/rescuing-economics-neoliberalism>
- Rupnik, Jacques (2018): „A liberalizmus válsága Közép-Európában”. *Mozgó Világ*, 5. sz. 3–16.
- Smith, Jeremy (2017): How Polanyi explains Trump, Brexit and the over-reach of economic liberalism, 31 December. <http://www.primeconomics.org/articles/polanyi-trump-brexit-overreach>
- Springer, Simon – Kean Birch – Julie MacLeavy (2016): „An introduction to neoliberalism”. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, 1–14.
- Springer, Simon – Kean Birch – Julie MacLeavy (eds.) (2016): *The Handbook of Neoliberalism*. London: Routledge.
- Steger, Manfred – Ravi Roy (2010): *Neoliberalism: A very short introduction*, Oxford University Press.
- Stiglitz, Joseph (2004): Előszó Polányi *A nagy átalakulás* című könyvéhez. In: Polányi (2004): 9–20.
- Szalai Bálint (2018): A neoliberalizmus a közgazdaságtan perverziója. *Index*, május 20. [https://index.hu/gazdasag/2018/05/20/dani\\_rodrik\\_interju/](https://index.hu/gazdasag/2018/05/20/dani_rodrik_interju/)
- The Economist (2009): Briefing the state of economics, 18 July.
- Virág Barnabás (2018): Repedések a falon – úton a közgazdaságtan megújulása felé. *portfolio.hu*, január 18. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/repedesek-a-falon-uton-a-kozgazdasagtan-megujulasa-fele.273805-3.html>
- Whiteside, Heather (2016): Neoliberalism as austerity. In: Springer et al. (eds.): *The Handbook of Neoliberalism*, chapter 31, 361–369.

# DEMOKRÁCIAELMÉLET

Szántó András

*Schumpeter empirikus demokráciaelmélete*

Az állampolgári politikai tudás mint a demokratikus  
elszámoltathatóság feltétele



# SCHUMPETER EMPIRIKUS DEMOKRÁCIAELMÉLETE

Az állampolgári politikai tudás  
mint a demokratikus elszámoltathatóság feltétele

Szántó András

MTA TK PTL, BCE Politikatudományi Doktori Iskola

## ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja, hogy bemutassa a demokráciaelméletek egyik központi kérdésének, az állampolgárok politikai tudásának a problémáját. A kutatás kérdése, hogy a különböző empirikus kutatások alapján az állampolgárok el tudják-e számoltatni a politikusokat. Ennek a dilemmának a megválaszolásához az elszámoltatás „ellenormájának” tekinthető schumpeteri demokráciaelmélet feltevéseit vizsgálom az empirikus szakirodalomban. Schumpeter szerint az állampolgárok irracionálisak, politikai viselkedésük infantilizmus-sal jellemezhető, ezért nem képesek a politikusok állampolgári preferenciáknak megfelelő elszámoltatására. A tanulmány az elszámoltathatóságot a szakirodalomtól némileg eltérően nemcsak utólagos „büntető ítéletként” értelmezi, hanem előretekintő módon, az állampolgárok anticipatív képességeit is figyelembe véve, hiszen a fogalom tanulmányban adott alkotóelemeinek az alkalmazása – az állampolgári preferenciák, a vezetők manipulációja és rezponzivitása – az elszámoltatás kiterjesztő értelmezése mellett szól. A tanulmány végkicsengése szerint az empirikus kutatások analitikus szempontrendszer szerinti összehasonlítása segíti a demokráciaelméleti reflexiót.

**Kulcsszavak:** állampolgári politikai tudás ■ elszámoltathatóság ■ manipuláció

## BEVEZETÉS

A tömegpolitika legnagyobb paradoxonja: ha feltételezzük, hogy a képviseleti demokráciához szükséges, hogy tájékozottak legyenek az állampolgárok, akkor a reprezentativitásra épülő demokrácia hogyan tartható fenn, miközben az állampolgárok tudása hiányos, tájékozottságuk alacsony szintű? (Rapeli, 2014: 28.) José María Maravall szerint vitathatóak azok az empirikus kutatások, amelyek azt állítják, hogy a kormányok figyelembe veszik az állampolgárok akaratát (Maravall, 1999: 156.). Mind a szavazói preferenciák exogenitása – vagyis hogy a választói preferenciák a politikai folyamattól, a vezetők manipulációs tevékenységétől függetlenül alakul ki –, mind az elszámoltatás periodikus jelleggel történő ismétlődése (uo.) közömbös az állampolgári tudás politikai folyamatban betöltött szerepére, valamint a politikusi manipuláció lehetőségére

nézve. Maravall szerint a legkomolyabb probléma az állampolgári preferenciák megvalósításának útjában a választók hosszú távú mérlegelésének hiánya, ezért a politikusok azon megfontolása, hogy befolyásolniuk kell a közvéleményt, megalapozott lehet, hiszen az állampolgárok számtalan esetben inkoherens preferenciáinak megvalósításáért a politikusoknak komoly árat kellene fizetniük (uo.). Ebben kifejeződik az elméleti irodalmat jelentős mértékben meghatározó schumpeteri alapállítás a politikai vezetők és az állampolgárok aszimmetrikus kapcsolatáról.

Manin, Przeworski és Stokes szerint minden esetben a népakarat érvényesül: az empirikus kutatások annak bizonyítékául szolgálnak, hogy a kormányok azt teszik, amit az állampolgárok szeretnének, az azonban nem detektálható, hogy a nép vagy a kormány akarata alakult ki először (Manin et al., 1999: 22.). Ez a nézet egyensúlyoz leginkább az állampolgári preferenciákat alapul vevő szubsztantív demokrácia és a vezetői preferenciaformálást középpontba állító schumpeteri demokrácia között, hiszen elfogadja azt, hogy a kormányzatok többnyire az állampolgárok preferenciáit teljesítik be, de azok előfeltételezettségével kapcsolatban nem helyezkedik markáns álláspontra (a preferenciák ex ante vagy ex post jellegének dilemmája).

Christopher H. Achen és Larry M. Bartels szerint számos kutatás bizonyítja, hogy az állampolgárok számára nem ismertek az aktuális szakpolitikai viták, nincsenek megalapozott ismereteik a pártok érdekképviselési szerepéről, valamint gyakran olyan politikai erőknél szavaznak bizalmat, amelyek saját nézeteiktől eltérő álláspontot képviselnek (Achen–Bartels, 2016: 299.). Az állampolgárok véleménykialakítása nem autonóm, inkább a pártok pozícióit tükrözik, mintsem „definiálnák”, irányításuk alatt tartanak a politikát (uo.). Szerintük a választási ítélet helytelen, hiszen a szavazóknak észszerűen kell értékelnük a kormányt, miközben számtalanszor nem tudják különválasztani a kormány teljesítményéhez nem köthető gazdasági változásokat (uo. 304.).

Tanulmányom kutatási kérdése, hogy az állampolgárok a különböző empirikus kutatások alapján képesek-e a politikusok elszámoltatására. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához Joseph Schumpeter demokráciaelméletét veszem alapul, amelynek a felvetéseit vizsgálom Samuel L. Popkin, John Zaller, valamint Lawrence R. Jacobs és Robert Y. Shapiro kutatásai alapján. Ez a három mű reprezentálja azt a három fő szakirodalmi csapásirányt, amely a kurrens empirikus kutatásokban meghatározóvá vált: a heurisztikus állampolgári racionalizáció; a választói magatartás „autonómiáját” aláásó vezetői dominancia; valamint az empirikus demokráciaelméletben a vezetői mozgástér és a közvélemény minőségének kölcsönhatását vizsgáló kutatás. Értelmezésemben Schumpeter elmélete párhuzamba állítható az elszámoltathatóság normájának előbb említett három „perspektívájával”, hiszen az elszámoltatás egyforma mértékben alapszik azokon az kérdéseken, hogy az állampolgárok mennyire

kompetensek a politikában, a politikusok manipulálják-e a közvéleményt (hiszen ez az elszámoltatás kimenetelét befolyásolja), illetve jelentős tényező a rezponzivitás, amely az elszámoltatás hatékonyságának mércéje. Bár a feldolgozott művek empirikus valójukban nem ugyanarra a „valóságdarabra” vonatkoznak, mint Schumpeter empirista indíttatású leírása (az eltérő időbeliség, a vizsgálatok diverzitása okán), az empirikus irodalom fő irányvonalainak azonosítása hasznos eszköztárt jelent a demokráciaelméletek empirista indíttatású kidolgozásában. A tanulmány következtetései gyakorlati mondanivalóval szolgálnak a teória és az empiria kölcsönös hasznosíthatóságával kapcsolatban, de az eredmények érvényességi köre elméleti: a tanulmány szerint a demokráciaelmélet fejlődését segíti a hibrid elméletalkotás, az elméletképzés lehetséges módja az empirikus kutatások elméleti implikációinak vizsgálata.

### A SCHUMPETERI DEMOKRÁCIAELMÉLET

Schumpeter *Capitalism, Socialism and Democracy* című könyve történelmi jellegű, lényegében nélkülözi az empirikus vizsgálatokra való közvetlen reflexiót, így elméletének empirikus adaptálhatóságát demokráciaelméleti előfeltevéseinek „provokatív” jellege, a klasszikus elmélettel való szembeállása adja. Műve korának tapasztalatára reflektáló elmélet- és ideológiakritika, így analitikus adaptációja magyarázatot igényel. Ugyanakkor Schumpeter klasszikus demokráciaelmélettel kapcsolatban megfogalmazott kritikája (Schumpeter, 2003: 250–269.) több szerző szerint is túlzott, vezetésközpontú demokráciaelmélete pedig elnagyolt, hiszen jelentős mértékben kétségbe vonja az állampolgári preferenciák szerepét azáltal, hogy túl nagy hangsúlyt fektet a vezetés kezdeményező szerepére (Mackie, 2009). A Schumpeter által megfogalmazott kritika (Schumpeter, 2003: 250–269.) az általános közakarat létezését (Rousseau, 1947), valamint Jeremy Bentham és az ő nevéhez köthető utilitarista gondolkodás alapjait kérdőjelezi meg (Bentham, 1823). Azonban a jelenlegi demokráciaelméleti irodalom központi problémájának kérdésére is utal: a vezetés és a demokrácia összeegyeztethetőségének kérdéseire, amely égető probléma és a jelenlegi tudományos diskurzusban is releváns kérdésként jelenik meg (Metz, 2017; Teles, 2015). Továbbá a demokráciaelméletben gyakran szembeállítják a demokrácia dahli olvasatával, amely a preferenciák szubsztantív természetét hangsúlyozza (Achen–Bartels, 2016).

A tanulmány analitikus szempontból a kurrens demokráciaelméleti fejleményekre épít. Azt feltételezi, hogy mindegyik irányzatnak vannak előfeltevései az állampolgárok kompetenciájáról, ezért a schumpeteri feltevés a tudásszint vizsgálatának „mértékegysége” lehet. Lauri Rapeli értelmezése szerint a politikai tudás a társadalmi életbe való bevonódás mértékétől függ, ezért a politikától való távolságtartás leértékeli a politikai tudás relevanciáját, hiszen

ekkor az állampolgárok nem cselekvő szereplők, hanem a politikán kívülre vonulnak, és külső szemlélőként nézik a „csatateret” (Rapeli, 2014: 4.).

A schumpeteri demokráciaelmélet éppen ezt a „kívülállósági tézist” fogalmazza meg: az állampolgárok kognitív értelemben sem involválódnak a politikai folyamatokba.

Schumpeter a demokráciát módszernek, eljárásnak tartja, és a következőképp definiálja: „intézményi elrendezés a politikai döntések meghozatalához, amelyben az egyének a nép szavazatáért folyó versengő küzdelem keretében tesznek szert hatalomra politikai döntések meghozatalához” (Schumpeter, 2003: 269.). A definíció önmagában inkább formális elemekre korlátozódik, de implicit módon az állampolgárok politikai tudásáról is ítéletet alkot. Schumpeter demokráciaelmélete a vezetés primátusán alapszik, hiszen *per definitionem* az állampolgárok szavazó cselekvők, míg a vezetők döntéshozók. Ezért Schumpeter demokráciaelméletét vezetésközpontú demokráciaelméletnek nevezhetjük. Przeworski, a minimalista demokráciaelmélet teoretikusa és a procedurális demokráciaelmélet fő védelmezője szerint a felvázolt demokráciának kézzelfogható normatív erénye van: egyrészt az erőszak nélküli hatalomváltás, másrészt a sorsolással szemben a szavazás lehetősége, hiszen az a képviselő és a választások közötti kapcsolat megerősítését szolgálja (Przeworski, 1999: 13–14.).

Schumpeter szerint a demokráciában nemcsak az állampolgári kezdeményezőkézség szerepe sikkad el, hanem már az állampolgárok legegységesebb döntéseit is alakítják a politikai vezetők (Schumpeter, 2003: 282.), ezért a manipuláció elválaszthatatlan a politika valóságától. Elmélete értelmében a nép szerepe a demokráciában arra a formális mozzanatra korlátozódik, hogy előállítsa a kormányzatot (uo. 273.). Schumpeter nemcsak az állampolgárok irracionalitását (preferenciáik inkonzisztenciáját), hanem akaratuk tényleges hiányát is feltételezi (Manin, 1997: 226.). Az állampolgárok, amint a politika területére érnek, gondolkodásuk, képességük alacsonyabb teljesítményszintre vált: érvelésük olyanná válik, amit saját érdekeik szempontjából oktalannak, „infantilisnek” tartanak (Schumpeter, 2003: 262.), a politikában azonban megszűnik kritikai szemléletük. Az állampolgárokat a politika területén aszociatív (képzettársításos) és affektív (érzelemvezérelt) gondolkodás jellemzi (uo.). Körösenyi András „infantilizmus-tézisnek” nevezi Schumpeter állampolgári inkompetenciáról szóló érvelését (Körösenyi, 2011: 11.).

A schumpeteri elmélet másik fontos sarokpontja a tudáselméletekhez is szorosán kapcsolódó demokráciaelméleti dichotómia: a „government by the people” (a nép általi kormányzás) és a „government for the people” (a nép érdekében történő kormányzás) (Schumpeter 2003: 256.). Míg a „nép általi kormányzás” az állampolgári akaratképzésnek (input oldal) tulajdonít jelentőséget, és a preferenciák kiforrottságát feltételezi, addig a „nép érdekében történő kormányzás” a kormányt egy olyan szervezetként értelmezi, amely ugyan nem idegen a nép akaratától, de a hangsúly a politikai vezetők akaratképzésére helyeződik



(output oldal). Manin szerint Schumpeter felismeri, hogy a kereslet-kínálat határozza meg a politikát, hiszen az állampolgárok akarata nem ragadható meg a vezetők kínálati oldalának vizsgálata nélkül (Manin, 1997: 225).

Vannak olyan területek, amelyekben Schumpeter szerint nem a kognitív képességek vagy az információval való ellátottság hiánya okozza az állampolgárok infantilizmusát, hanem az új információ hasznosítására való rezisztencia, pl. közegészségügyi kérdések tekintetében (Schumpeter, 2003: 259.). A schumpeteri tudáselmélet ezért két okra vezeti vissza az állampolgárok egyéni szinten megfigyelhető infantilizmusát: egyrészt az információ befogadásával, másrészt annak elfogadásával kapcsolatos nehézségekre. Míg az előbbiek kognitív hiányosságok, addig az utóbbiak kognitív korlátok. Míg a hiányosságok a tudás meg nem léteire utalnak, akár a politikai tudás tényjellegének hiányára, akár a következtetés levonására való képtelenségre (heurisztika), addig a korlátok azt jelentik, hogy bizonyos prediszpozíciók (hajlamosságok, viselkedéstendenciák) gátolják az új információ sikeres befogadását és elfogadását.

A schumpeteri elmélet élénk tudományos vitákat váltott ki. Meszerics Tamás szerint a schumpeteri elmélet tartópillére a meghaladottá vált lélektani megközelítés, amely az állampolgári kompetenciahiányt az emberi akarat képlékenységében látta (Meszerics, 2008: 155.). A másik fontos elem a világ komplexitásának tételezése: az 1-es és a 2-es típusú komplexitás. Míg az előbbi azt jelenti, hogy az állampolgárok nem képesek a társadalmi jelenségek elemzésére, addig az utóbbi azt jelenti, hogy az állampolgárok számára a világ megértése nem lehetetlen, csupán túl költséges ahhoz, hogy megtérülőnek találják a megismerését (uo.). Ez összhangban van Downs elméletével, amely alapján a választók az információ megszerzésének költsége alapján mérlegelnek (Downs, 1957).<sup>1</sup> Körösényi András szerint azonban nem általános kompetenciahiányról van szó a schumpeteri demokrácielméletben, hanem a politikai kompetenciák hiányáról, ráadásul a 2-es komplexitás probléma azáltal nem válik kiküszöbölhetővé, hogy állampolgárok tömegei politikussá válnak, hiszen a politika gyakorlati mesterség, a politikai kompetencia a politikai folyamat konstitutív eleme (Körösényi, 2008: 8).

## AZ ELSZÁMOLTATÁS MINT PROSPEKTÍV KONCEPCIÓ

Az elszámoltatás egy megbízó–ügynök (választó–politikus) kapcsolatként leírható mechanizmus, amelyben az ügynök köteles a megbízó utasításai alapján cselekedni, hiszen a megbízó fel van ruházva olyan jogosítványokkal, amelyek képessé teszik őt az inkumbens szankcionálására (Fearon, 1999: 55.). Az ügynök megbízó felé megnyilvánuló felelőssége abban az esetben valósul meg, ha a választói preferenciák alapján, a racionalitásnak megfelelően képesek az állampolgárok a teljesítményértékelési standard meggondolt kialakítására.

A képviselet Manin, Przeworski és Stokes értelmezésében a képviseltek érdekében történő cselekvést jelenti, amely egyrészt normatív szempontból meggyőző, másrészt valamennyi teoretikus egyetért ebben az alapvetésben (Manin et al., 1999: 2.). Mivel a választási versenyben valamennyi jelölt eltérő motivációkkal rendelkezik, a választók feladata, hogy kiválasszák azt a jelöltet, akik hivatalorientáltak, de a választók feladata ezentúl az is, hogy nyomást gyakoroljanak azokra, akik a választói akarattól el szeretnének térni (uo. 3–4.). Ehhez azonban szüksége van az állampolgároknak a politikai valóság kontextuális ismeretére, amely a preferenciák kialakítására, finomítására sarkallja őket. A legfőbb kérdés Maninék szerint, hogy biztosítja-e a reprezentativitást, hogy a kormányok szavazás által, választások nyomán jönnek létre (uo. 5.).

A kormány akkor reszponzív, ha olyan politikát választ, amely az állampolgárok jelzéseinek (kommunikált preferenciáinak) megfelelő (uo. 9.). Manin és szerzőtársai feltételezik, hogy az állampolgárok nem minden esetben tudnak minden releváns politikai fejleményről, például számtalan esetben nincsenek tudatában a szakpolitikák következményének, így nem tudják, milyen a helyes választás, vagy mit várhatnak el a kormánytól, ezért egy kormány feltételezésük szerint akkor is lehet képviseleti, ha valójában nem reszponzív (uo. 11.).

Meglátásom szerint a szerzők azon állítása, hogy a képviselet-elvűség (a nép érdekében történő cselekvés) is biztosíthatja a demokratikus kormányzatot (és nem a reszponzivitás a döntő), demokráciaelméleti szempontból elfogadható érvelés lehet (még ha több szempontból kritizálható is, pl. abban a tekintetben, hogy mi konstituálná a demokratikus kormányzást, ha nem a reszponzivitás), empirikus szempontból azonban a reszponzivitás vizsgálata a legkézenfekvőbb. Ráadásul ha képviseleti lehet egy kormány, akkor ennek ellenkezője is elképzelhető, vagyis hogy nem a nép érdekét leginkább figyelembe véve cselekszik, s ezért lehet, hogy a kormány manipulációhoz folyamodik, vagyis a nem képviseleti kormány is lehet hatással az elszámoltatás kimenetelére, és torzíthatja az állampolgároknak a kormány reszponzivitásával kapcsolatos ítéletét.<sup>2</sup> Ezért meglátásom szerint a reszponzivitás nemcsak könnyebben mérhető, hanem elméleti szempontból megbízhatóbb mércéje is az elszámoltathatóságnak. Körösényi szerint a kormányzás demokratikus és képviseleti jellege leginkább annak reszponzivitásában ragadható meg (Körösényi, 2008: 3.).

Az elszámoltatás megítélésem szerint egy olyan elmélet, amelyben az állampolgárok képessé válnak a választott tisztviselők cselekvésének anticipációjára, a múltban megszerzett ismeretek révén a politikusok reszponzivitásának felmérésére. Amennyiben az elszámoltatást az állampolgári politikai tudás vizsgálatában leszűkítenénk az outputról hozott ítéletre (*economic vote*), megkérdőjeleznénk az állampolgári racionalitás szerepét, mert az lenne a feltételezésünk, hogy a múltbeli teljesítményen alapuló szavazási döntés elégséges feltétele az elszámoltatható kormányok létrejöttének. A tanulmány „elszámol-

tatás-fogalmának” szerves része, hogy a választói preferenciáknak megfelelő döntés úgy jöhet létre, ha a politikai kimenetek megítéléséből lehetségessé válik jövőre vonatkozó következtetések levonása, a retrospektív megítélésen túlnyúló, prospektív megítélés is.

Az elszámoltatás alkotóelemeinek az állampolgári preferenciákat, a politikusi manipulációt, valamint a rezponzivitást (az állampolgári akaratra való fogékonyságot) tekintem. Az állampolgárok akkor racionálisak (kommunikált preferenciáik akkor konzisztensek), ha szankcióik illeszkednek a kimenetekhez, illetve ha a kimenetekre nincsen hatással politikusi manipuláció, amelybe beletartozik a heresztetika<sup>3</sup> tetten érhetőségének hiánya is (Riker, 1986), hiszen a választói elszámoltatásnak rezponzív kormányokat kell eredményeznie.\* Ez a hármas analitikus szempontrendszer szolgál a tanulmány strukturális szervezőelveként. A schumpeteri demokráciaelméletben az elszámoltatás nem a szavazói preferenciáiknak megfelelően teljesül, bár ez Schumpeter szerint nincs is az állampolgárok hatalmában, miután beleegyezésüket adták a vezető megválasztásához (Schumpeter, 2003), ugyanakkor a Schumpeter által felvázolt, vezető és állampolgár közötti, jól körülhatárolható, funkcionális differenciálódást jelentő „munkamegosztás” még inkább kielezi az elszámoltathatóság kérdésének fontosságát a demokráciaelméletekben, hiszen a kérdést normatív dilemmaként veti fel.

## SAMUEL L. POPKIN ÉS AZ ÁLLAMPOLGÁRI PREFERENCIÁK

Samuel L. Popkin az előválasztásokat vizsgálja a szavazói viselkedéssel kapcsolatos modell felállításához (Popkin, 1991). A szerző szerint két alacsony információjú jelzést tartalmaz egy előválasztás: az egyik a győzelmi hír, amely fontos lehet annak felismerésében, hogy melyik jelöltnek növekszik a népszerűsége, a másik pedig a jelölt személyes tulajdonságaira és az általa kínált szakpolitikára koncentrál (uo. 117.). Az előbbi a stratégiai szavazás megalapozásához segítheti hozzá a választókat, hiszen az állampolgároknak lehetősége

\* A manipulációra példaként szolgálhat a „top-down” elszámoltatási mechanizmus is. Ez a magyar politikában 2002 óta meghatározó, és számos párt választási ígéreteiben is megjelent. Ennek a tapasztalatnak a fényében ezért arra is érdemes kitérni, hogy a politikusok is létrehozhatnak elszámoltatási mechanizmusokat az előző ciklusok inkumbenseinek szankcionálására. Ez a tényező, nevezetesen a politikusok által foganatosított szankciók, amelyek nyugodhatnak megalapozott elszámoltatási igényen, de lehetnek ellenségeskedő elszámoltatási mechanizmusok (hostile accountability), hatással lehetnek az elszámoltatással kapcsolatos állampolgári reflexióra: a „top-down” elszámoltatási mechanizmus (vagy annak ígérete és be nem váltása) akár inherens módon gyengítheti is az állampolgárok elszámoltatással kapcsolatos ítéletének integritását.

nyílik a mérlegelésre, a preferenciák és a jelöltesélyek összevetésére és ez alapján „szintetizált” választói döntés meghozatalára. Az utóbbi pedig a képviseleti heurisztika, amely azt jelenti, hogy a jelöltekről szerezhető információk a politikus karakterisztikája alapján hozzásegíti a választókat preferenciáik kialakításához (uo. 74.). A képviseleti heurisztika működése a downsi alacsony információjú racionalitás megjelenítője. A szavazók feltérképezik a politikát, és szerzett információik segítségével képessé válnak preferenciáiknak megfelelő választói döntés meghozatalára.

Jimmy Carter 1976-os előválasztáson aratott győzelme úgy érthető meg, ha figyelembe vesszük, hogy nem tartozott pártja elitjéhez, hanem kívülről érkezett jelölt volt, akinek az esélyeit nagyban javította a Watergate-botrány kirobbanása és ennek kapcsán ama törekvése, hogy visszaállítsa a kormány morális tekintélyét (uo. 153.). Sikerének titka az volt, hogy a pártvezetés elhitteltelenedett, ő pedig értelmezést tudott nyújtani a Watergate-botrányhoz, illetve egyesíteni tudta a fehér és fekete szavazótábort (uo. 150.). A Carterrel kapcsolatos eset megértéséhez elengedhetetlen annak feltárása, hogy a választókat milyen mértékben foglalkoztatta a jelöltek megbízhatósága, valamint a kirobbant botrányhoz való viszonyuk (uo. 155.). Ha a választók racionalizálnak, akkor ebben a politikai helyzetben az várható, hogy preferenciáikat a kormány erkölcsi méltóságának visszaállítása befolyásolja, valamint a kiválasztott politikusnak illeszkednie kell a felbukkant erkölcsi válságban egyre inkább szükségessé váló becsületos politikus profiljába. Az 1976-os közvélemény-kutatás kimutatta, hogy a demokrata és republikánus szavazók döntéséhez társított személyes tulajdonságok preferenciasorrendjében első helyen szerepelt a becsületesség (uo.). A *New York Times* felmérése kimutatta, hogy a többség úgy vélekedett, nem eseti megoldásokkal kell felülemelkedni a Watergate-botrány okozta erkölcsi válságon, hanem a kormány morális tekintélyét kell helyreállítani (uo. 165.). A becsületesség fontosságáról más jelöltek is beszéltek a kampány során, de Carter a választók aggodalmait egy egyedülálló politikai programhoz tudta kapcsolni (uo. 166.). Ez annak bizonyítéka, hogy a választóknak nem volt kielégítő, ha politikai szlogenként mutatták be nekik a szükséges erkölcsi változásokat, hanem a hitelességhez és a választói döntéshez szükséges volt az is, hogy ezt a törekvést egy konkrét programban lássák megjelenni.

Carter mind a fehér, mind a fekete választók körében jó eredményt ért el a választásokon (uo. 160.). Úgy volt képes a feketék szavazatának megszerzésére, hogy „gondolatmankót” jelentett a választók számára, hogy a jelölt többször megjelent fekete közösségekben, ezért az volt róla az általános benyomás, hogy a feketékkel kapcsolatos kérdésekben moderált álláspontot képvisel, amit alátámasztott kormányzósági tevékenysége is (uo.). A carteri eset további fontos tanulsága, hogy a vallási identifikáció hogyan szolgálhat „nyomként”, választói döntés megfelelő megalapozásaként. A New Hampshire-i,

floridai, illinoisai választásokon ugyanannyi katolikus és protestáns szavazatot kapott Carter, a későbbi előválasztásokon azonban, amint ismertté váltak vallási nézetei és korábbi vallásos tevékenysége, valamint kampányában is megjelent ilyen jellegű önmeghatározása, vallási szempontok szerint osztotta meg a választókat. A később sorra kerülő előválasztásokon, a New York-i, a pennsylvaniai, a michigani, az ohioi és a kaliforniai előválasztásokon a protestáns szavazatarány már 47%, míg a katolikus szavazatarány 35% volt (uo. 161–162.).

Az 1976-os előválasztás a választói racionalitás bizonyítéka, hiszen egyrészt a jelölt vallási nézeteinek tükrében a választók identifikációs gondolkodási sémákat alkalmaztak, s ezzel külön tudták választani a hozzájuk hasonló politikusokat a tőlük eltérőektől. Másrészt a választók racionalizálása ebben az esetben biztosította a kiszámíthatóság érvényesülését, hiszen a jelöltek Carterhez képest pozicionálták magukat, és aszerint alakították ki politikai stratégiájukat, hogy milyen a különböző vallási csoportok választókerületeken belüli elhelyezkedése, vagyis hol van arra a legnagyobb esély, hogy a választók nem tartják szimpatikusnak Cartert (uo. 166.). A vallási azonosulás – hasonlóan a pártazonosuláshoz – egy gondolatmankó, amely segíti a választókat abban, hogy felmérjék, mely jelölt képviseli legjobban érdekeiket. A szavazói racionalizáció forrása a politikai helyzet kontextusának ismerete (ebben az esetben a morális vákuum), a múltbeli kormányzói tevékenység és a személyes karakterjegyeken nyugvó állampolgári anticipáció, továbbá a vallási alapon való azonosulás. Míg a racionalizáció információbőségtől elvonatkoztatható tájékozottság, addig a vallási identifikáció nem feltételez egyértelmű választói informáltságot, hiszen ahogy Hannah Pitkin képviseletelmélete is leszögezi, a képviselet alapulhat a képviselő képviselthez való hasonlatosságán, a deskriptív reprezentáción (Pitkin, 1972), amely az állampolgárok preferenciáinak megfelelő képviselet megvalósulását is jelentheti. A Popkin által ismertetett gondolatmankók az értékelési, a megszerzési, az információtárolási gondolatmankók (Popkin, 1991: 44.), valamint az identifikációs gondolatmankók (uo. 51.). Előbbi csoportot *racionális* gondolatmankóknak, utóbbiakat *intuitív* gondolatmankóknak nevezem: előbbiek kalkulust, utóbbiak érzelmi kapcsolódást igényelnek.

Az 1980-as New Hampshire-i előválasztás előtt George H. W. Bush és Ronald Reagan között vitára került sor, mivel azonban Reagan a közvéleménykutatások alapján jóval népszerűtlenebbnek tűnt, a kampánystábjába úgy határozott, hogy a politikai helyzet kiaknázásának és az esélyek növelésének érdekében több jelöltet is meghívna a vitára, de erről a döntésről Busht előzetes nem tájékoztatták (uo. 177.). Amikor valamennyi jelölt megjelent a vitán, Bush elutasította a vitában való részvételt, a szerkesztő ezért távozásra szólította fel a vita előtt álló feleket; Reagan azonban mikrofonban elmondta a közönségnek, hogy szerinte joga van a többi jelöltnek is a megszólalásra, amire a közönség rendkívül elismerően, tapssal reagált (uo. 178.).

Az esetnek kézzelfogható negatív hatásai voltak: Bush több szavazatot vesztett két nap alatt, mint az azt megelőző három hétben (uo. 179.). Annak vizsgálata természetesen elengedhetetlen, hogy a személyiséggel kapcsolatos előítéletek vagy a politikai karakter ismerete járult hozzá Bush népszerűségének hanyatlásához (uo.). A *New York Times* felmérést készített a New Hampshire-i előválasztások után, amelyben a republikánus szavazók mindössze 20%-a szerint Bush tehetett az esetről, ami azt támasztja alá, hogy nem a bűnbakkeresés, hanem a helyzet kezelése határozta meg a szavazói vélekedést (uo. 178.). A New Hampshire-i kampány előtérbe helyezte a Bush és Reagan között fennálló szakpolitikai különbségeket, ami arra sarkallta a szavazókat, hogy értékeljék újra, hogy Bushhoz vagy Reaganhez állnak közelebb (uo. 180–181.). Ez az eset azt bizonyítja, hogy a választók helyes döntést tudnak hozni akkor is, ha a jelöltek viselkedését figyelik meg – ez olyan pszichológiai hatás, amely növeli gondolkodásuk rugalmasságát, mert a rendelkezésükre álló információrészletek és a tapasztalt politikai valóság szintetizálásából kompetens politikai véleményt tudnak kialakítani.

#### JOHN ZALLER ÉS A MANIPULÁCIÓ

Schumpeter egyrészt kognitív hiányosságokat, másrészt kognitív korlátokat állapít meg demokrácielméletében, s ezek John Zaller kutatásaiban is megjelennek.<sup>4</sup> Meglátásom szerint Zaller olyan empirikus precízióval szeretne általános érvényű igazságokat megfogalmazni, hogy kutatása tekinthető akár egy empirikus iskola megteremtésére tett kísérletnek is, hiszen bár könyve leszögezi, hogy vannak szempontok, amelyek modellje finomítására sarkallják (Zaller, 1992: 130–131.), a modellhez kapcsolható feltevéseknek alapvetően nincsenek a könyvben megjelenő ellenpéldái.<sup>5</sup>

Az 1987-es pilótakutatás eredményeiből levezethető a RAS modell, amelynek legfontosabb axiómái összefüggő rendszert alkotnak. A recepciós axióma azt mondja ki, hogy egy személy minél jobban elmerül egy ügyben, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a politikai üzeneteket érzéklni fogja az üggyel kapcsolatban (uo. 58.). Ez azt jelenti, hogy az ügyismeret növeli az ügghöz kapcsolódó politikai valóság érzékelését, vagyis a bevonódás fontos tényezője a politikai tudás növekedésének.<sup>6</sup> Az ellenállási axióma abból indul ki, hogy az emberek ellenállást tanúsítanak azokkal az érvekkel szemben, amelyek predispozícióikkal (hajlamosságaikkal, korábban internatizált megfontolásaikkal) ellentétesek, de ez csak annyiban igaz, amennyiben szükséges mennyiségű kontextuális információval rendelkeznek az üzenet és a saját predispozícióik közötti kapcsolat észlelésére (uo.). Ez azt jelenti, hogy valakinek minél nagyobb a politikai tudása (amely ebben az esetben az üzenet jelentésének megértését és annak kontextuális értelmezését jelenti), annál inkább képessé



válí a saját meggyőződéseivel ellentétes érvek figyelmen kívül hagyására. A hozzáférhetőségi axióma azt mondja ki, hogy egy adott megfontolás minél közelebbi időpontban került előhívásra, annál kevesebb időbe telik az adott megfontolás és a kapcsolódó megfontolások újbóli előhívása és felelevenítése (uo.). Ez az axióma a Zaller által megfogalmazott közvélemény-kutatások kritikájával is összefügg: válaszadáskor az állampolgárok a számukra leghozzáférhetőbb információt (*information top of their head*) érvényesítik, mert nincsenek valós attitűdjeik (*true attitudes*), hanem a fontosság, a szembetűnőség (*salience*) alapján válnak az információk a hozzáállások konstitutív elemévé (uo. 77.). Ez nemcsak azt jelenti, hogy az állampolgárok híján vannak a szilárd preferenciáknak, hanem azt is, hogy aszerint manipulálhatók, hogy éppen mi a legaktuálisabb gondolat a fejükben. A válaszadási axióma alapján az egyének a kérdőíves kérdésekre úgy válaszolnak, hogy a leghozzáférhetőbb és legnagyobb jelentőségű megfontolásaiknak adnak érvényt (uo. 58.).

A különböző szakpolitikai területekre kiterjedő interjú vizsgálat eredménye az volt, hogy míg a szüneteltett (*stop-and-think*) próbánál, amikor a válaszadónak lehetősége volt a kérdésben szereplő felvetések válaszadás előtti megvitatására, több egymásnak ellentmondó elem szerepelt az illető válaszában, mint a retrospektív próbáknál, amelyeknél a válaszadó utólag fedte fel a válaszadáskor szerepet játszó motívumokat (uo. 56–62.). A szüneteltett próbáknál a válaszadók csaknem 75%-a – bizonyos mértékig – ellentmondásba keveredett a kutatásban használt három kérdés tekintetében (uo. 61–62.). Minél többet gondolkodtak az állampolgárok válaszadás előtt, annál inkább ellentmondásba keveredtek önmagukkal. Ez az emberi kognitív folyamatok pesszimista olvasatát jelenti, hiszen azt feltételezi, hogy a konzisztens preferenciaalkotásban szerepet játszó tényezők mérlegelése megnyitja az utat a manipuláció irányába. Ha az állampolgárok nem is teljesen irracionálisak megfontolásaik inkonzisztenciája miatt, az mindenképpen kijelenthető, hogy a kognitív folyamatok nem előre meghatározható eredményre vezetnek, hanem azt megelőző kognitív folyamatoktól, különböző gondolkodási prekondícióktól függenek (vagyis például attól, hogy egy adott gondolatot milyen más gondolatok előztek meg). A szüneteltett és retrospektív vizsgálatban a válaszadói értékítéletek összegegyeztetetlenségét háromféle szempont szerint vizsgálták: a kijelentések ellentmondásosságával, az opciók közötti döntés nehézségének kifejezésével, illetve a vélemény feltételhez kötésével vagy olyképp történő árnyalásával, amely elhomályosítja az eredeti értékítéletet (uo. 60.). Minél több gondolat kerül felszínre, annál nehezebbé válí a konzekvens véleményalkotás, vagy a gondolkodás annál inkább egy zárt, körkörös mozgó folyamattá „silányul”.

Zaller feltételezése szerint a tudatosabb állampolgároknak (akik jobban ismerik a politika összefüggéseit), kisebb lesz a válaszvarianciája, a középponti tendenciától való eltérése, mert jobban tudják, hogy milyen értékek ütköznek meggyőzésekkel, ezért sokkal konzisztensebbek lesznek a megfontolásaik

(uo. 65.). A tudatos embereket egyrészt a predispozíciók (a már meglévő megfontolásaik, meggyőződések) segítik a politikai manipuláció visszautasításában, másrészt az ellenállásra való hajlamuk arra sarkallja őket, hogy preferenciaformálásuk konzisztens legyen, amely segíti predispozícióik újbóli megerősítését (uo.). Zaller szerint megkérdőjelezhető, hogy a politikailag legtudatosabb emberek állnak ellen legjobban a politikai meggyőzésnek (uo. 100.). A kevésbé tudatos választók kevesebb információt fogadnak be, és mivel kevesebb nyomvezető információhoz férnek hozzá a memóriájukból, ezért kisebb a meggyőző üzenetekkel kognitív tevékenységük, vagyis kevesebb megfontolást tesznek sajátjukká és ezek inkonzisztens módon egy adott pártos oldalt fognak támogatni (uo. 101.). Ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a kevésbé tudatos állampolgárok kevesebbet foglalkoznak a politikai üzenetekkel. Minél tudatosabbak az állampolgárok, annál konzisztensebb megfontolásokat figyelhetünk meg, de egyúttal annál több pártos megfontolást is tesznek sajátjukká (uo.). Meglátásom szerint ez azt vonja maga után, hogy a tudatos állampolgárok sokkal inkább hajlamosak a pártos „elfogultságuknak” megfelelő manipuláció befogadására, vagyis a predispozícióiknak megfelelő üzenetek – fenntartások nélküli és kritikátlan – recepciójára.

Ugyanakkor a tudatosság magas szintje sem garancia arra, hogy az állampolgárok kizárólag konzisztens megfontolásokat tesznek magukévá, mert van egy további tényező, amely az attitűdök stabilitására hatással van. Az attitűdök állandósága gyengébb, amikor a pártos megosztottság kisebb mértékű, mert ebben az esetben a közvélemény kevés nyomvezetőt kap, vagyis az elitdiskurzus határozza meg a válaszadói bizonytalanságot (uo. 67–68.). Ebből az következik, hogy a kiélezett politikai vitahelyzetekben az elit még inkább képessé válik az állampolgárok manipulációjára, hiszen a megosztottság elérésével képessé válik az ügyek tematizálására, így a választók könnyebben magukévá teszik az elitpozíciókat. Az ebből következő dedukció ezért az, hogy az absztrakt vagy kis jelentőségű ügyeknek nagyobb a véleményekben megnyilvánuló variabilitása (válaszadói bizonytalanság), mint a jelentős közfigyelmet kapó ügyeknek (uo. 68.), hiszen a politikát átható ügyek képesek arra, hogy formálják az állampolgárok preferenciáit. Továbbá ahogy a korábban említett recepciós axiómából következik, minél jobban elmerül valaki egy ügyben, annál jobban érzékeli a hozzá kapcsolható politikai valóságot. Ezért azok az emberek, akik többet foglalkoznak az adott üggyel, kisebb mértékű ingadozást produkálnak az üggyel kapcsolatos kijelentéseikben, válaszadásaikban (uo.). Eszerint az emberek válaszai bizonyos kérdésekre egy egyensúlyi pont körül vannak, amelyek állandóak, amíg a környezet is állandó marad (uo. 69.). Vagyis az elit biztosítja azt az ingerekkel teli környezetet, amely az állampolgárok preferenciáinak átformálásához (sőt, már elemi kialakulásukhoz) szükséges.

A politikai tudatosság és a konzisztens megfontolások internalizálása egy nem monoton eloszlást mutat: a legtudatosabbak felismerik, hogy mi ellenté-



tes a megfontolásaikkal, a legtudatlanabbak alig vannak kitéve üzeneteknek, ezért szintén kevés inkonzisztens megfontolást tesznek sajátjukká, míg a közepesen tudatosak a leghajlamosabbak inkonzisztens megfontolások internalizálására, mivel kellő mennyiségű időt fordítanak a politikára, de hiányoznak azok a nyomok, amelyek az inkonzisztencia felismeréséhez szükségesek (uo. 170.). Ezért a manipuláció szempontjából leginkább érintett csoport a közepesen tudatosak csoportja, akik relatíve sok információt fogadnak be, mégis hiányzik a szükségesnek mondható szelektációs mechanizmusuk.

A schumpeteri elmélet és a zalleri „empirikus iskola” közötti hasonlóság szembetűnő, hiszen a preferenciák kialakulása függ az elitdiskurzustól. A schumpeteri elmélet és a zalleri kutatás közötti egyetlen különbség az előbbi elméleti, míg az utóbbi empirikus jellegéből adódik: Schumpeter szerint a tudatlanság a manipuláció forrása, Zaller szerint azonban empirikusan finomítani kell a manipulatív politikáról szóló elmélet állításait, hiszen a közvélemény kialakulásának top-down jellege nem közvetlenül a tudatlanságból, hanem az információbefogadásból adódik.

#### LAWRENCE R. JACOBS, ROBERT Y. SHAPIRO ÉS A RESZPONZIVITÁS

Lawrence R. Jacobs és Robert Y. Shapiro szerint nem az állampolgári inkompetencia okozza az állampolgárok manipulálhatóságát, hanem a vezetők manőverezése, mozgásterük bővítése saját szakpolitikai céljaik megvalósítása érdekében. A másik ok, hogy az emberek többsége nem is hallott vagy nem is tud bizonyos kérdésekről, mert ezeket nem előzte meg kiterjedt szakpolitikai vita (Jacobs–Shapiro, 2000: 101.). A szerzők olvasatában az nyitja meg a vezetők számára a manipulációs teret, hogy a politikusok kifejezetten érdekeltek a befolyásolásban, „szimulált reszponzivitásra” törekednek. Jacobs és Shapiro szerint azokon a területeken, amelyekben többé-kevésbé kompetensen mozognak az állampolgárok, vagy rendelkeznek ismeretekkel, a társadalom jellemzően megosztott, ami nehezíti a kívánt szakpolitikai irányvonal állampolgári érzékeltetését (uo.).

Amikor Bill Clinton egészségügyről szóló javaslatát előkészítették, a programhoz szerették volna az állampolgárok támogatását megnyerni, így folyamatosan figyelemmel követték a nyilvánosság preferenciáit, hogy feltérképezzék a választók érzelmeit, érveit és a rájuk ható szimbólumokat, hogy utána azt olyan módon mutassák be, hogy meggyőzze a nyilvánosságot (uo. 77.). A Fehér Ház személyzeti apparátusával folytatott interjúk, valamint a döntések és a felmérések közötti kapcsolat feltárása szolgált a preferenciák és a tényleges döntések közötti kapcsolat vizsgálatának alapjául (uo. 95.).

Az 1990-es évek elejére a választói preferenciák rangsorában igencsak előre került az egészségügy kérdése, azonban az eset olyanként történő értelmezé-

se, hogy az elnök a közakaratnak megfelelő programot valósított meg, téves, hiszen elsősorban a gazdasági növekedésre irányuló törekvése, valamint a központi költségvetés csökkentése motiválta politikai cselekvését (uo. 96.), így ez nem tekinthető rezponzív politikai aktusnak. Bár egy felmérés alapján a választók kétharmada támogatta Clinton legfőbb elképzeléseit (pl. a mindenkire kiterjedő biztosítást), valójában nem a közvélemény volt hatással a döntésekre: az adminisztráció hivatalnokaival készített interjúkból kiderült, hogy az egészségügyre vonatkozó tervezetet a szakértői gárda a közvélemény-kutatások eredményeitől függetlenül dolgozta ki, és az interjúalanyok valamennyien egyetértettek abban, hogy a tervezet nem biztos, hogy a legnagyobb támogatásnak örvend (uo.).

A *New York Times* közvélemény-kutatása kétséget kizáróan bizonyította, hogy az amerikaiak csaknem kétharmada támogatta a kanadai rendszert, Clinton mégis elutasította azt (uo. 101.). A kutatások alátámasztják, hogy a Fehér Ház leértékeli a nyilvánosság preferenciáit fontos szakpolitikai kérdésekben amiatt, mert nem találja kellően megalapozottnak a közvélemény szerepét a közpolitika alakításában (uo.). Jacobs és Shapiro azt állítja, hogy a manipuláció oka nem csupán az lehet, hogy a választók nem kellő mértékben törekednek az önálló véleményformálásra (annak ellenére, hogy vannak olyan területek, amelyekben nem rendelkeznek preferenciákkal), hanem a politikusok hozzáállásából is ered: számos terület monitorozását figyelmen kívül hagyták, hiszen feleslegesnek tartották (uo.). Néhány tanácsadó azért ignorálta a preferenciákat, mert úgy tartották, hogy az ellenzék könnyen manipulálni képes a közvéleményt (uo.), vagyis a preferenciák figyelembevételének nincsen politikai hozadéka. Azon az állásponton voltak, hogy ha a személyi jövedelemadó társadalmi támogatásra is tesz szert, akkor is kockázatos lehet az elképzelés melletti kiállítás, mivel az ellenzék jól megalapozott kampányt tud felépíteni annak érdekében, hogy befolyásolja a választók ítéleteit (uo.). Ráadásul az is gyakran előfordult az interjúkban adott válaszokban, hogy a döntés-előkészítők úgy tartják, hogy az állampolgárok nem rendelkeznek kellő mennyiségű tudással ahhoz, hogy megítéljék az egyes kérdéseket (uo. 102.). Mindezen túl az adminisztráció hivatalnokai szerint helytelen, hogy a lépéseket a közvélemény alakítsa (uo.). A rezponzív politika elutasítása mögött elsősorban az állampolgári inkompetencia feltételezése, másodsorban a politika hajtóerejének top-down értelmezése állt.

Ezeket az értékítéleteket alátámasztja a Pew Center által 1998-ban végzett kutatás is, amelyben a kongresszusi tagokat, az elnöki kinevezetteket, valamint az idős közszolgákat kérdezték meg számos kérdés vonatkozásában, és azt találták, hogy a megkérdezettek kevesebb mint negyede szerint van az állampolgároknak annyi tudása az ügyekről, hogy kiforrott véleményt fogalmazzanak meg a szükséges teendőkről (uo.). Az interjú vizsgálatok fényében kijelenthető, hogy jelentősen befolyásolta a válaszadást és az ebből kirajzolódó

eredményt, hogy a döntéshozók nem érezték kellően kompetensnek az állampolgárokat. Ez azt jelenti, hogy politikus és állampolgár között bizalmi válság áll fenn. A vezetők sokszor nem tudják, hogy támaszkodhatnak-e a közösségi preferenciákra (egyrészt az ellenzék preferenciaformáló potenciálja, másrészt az állampolgárok hiányos ismeretei miatt), az állampolgárok pedig nehézségekkel szembesülnek a politikai folyamatban, hiszen információs szakadék van közöttük és a politikusok között. Jacobs és Shapiro értelmezése szerint a manipuláció a politikai bizalmatlanságban gyökerező jelenség.

A preferenciák figyelmen kívül hagyása azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy a közvélemény-kutatásokat nem követik figyelemmel a politikusok (uo.). Az egészségügyi reformmal kapcsolatos cél például az volt, hogy az adminisztráció képes legyen a közvéleményre hatást gyakorolni Clinton tervezetének a fogadtatása kapcsán: a hivatalnokok figyelemmel követték a felméréseket és fókuszcsoportokat, hogy megtalálják benne az amerikai állampolgárok és az elit manipulációjához alkalmas nyelvezetet, érveket, valamint szimbólumokat (uo. 103.). A felmérések nyomon követése nem a közpolitika kialakítására, hanem a közvélemény megváltoztatására irányult (uo.). A Fehér Ház úgy kívánta megváltoztatni a közvéleményt, hogy *priming*ot használt: nem az állampolgárok meggyőzését helyezte középpontba, hanem sokkal inkább azt kívánta elérni, hogy a Clinton reformjával kapcsolatos pozitív megfontolások kerüljenek előtérbe a negatívak helyett, és ezeket használják az emberek irányítóként az egészségügyi reformmal kapcsolatos ítéleteik kialakításához (uo. 106.). Úgy határoztak, Clinton tervezetét úgy kommunikálják, hogy a nyilvánosság számára is megnyerő legyen: egyszerű terminusokat alkalmaztak a reformjavaslat részleteinek bemutatása helyett (uo. 108.). Ezzel a javaslat legfontosabb elveire támaszkodtak, amivel befolyásuk alatt tartották a szakpolitikai opciók képződését és a róluk szóló vitákat (uo.). Azzal, hogy az adminisztráció retorikája nem terjedt ki a javaslat különböző részleteire, manipulációs technikát alkalmaztak, hiszen elejét vették a javaslat állampolgárok preferenciáival való összevetésének, ráadásul leegyszerűsített gondolkodási keretrendszerbe és kontextusba helyezték az egészségügyi programot.

1993 és 1994 között egy szisztematikus elemzés készült az elnök egészségügyvel kapcsolatos nyilatkozatairól. Egyes személyek vagy csoportok helyett Clinton arra koncentrált kommunikációjában, hogy az általános, valamint a nemzeti következményeit tárja fel a tervezetnek: egyrészt a gazdaságra gyakorolt pozitív hatásokat hangsúlyozta, másrészt a biztosítás általánossá tételének bevezetése került beszédeinek előterébe és érveléseinek középpontjába (uo. 112.). Megállapítható a Clinton beszédein alapuló elemzés alapján, hogy az elnök hozzávetőlegesen az esetek 10%-ában beszélt az egészségügyi reformról valamely érintetti körre, társadalmi csoportra vonatkoztatva, és sokkal inkább általános vagy absztrakt szöveggörnyezetben tett említést a reformról (uo.). A nemzeti mintákat, valamint a tervezet USA-ra gyakorolt kö-

vetkezményeit emelte ki, és határozottan háttérbe szorította azokat az érvkészleteket, amelyek azt tartalmazták, hogy valamely csoport hátrányosan érintett a kérdésben, ezzel széles választóközönség számára tehette ígéretesé a programot (uo.).

Bár a reformjavaslat a politikai fejlemények nyomán megbukott, az esetből világosan látszik, hogy az állampolgári preferenciák nyomán követése helyett sokkal inkább az került előtérbe az adminisztráció helyzetfelmérésekor, hogy hogyan lehet a közösségi preferenciáknak megfelelő politikai kommunikációt előállítani, és úgy közvetíteni az egészségügyi tervezetet a nyilvánosság felé, hogy az „átfordítsa” a közvéleményt. A rezponzivitás szándéka nem hajtotta a politikusokat, a politikai szándékteljesítés a közösségi preferenciák elé került. A választói racionalitás szerepét felülírta a politikai realitás, a politikusok nem rezponzív viszonyulása a közpolitika megalkotásához.

#### AZ EMPIRIKUS KUTATÁSOK ELMÉLETI KÖVETKEZMÉNYEI

Az elméleti következmények azokat az implikációkat tartalmazzák, amelyek nem közvetlenül az empirikus eredményekből fakadnak. Az elszámoltathatósággal kapcsolatos kérdés megválaszolásához a hármas analitikus kategóriarendszert alkalmazom. Az elszámoltathatóság valamennyi szempont közül a legnormatívabb koncepció, azonban visszautal a demokraciáelméletek központi kérdéseire, hiszen a schumpeteri demokraciáelméletet leginkább a preferenciák kialakulásának endogén szerkezete (vagyis a politikai folyamat és a vezetők manipulációs tevékenysége) teszi normatív szempontból megkérdőjelezhető elméletté.

#### Preferenciák

Popkin értelmezésében a választói preferenciák nem kikristályosodott, kikezdetetlen szilárdságú preferenciák, hanem rugalmas gondolkodási mechanizmusok (Popkin, 1991). A racionalizáció nem racionalitást jelent, hanem azt a kiszámítható viselkedést írja le, amelyben az állampolgárok a mindennapi tapasztalataikat képesek a politika világára vonatkoztatni. Popkin számára a valóság legfontosabb szeletei alapján az állampolgárok nem megismerik, hanem „betudják” az igazságot. A politikának ebben az értelmezésében az állampolgárok inkább résztvevő módon jelen a politikában (ahogy azt Rapeli értelmezi; vö. Green, 2010), a számukra relevanciával bíró ügyek nyomán információrészletekből építik fel saját politikai valóságukat, mintsem pusztán megfigyelők lennének. Ezzel szemben Zaller szerint az állampolgárok nem racionálisak, hiszen gondolkodásukban a „szembetűnőség-effektus”

(*salience*), az információ praktikus hozzáférhetősége a meghatározó (Zaller, 1992: 72.). Zaller olvasatában az állampolgárok akkor lennének racionálisak, ha emlékezetük nem az éppen legaktuálisabb információkra korlátozódna, hanem képesek lennének memóriájukban olyan emlékeket tárolni, amelyek a politikai helyzettől függően éppen fontosak számukra. Zaller szerint az állampolgárok a saját meggyőződésükkel ellentétes információkat kevésbé tudják elsajátítani, ha kontextuális információval rendelkeznek az adott kérdéstről, ami lehetővé teszi számukra, hogy kötődjenek hozzá (uo. 58.). Az állampolgári preferenciáknak Zaller szerint van egy sajátos volatilitása: az egyéni akaratban nincsenek permanens mintázatok, hanem a racionalitás nagyban függ attól, hogy az állampolgári akaratnyilvánítást korábban milyen tényezők befolyásolták, vagyis az időben legközelebb eső megfontolások alapján nem csupán könnyebb a preferenciák artikulációja, hanem valójában a preferenciákat alapjaiban meg is határozza a megfontolások időbeli elhelyezhetősége. Ez azt jelenti, hogy Zaller szerint a választói preferenciák alapvetően „tűnékenyek”, és az elit kommunikációs aktusai dominálják. Jacobs és Shapiro szerint az állampolgárok preferenciái számtalan esetben nem szilárdak, és számos olyan terület létezik, ahol a választók nem rendelkeznek preferenciákkal (Jacobs–Shapiro, 2000: 101.). Ugyanakkor az állampolgári preferenciák indikatívák a politikai manipulációban, hiszen szükségesek a manipulációhoz szükséges érvkészlet megtalálásához. Értelmezésükben a preferenciák hajlékonyak, manipulatív eszközökkel megváltoztathatók, vagyis a vezetők képesek a preferenciák „elébe menni”, és formálni azokat. A preferenciákkal kapcsolatos legnagyobb probléma a politikusok bizalmatlansága az állampolgárok politikai tudásával kapcsolatosan.

## Manipuláció

Popkin szerint a manipuláció nem konstituálja a politikai folyamatban az állampolgár és a politikus között fennálló viszonyt, eredményeiből azonban az következik, hogy a manipuláció a politikában szórványosan előforduló jelenség, amely érdemben nem befolyásolja az állampolgárok racionalizációra (beismerően alapuló tudásra) való képességét. Popkin szerint az állampolgárok a kognitív és intuitív érvelésmód szintézisének segítségével következtetnek tényállásokra; ezzel implicit módon arra utal, hogy a manipuláció nem feltétlenül hátráltatja preferenciáik kialakítását, hiszen a választók a politikusi viselkedésből következtetnek a kormányzás stílusára. Popkin szerint manipuláció helyett sokkal inkább politikai taktikázásról van szó: a kampányban a jelöltek a stratégiájukat a választók által is meghatározott politikai fejleményekhez igazítják, pl. erősebb kampánytevékenységbe kezdenek olyan választókerületekben, ahol nagyobb eséllyel számíthatnak arra, hogy az egyes jelöl-

tek jobb eredményeket érhetnek el, mint más választókerületekben (Popkin, 1991: 166.), ez azonban nem veszi elejét az állampolgári preferenciák autonómiájának. A politikusi manipuláció, amely teret nyerhet a kampány során (akár kampányrendezvényen, akár perspektivikusan), valójában a választókat segíti hozzá ahhoz, hogy még világosabban lássák a politikusok viselkedését, és ez alapján preferenciáikhoz még közelebb eső választói döntést hozzanak. Zaller ezzel szemben a manipulációról teljesen más képet mutat be. Az empirikus kutatásban használt „attitűdváltozás” fogalma (Zaller, 1992) lényegében megfeleltethető a schumpeteri elméleti keretben alkalmazott „manipuláció” kifejezéssel. Zaller úgy tartja, hogy a manipuláció az állampolgárok irracionálisából ered, ezért legalapvetőbb fogalma a politikai folyamatnak, de nem minden egyén ugyanolyan mértékben manipulálható: empirikus kutatásokra alapozva azt állapítja meg, hogy a legjobban a közepesen tudatos állampolgárok manipulálhatók, hiszen ők találkoznak kellő mennyiségű információval, ugyanakkor nem annyira fejlett az információ és a preferenciáik összeegyeztethetlenségének felismerésére való képességük (uo. 170.). Ennek alapján Zallernél mindenképpen fontosak az előzetesen meglévő meggyőződések, amelyek az elitdiskurzus ellenpontjaként működnek, hiszen megakadályozzák az attitűdváltozást (uo. 121.). Zaller rendkívül pesszimista képet fest a demokrácia természetéről, ezért érvelése – az empirikus „finomhangolásoktól” eltekintve – megegyezik a schumpeteri tézissel. Ezzel szemben Jacobs és Shapiro a manipulációnak egy teljesen más értelmezését adja. A szerzők szerint a manipuláció fogalma szorosan összekapcsolódik a rezponzivitás problémájával, vagyis a politikában az állampolgári akarattól való eltérés miatt a politikusok igyekeznek szimulálni a rezponzivitást (Jacobs–Shapiro, 2000). Felfogásuk szerint a manipuláció arra irányul, hogy a politikusok elkerüljék a választók szankcionálását azáltal, hogy a preferenciákat a jelöltek saját céljaikhoz igazítják. Jacobs és Shapiro esetében hiányzik a manipulációnak a politikai folyamat minden elemére kiterjedő jellege, értelmezésükben a manipuláció egy instrumentális elem, amely hasznos eszköztár a politikusok számára az egyes kormánypolitikák megvalósításában. Olyan értelemben azonban áthatja a politikai folyamatot, hogy az állampolgári akarat figyelmen kívül hagyása meghatározza a politikusok cselekvését. A manipuláció kormányokon átívelő jelenség, amelyet pulzálás jellemez, hiszen akkor kerül elő, amikor a politikusok saját elképzeléseikhez szeretnének támogatókat megnyerni, amikor a megválasztásukhoz szükséges szavazatokra van szükségük, vagy egy általuk kitalált program megvalósításának támogatására.

## Reszponzivitás

Popkin eredményeiből az következik a rezponzivitásra vonatkozóan, hogy a politikusok igyekeznek az állampolgárok preferenciáit beteljesíteni, hiszen a választók részéről intuitív módon helyes elszámoltatási ítéletre számíthatnak. Mivel az állampolgárok következtetni tudnak a politikusok tulajdonságaira, olyan egyéni ítéletet is tudnak alkotni, amely megköveteli a politikusi rezponzivitást. Ha egy jelölt nem rezponzív, akkor valószínűleg azt az állampolgárok nem választják meg, így a rezponzivitás Popkin értelmezésében a szavazatokért folyó verseny, a jelöltszelekció alapvető legitimációs forrása. Mindezek ellenére nem elképzelhetetlen, hogy a popkini elméletben is vannak olyan hiátusok, amelyek lehetségessé teszik az állampolgári akarattól való eltérést, ha például a pártazonosulást alkalmazzák „gondolatmankóként”, akkor elképzelhető, hogy nem fordítanak figyelmet a politikusok rezponzivitásának hanyatlására, hanem szavazatukat a képviselő képviselthez való hasonlóságára alapozzák (Pitkin, 1972). A popkini kutatásokból az következik, hogy a politikusok figyelembe veszik az állampolgárok akarátát, mert tudják, hogy a választók prospektív módon is megítélik őket (választói anticipáció). Zaller (1992) az „elitdominancia-tézisen” keresztül köthető a rezponzivitás problémájához. Azt mondja, az állampolgárok gondolkodását az elitdiskurzus tematizálja, vagyis akkor is a politikusok szempontjából nyertes helyzet állítható elő, ha a kormányzók nem figyelnek az állampolgári akarát beteljesítésére. Ez azt jelenti, hogy az állampolgárok gondolkodásának, elégedettségének nem feltétele valamilyen ex ante adott preferencia, hanem lehetséges, hogy a rezponzivitást „előre gyártott” preferenciák generálják, vagyis azt az állampolgári preferenciák megváltoztatásán keresztül maguk a politikusok határozzák meg. Zaller szerint az állampolgári preferenciák beteljesítését célzó szubsztantív rezponzivitás (Jacobs–Shapiro, 2000: 48.) maradéktalanul nem érvényesül; elméletéből lehet, hogy következik az instrumentális rezponzivitás (uo.) bizonyos szintje, de a rezponzivitás alapját nem az állampolgárok ex ante létező preferenciái jelentik. Jacobs és Shapiro szerint a rezponzivitás hanyatlása részét képezi egy világszinten megfigyelhető jelenségnek. A rezponzivitás nem a politikai elit cselekvésének imperatívusza, hanem egy olyan tényező, amelyet „láttatott” rezponzivitásnak is nevezhetünk. Ez egy olyan demokraciaelméleti dilemmát vet fel, ami csaknem feloldhatatlan: az utólag tényszerűen konstataálható rezponzivitás megfelel-e a rezponzivitás általános normáinak, vagy sem. A politikusok általában két eszközzel élnek a közvélemény megkerülésére: a jelenlegi és a jövőbeli közvéleményt értékelik, de számtalan esetben csak az állampolgárok jövőbeli pozíciója foglalkoztatja őket, s azok a politikusok, akik a medián-szavazónak szeretnének kedvezni, ösztönzést érezhetnek arra, hogy szakpolitikájukat az állampolgárok jövőbeli pozíciójához igazítsák (uo. 69.). A politikusok azt is kiszámíthatják, hogy milyen szakpoli-



tikai értékítéletei lesznek a választóknak, így az elszámoltatásnak elébe mehetnek (uo.). A politikusok arra törekcszenek, hogy saját céljaikat beteljesítsék, ami egyúttal azt jelenti, hogy a világuk *egocentrikus* (nélkülözi a kölcsönösségen alapuló vezető–követő kapcsolatot), és a verseny *centripetális* (önmagába visszatérő, spirális), nincsen olyan erő, amely a politikusokat kimozdítaná a szimulált reszponzivitás körforgásából, és amely többlettartalmat adhatna a politikusok ezen felfogásban adott tevékenységének. Az állampolgárok részéről ugyanakkor az jelent problémát, hogy a politikusi felfogás érzékelhetősége miatt bizalmatlansági spirál alakul ki, és az állampolgárok ezért értelmetlennek találják a definitív érdekartikulációt.

1. táblázat. Az empirikus kutatások elméleti következményei

Elméleti következmények	Samuel L. Popkin	John R. Zaller	Lawrence R. Jacobs – Robert Y. Shapiro
Preferenciák	Racionalizáció útján jönnek létre, önazonosak, autonómak	Változékonyak és tűnékenyek, az elit alakítja ki őket	Indikatívak a politikai manipulációban
Manipuláció	Gondolatmankóként szolgál; az állampolgári racionalizáció ellensúlyozza	Inherens politikai jelenség; „elitdominancia-tézis” érvényesülése	Állampolgári preferenciák megismerésével reszponzív politika kiváltása
Reszponzivitás	Inherens politikai jelenség (választások)	Esetleges, mert valójában szükségtelen	Szimulált, nincsen szubsztantív tartalma

Popkin kutatása alapján a kormányok elszámoltathatók. Az állampolgárok politikai tudásának egzaktága nem döntő az elszámoltathatósági kritériumok állampolgári kialakításában. A választók preferenciái előrébb valók, mint a vezetők manipulációs tevékenysége. Az elszámoltatás kiegyensúlyozott, mert az állampolgárok mindig be tudják azonosítani azokat a döntésükhöz szükséges tényezőket, amelyek az elszámoltatásuk hatékonyságát biztosítják. Az elszámoltatás Popkin esetében prospektív módon is értelmezhető, hiszen jelenbeli viselkedésből az állampolgárok jövőbeli viselkedésre tudnak következtetni: a tanulmány elméleti keretéhez hasonlóan Popkin azt is az elszámoltatás részének tekinti, hogy a múltbeli teljesítmény megítélésén túl mennyire képesek az állampolgárok olyan kormányt megválasztani, amelytől a jövőben reszponzív politizálást várhatnak.

Zaller elméletében az elszámoltatás esetleges, hiszen a preferenciák változékonyak, és a politikában teret kaphat a manipuláció is, mert a közvélemény top-down módon alakul ki. Ez azt implikálja egyrészt, hogy a közakarattól való eltérés lehetséges, másrészt jelentős morális kockázatot rejthet magában a politikusok megválasztása, hiszen előre nem kiszámítható, hogy milyen lesz



az adott politikai közvélemény iránti érzékenysége. Ráadásul a preferenciák esetlegessége nem teremti meg az elszámoltatáshoz szükséges kiszámítható feltételeket: azok kialakulásához legnagyobb mértékben a politikai vezetők járulnak hozzá. Az állampolgári inkompetencia és a politikusok valósággalaktó potenciálja beárnyékolja az elszámoltatás lehetőségét.

Jacobs és Shapiro esetében nemcsak lehetőség a közakarattól való eltérés, hanem a politika legalapvetőbb realitása. A gondot elszámoltathatósági szempontból azonban nem az állampolgári preferenciák irracionalitása okozza a kutatók szerint (hiszen ezek politikusi nyomon követésére léteznek hatékony mechanizmusok), hanem a demokrácia és a politikaalkotás megváltozott természetű. A *pandering* (állampolgári akarat „szolgai módon” történő követése) teljesen hamis tézis a szerzőpáros szerint. Az elszámoltathatóság nem érvényes, hiszen a választók helyett a politikusok használhatják anticipatív képességüket, amely az elszámoltatás lehetőségét aláassa, amelyet a politikusi viselkedést jellemző „felülírás-tézisnek” nevezek. Az elszámoltathatóság torzul, és nem az az állampolgári ítélet jön létre az elszámoltatás nyomán, mint egy pusztán a nép önkormányzatán alapuló demokráciában, amelyben nem jelenik meg a politikusok manipulációjának torzító hatása az emberek politikáról alkotott ítéleteiben. Az állampolgárok ebből a perspektívából nem a valóságot látják.

## KONKLÚZIÓ

Zaller eredményei megfeleltethetők a Schumpeter demokráciaelméletét meghatározó alapvetéseknek az állampolgárok inkompetenciájáról, valamint politikában betöltött szerepéről. Zaller azonban árnyalja Schumpeter állításait: szerinte nem általános állampolgári inkompetenciáról van szó, hanem bizonyos tendenciák mentén figyelhető meg ez az összefüggés, ráadásul azt a schumpeteri meglátással ellentétben nem a tudatosság befolyásolja, hanem különböző – elsősorban – belső meghatározottságú prekondíciók (pl. meggyőződések), valamint külső körülmények (pl. üzenetintenzitás). Popkin eredményei alapján nem képzelhető el, hogy az állampolgárok a folyamatok komplexitása miatt nem látják át a politikát, valamint az sem merül fel lehetőségként, hogy a politika terrénumát az állampolgárok túl bonyolultnak találják ahhoz, hogy megtérülőnek tartsák annak mélyebb megismerését (Meszerics, 2008). Az állampolgároknak ugyanis nem szükséges „kvázi-politikussá” válniuk ahhoz, hogy átlássák a politikai folyamatokat, de ösztönzési mechanizmusokat sem kell létrehozni annak érdekében, hogy bevonódjanak a politikába, mert a heurisztikák ellensúlyozzák az esetleges információhiányt. A választott politikai tisztviselő szankcionálása nemcsak a múltbeli tapasztalatokon múlhat, hanem az állampolgárok – politikusi tulajdonságokon, közszerepléseiken

stb. – alapuló előre látó képességén is. Jacobs és Shapiro eredményei alapján a demokrácia normatív értéke megkérdőjelezhető, vagyis kérdésessé válik az a demokráciakép, amely az állampolgári preferenciákra alapozza a politikai folyamatok hajtóerejét.

A heurisztikus állampolgári viselkedés, amely Popkinnál jelenik meg, feltételezi a választók következtetései megalapozottságát. Zaller és Jacobs–Shapiro műveinek elméleti implikációi azonban kevesebb optimizmusra adnak okot. Ha az állampolgárok nem tudják elérni, hogy érvényesüljön a rezponzivitás, mert annak működését manipulációval fedik el a politikusok, akkor a klasszikus (vagy neoklasszikus) demokrácia keretei szétfeszülnek, és az állampolgárok elszámoltatási lehetőségei sérülnek, ami könnyen átvezet minket a schumpeteri elméletre jellemző „esztétikai” ítélet megjelenéséhez, amelytől idegenek a preferencialapú választói megfontolások. Óriási ellentét feszül Popkin és Jacobs–Shapiro kutatásainak elméleti következményei között. Míg Popkin esetében a választók előre jelzik a politikusok cselekvését, addig Jacobs–Shapiro értelmezésében a politikusoknak van „előre látó” képessége, hogy elébe menjenek a választói elszámoltatásnak. A két szerző között „antagonisztikus ellentét” fedezhető fel (anticipatív választóközönség versus anticipatív politikusok). Popkin esetében a gondolatmankók lehetősége hozzásegíti az állampolgárokat a preferenciaazonos választói döntéshez. Jacobs–Shapiro esetében azonban az elszámoltathatóság lehetőségét aláássák a politikusok, vagyis olyan környezetet teremtenek, amelyben nincsen egyértelmű „zsinórmérték” az állampolgárok elszámoltatási standardjának adekvát kialakításához.

Tanulmányomban arra is rá kívántam mutatni, hogy az elszámoltatás nem csupán elméleti, hanem empirikus fogalom is, amely jól hasznosítható a politikatudomány elméleti-módszertani hibridizációjában, hiszen nemcsak a demokráciaelmélet központi fogalma, hanem a választói viselkedés kutatásához is elengedhetetlen konceptuális készletet konstituálja.

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> Az információszerezésre való hajlandóság alacsony szintje akár racionális megfontolás is lehet. Tóka Gábor szerint a politikai döntéshozatal komplexitása magyarázza az állampolgárok alacsony ismeretszintjét, hiszen amennyiben az állampolgárok életük nagy részét ezeknek a jelenségeknek a tanulmányozásával töltেনék, akkor sem biztos, hogy a legtöbben ki tudnának igazodni a politikai jelenségeken, hiszen azok rendkívül komplexek (Tóka, 2009: 10.).
- <sup>2</sup> Értelmezésemben nem a képviselőtelvűség, hanem a rezponzivitás a döntő, hiszen ha egy nem képviselőtelvű kormány úgy manipulálja a közvéleményt, hogy az rezponzívnak érezze a kormányzást, akkor nyilvánvaló, hogy a kormány reprezentativitása másodlagossá válik. Ráadásul a Manin, Przeworski és Stokes által felvázolt elszámoltatási mechanizmus nem min-

den esetben biztosítja a képviselet érvényesülését, hiszen előfordulhat, hogy olyan kormányt váltanak le, amely valójában a nép érdekében cselekedett, és olyan politikusokat választanak újra, akik nem törekedtek a reprezentativitásra (Manin et al., 1999: 13.). Az elszámoltatás ezért ebben a koncepcióban nem biztosítja automatikusan a képviseletet, de szavatolja a demokratikus működést, amely reszponzívva tehető, ha az állampolgárok politikai tudása lehetővé teszi a jelöltek alapos kiismerését, a politikusok hatékony felelősségre vonását.

- <sup>3</sup> A heresztetika a preferenciák változatlansága melletti prioritásrendezés. A manipulációnak azt a típusát írja le, amelyben az állampolgári preferenciák nem változnak, de mégis eltérő végső eredmény áll elő, mint a politikai helyzet változatlansága mellett (pl. napirendformálás) (Riker, 1986).
- <sup>4</sup> Míg az előbbire a politikai kompetenciahiány és a könnyű befolyásolhatóság, addig utóbbira a közegészségügyi tudás befogadásának visszautasítása szolgálhat példaként.
- <sup>5</sup> Zaller a modelljével kapcsolatos ellenpéldák alkalmazása helyett inkább részesíti előnyben egyes hipotéziseinek elutasítását, ami szintén azt bizonyítja, hogy törekvése egy empirikus iskola, az állampolgári politikai tudásról való sajátos gondolkodásmód kialakítására irányul.
- <sup>6</sup> Ezt nevezhetjük „normatív Rapeli-tételnek”, hiszen Zaller szerint az elit dominálja a közvéleményt, így nincsen az állampolgári participációnak tényleges értéke (ahogyan Laura Rapeli állítja), viszont Zaller megállapítja, hogy a bevonódás növeli a tudásszintet.

## IRODALOM

- Achen, Christopher H. – Bartels, Larry M. (2016): *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Bentham, Jeremy (1823): *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford, Clarendon Press.
- Converse, Philippe E. (1964): The nature of belief systems in mass publics. *Critical Review*, Vol. 18, No. 1–3, 1–74. <https://doi.org/10.1080/08913810608443650>
- Downs, Anthony (1990): Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, XXXVII. évf. 9. sz. 993–1011.
- Fearon, D. James (1999): Electoral Accountability and the Control of Politicians: Selecting Good Types versus Sanctioning Poor Performance. In: Adam Przeworski – Susan C. Stokes – Bernard Manin (eds.): *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press, 55–97.
- Green, Jeffrey Edward (2009): *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*. Oxford, Oxford University Press.
- Green, Jeffrey Edward (2010): Three Theses on Schumpeter: Response to Mackie. *Political Theory*, Vol. 38, No. 2, 268–275. <https://doi.org/10.1177/0090591709354874>
- Jacobs, Lawrence R.–Shapiro, Robert Y. (2000): *Politicians Don't Pander – Political Manipulation and the Loss of Democratic Responsiveness*. Chicago, University of Chicago Press.
- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl? *Politikatudományi Szemle*, XVI. évf. 4. sz. 7–28.

- Körösényi András (2008): A felhatalmazáselmélet védelmében: Válasz Meszerics Tamás kritikájára. *Politikatudományi Szemle*, XVII. évf. 4. sz. 161–172.
- Körösényi András (2009): Escher lépcsőin: Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Századvég (Új Folyam)*, 54. sz. 3–24.
- Körösényi, András (2011): Innovative leadership and the politics of disequilibrium – A Schumpeterian account of the role of leadership. *Working Papers in Political Science*, MTA Politikatudományi Intézet, 5. sz.
- Mackie, Gerry (2009): Schumpeter's Leadership Democracy. *Political Theory*, Vol. 37, No. 1, 128–153. <https://doi.org/10.1177/0090591708326642>
- Manin, Bernard (1997): *The principles of representative government*. Cambridge, Cambridge University Press, 193–236.
- Maravall, José María (1999): Accountability and Manipulation. In: Adam Przeworski, Susan C. Stokes and Bernard Manin (eds.): *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge University Press, Cambridge, 154–196.
- Meszerics, Tamás (2008): Demokratikus-e a felhatalmazáselmélet? Megjegyzések Körösényi András tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, XVII. évf. 4. sz. 147–159.
- Metz, Rudolf (2017): A politikai vezetés három arca. A vezetés értelmezési lehetőségei a demokráciában. *SZÁZADVÉG*, 85. évf. 3. sz. 69–93.
- Pitkin, Hannah Fenichel (1967): *The Concept of Representation*. Los Angeles, University of California Press.
- Popkin, Samuel L. (1994): *The Reasoning Voter – Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. Chicago, Chicago University Press.
- Przeworski, Adam (1999): Minimalist Conception of Democracy: A Defense. In: Ian Shapiro and Casiano Hacker-Cordón (eds.): *Democracy's Value*. Cambridge, Cambridge University Press, 23–56.
- Przeworski, Adam – Stokes, Susan C. – Manin, Bernard (1999): Elections and Representation. In: uők (eds.): *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge University Press, Cambridge, 29–54.
- Przeworski, Adam – Stokes, Susan C. – Manin, Bernard (1999): Introduction. In: uők (eds.): *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge University Press, Cambridge, 1–26.
- Rapeli, Laura (2014): *Democratic Theory and Political Knowledge*. London, Palgrave Macmillan.
- Riker, William H. (1986): *The Art of Political Manipulation*. New Haven, Yale University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques (1947): *Társadalmi Szerződés*. Budapest, Phönix-Oravetz kiadás.
- Schumpeter, Joseph (2003): Another Theory of Democracy. In: *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London: Routledge.
- Teles, Filipe (2015): The Distinctiveness of Democratic Political Leadership. *Political Studies Review*, Vol. 13, No. 1, 22–36. <https://doi.org/10.1111/1478-9302.12029>
- Tóka Gábor (2009): A jó kormányzat, az ismeretgazdag választóközönség, és a tömegtájékoztató rendszer összefüggései nemzetközi összehasonlításban. *Politikatudományi Szemle*, XVIII. évf. 2. sz. 7–26.
- Zaller, John R. (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Los Angeles, University of California.

# CIVIL POLITIKA

Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó

*Jótékonyág és politika*

A menekülteknek nyújtott közvetlen segítség közéleti hatásai



# JÓTÉKONYSÁG ÉS POLITIKA

A menekülteknek nyújtott közvetlen segítség közéleti hatásai

Feischmidt Margit

MTA TK Kisebbségkutató Intézet

Zakariás Ildikó<sup>1</sup>

MTA TK Kisebbségkutató Intézet

## ÖSSZEFOGLALÓ

---

A tanulmány a menekülteket támogató jótékonyosság és a közéleti részvétel kapcsolatát vizsgálja. A jótékony cselekvés célját, tárgyát, a cselekvés normatív legitimitációját, segítettek és segítők közötti interakciók elbeszéléseit magyarországi önkéntesekkel és civilekkel készített interjúk alapján elemezzük. Jótékonyosság és közéleti részvétel dinamikus viszonyát állítjuk, amely egy kétirányú reláció következménye. A jótékonyosság egyrésztől lehet a cselekvést megelőző közéleti elkötelezettség következménye. Ezt nevezzük a politika jótékony cselekedetekbe való átfordításának. Másrésztől a civil jótékonyosság akciókban való cselekvő részvétel, a szenvedéstől való megérintettség a rászorultság okaival szembesíti a politikától magukat korábban elhatároló aktorokat is, növeli a közéletre való nyitottságukat és felelősségtudatukat. Ezt a jelenséget a jótékonyosság politizálódásának nevezzük. Az említett dinamikát két szempontból értelmezzük, egyrészt a jótékonyosság általános irodalma felől, amellyel kapcsolatban a jótékonyosság politizálódása mellett foglalunk állást, másfelől a magyar civil társadalomnak a közülethez való viszonya szempontjából. Ez utóbbival kapcsolatban azt állítjuk, hogy a menekültekkel való szolidaritás közéleti implikációja újabb érv a magyarországi közélet fragmentált, informális és performatív működésmódja mellett, a maga lehetőségeivel és nyilvánvaló korlátaival együtt.

---

**Kulcsszavak:** szolidaritás ■ jótékonyosság ■ civil társadalom ■ közéleti részvétel ■ migráció

---

## BEVEZETÉS

Tanulmányunkban<sup>2</sup> a menekülők magyarországi segítőivel készült interjúk alapján a szolidaritás civil formáival és azok közéleti hatásaival foglalkozunk. Ezzel egyfelől a jótékonyosság és politika viszonyának jobb megértéséhez, másfelől a jótékonyosság és a civil társadalom magyarországi helyzetével kapcsolatos gondolkodáshoz szeretnénk hozzájárulni.

Az Európa külső és belső határainál 2015 nyarán jelentkező migrációs hullámra a szervezett felelősségelhárítás (*organized non-responsibility*) és a biztonságosítás volt a jellemző válasz (Pries, 2017). Az érkezők számát és veszélyes-

ségét hangsúlyozó bezárkózó politikák az idegenekkel szembeni félelmekre hívták fel a figyelmet, miközben maguk is újratermelték ezt a félelmet. A politika és a média egyaránt a helyzet rendkívüliséget emelte ki, amit a migrációs *válság* vagy *krízis* fogalmi keretezés jól szemléltet. A válság azonban, ahogyan kritikus értelmezések hangsúlyozták, nemcsak a vándorlás váratlan mértékére és formáira, hanem a céltársadalmak felkészületlenségére is utal (Rajaram, 2016). Az életmentés és az azonnali gondoskodás feladatait a nagy nemzetközi humanitárius intézmények (mint amilyen a Vöröskereszt, a Máltai Szeretetszolgálat, a Caritas, az Orvosok Határok Nélkül) nem tudták ellátni. A humanitárius krízis kezelésében Európa-szerte önkéntesek milliói játszották a meghatározó szerepet.

Németországban, ahová a legtöbben érkeztek, a menedékkérők elszállásolása és ellátása, majd a hivatalokkal való kapcsolatfelvétel, a nyelvtanulás, lakás- és munkahelykeresés mind a civilek részvételével valósult meg. A menekülteket segítő önkéntesek aktivitása a német civil társadalom kapacitásait, az integráció társadalmi támogatottságát a német társadalom „posztmigrációs állapotát” (*postmigrantische Gesellschaft*), illetve mindezek ellentmondásait egyaránt jól mutatta (Pries, 2017). Svédországban, ahol az egy főre eső menedékkérők száma még Németországnál is magasabb volt, ugyancsak fontos volt a civilek, azon belül a bevándorlók korábbi nemzedékéhez tartozók mozgósító hatása és közvetítő szerepe (Pozranovic-Frickman–Makelle, 2017). Sok európai országban, közöttük Hollandiában az ellenséges politikai légkör és a szociális támogatások megvonása megnehezítette az oda érkező menekültek helyzetét. Az állam azonban nem akadályozta, sőt sok szempontból támogatta a civilek működését a menekültek befogadásában és ellátásában. Vagyis átengedte, mondhatjuk akár úgy, kiszervezte az ellátásukat.

Franciaországban vagy Olaszországban, ahová a menekültek már korábban is nagy számban érkeztek, a tengeri úton érkezők mentése és a kitoloncolás előtt állók védelme a civil társadalom mobilizálásával történt (Cantat, 2016). Mindez annak ellenére, hogy a humanitárius kormányzás részévé vált nagy civil szervezetek (pl. Orvosok Határok Nélkül) – kritikus értelmezések szerint – elveszítették kapcsolatukat a társadalommal (Ticktin, 2011; Fassin, 2012). A balkáni út mentén számos országban feladatmegosztás alakult ki a nemzetközi humanitárius szervezetek és a helyi civilek között, amit az állami intézmények többé vagy kevésbé passzív viselkedése kísért. Görögországban a megszorítások és gazdasági nehézségek ellenére nagy számban vettek részt önkéntesek a tengeri úton érkező menekültek mentésében és sürgősségi ellátásában, amit a kormányzat és nemzetközi szervezetek egyaránt támogatnak.

Magyarországon 2015-ben 177 ezer regisztrált és ennél valamivel több regisztrálatlan menedékkérő haladt át, összesen több mint 400 ezer ember (KSH, 2016). A kormányzat már az év elejétől az európai szekuritizációs politika élére állt. A menekülőket kriminalizáló diskurzusokat, amelyek a migrációt a ma-



gyar és ez európai biztonságot veszélyeztető jelenségként állították be, a magyarországi média és az ellenzéki diskurzusok sem tudták érdemben ellensúlyozni (Bernáth–Messing, 2016). A segítőkészség társadalmi támogatottsága mérhető volt ugyan (Zakariás, 2016), kutatások mégis azt bizonyították, hogy Magyarországon sohasem látott mértéket öltött a xenofóbia (Sik, 2016; Feischmidt, 2016).

2015 júniusában érte el az ország déli határát a balkáni útvonalon érkezők tömege. A fáradtságtól és hőségtől elcsigázott emberek látványa a magyar lakosság számottevő részében is szájalmat ébresztett. Feladatuknak elsősorban a pályaudvarokra érkezők fizikai ellátását, részben az állami menekültellátó intézmények felé való irányítást gondolták. Az együttérzés egy olyan környezetben, amelyet a veszély és a stigmatizáció diskurzusai dominálnak, a konkrét cselekedeteken túlmutató állásfoglalás lehet. Hogy a menekültekkel szolidáris civileknek volt-e a konkrét humanitárius intervención túlmutató elképzelésük saját felelősségükről; és ha igen, az kire irányult, a menekülő emberekre vagy a saját társadalmukra és közéletükre, olyan kérdések, amelyekkel ilyen vagy olyan formában számos előttünk járó kutató foglalkozott.

Vizsgálati eredményeinket hat fejezetben mutatjuk be: az elsőben a jótékonyosság és a politika viszonyának néhány általános kérdését tekintjük át a szakirodalom alapján, a másodikban az adatokat és a vizsgálatban alkalmazott módszereket mutatjuk be; a harmadik fejezetben a jótékony cselekvést kísérő értelmezői tevékenységet elemezzük két megközelítésből, a cselekvések célja és tárgya, valamint a cselekvést legitimáló normák és ideológiák felől; ezt követően a tanulmány negyedik részében a menekültek és segítők közötti interakciók reflexiói kerülnek a középpontba, amelyek formatív erejét fogjuk hangsúlyozni az egyéni szintű cselekvés és a közéleti értelmezés tekintetében egyaránt. A tanulmány ötödik fejezetében a korábban bemutatott narratíva típusok együtt járásának elemzésével a jótékonyosság és a politika nem egymást kizáró, hanem egymást erősítő dinamikus viszonyát azonosítjuk.

A tanulmány záró fejezetében a menekültek iránti szolidaritás magyar elbeszéléseinek tanulmányozása nyomán azt állítjuk, hogy a jótékonyosság és szolidaritás gyakran a cselekvést megelőző közéleti elkötelezettség következménye. Ezt nevezzük a politika jótékony cselekedetekbe való átfordításának (*charitization of politics*). Másrészt megállapítjuk, hogy a jótékony cselekvés a szenvedés és a rászorultság okaival szembesíti a segítőt, közöttük olyanokat is, akik korábban elhatárolódtak a politikától, vagyis a jótékonyosság növeli a közéletre való nyitottságot és felelősségtudatot. Ezt a jelenséget a jótékonyosság politizálódásának (*politicization of charity*) nevezzük. E kétirányú dinamikát végül két szempontból értelmezzük, egyrészt a jótékonyosság irodalma felől, amellyel kapcsolatban a jótékonyosság politizálódása mellett foglalunk állást, másfelől a magyar civil társadalomnak a közülethez való viszonya szempontjából. Ez utóbbival kapcsolatban azt állítjuk, hogy a menekültekkel való szoli-

darítás közéleti implikációja újabb érv a magyarországi közélet fragmentált, informális és performatív működésmódja mellett, a maga lehetőségeivel és nyilvánvaló korlátaival együtt.

#### A HUMANITARIZMUS DILEMMÁJA: POLITIZÁL VAGY DEPOLITIZÁL A MÁSOKRÓL VALÓ GONDOSKODÁS?

A krízishelyzetben levő embereknek nyújtandó segítséget, amely általában a rászorulókat vízzel, élelemmel, gyógyszerrel és menedékkal való ellátását jelenti, jó ideje leginkább nemzetközi humanitárius szervezetek irányítják. A szervezeti erőforrások, csakúgy, mint a morális tőke jelentős része, olyan intézmények kezében van, mint a Nemzetközi Vöröskereszt, az Orvosok Határok Nélkül, a Care International, az Oxfam, a World Vision, a Save the Children Fund és az ENSZ humanitárius szervezetei. A működéshez szükséges anyagi erőforrások jelentős része azonban nemzeti kormányoktól (azon belül is legfőképpen OECD-országoktól) származik, ami örökös feszültség forrása és a humanitarizmussal kapcsolatos legfőbb kritikák célpontja. A humanitarizmus akadémiai irodalma az „új humanitarizmus” fogalmával jelölte azt az erre válaszképpen több éve formálódó jelenséget, amely a humanitárius segítségnyújtásban az önkéntesek, civil közösségek szerepét látja egyre erősebbnek (Macrae, 2002).

A humanitarizmus civil és professzionális szervezetei – amint arra az újabb kritikai irodalom felhívja a figyelmet – a gondoskodást, valamint annak tárgyát, a szenvedő embert állítja a középpontba. A humanitarizmus ezáltal meghatározott politikai kérdéseket – ilyenek a nemzetközi vándorlás vagy a hajléktalanság kérdése – kisajátít bizonyos érzelmek és érzelem motiválta cselekvések (pl. az együttérzés és a gondoskodás) számára. Ennek következtében ezek a területek kikerülnek a politika és a kormányzás felelőssége alól. Ticktin a filantrópia más kritikusaival (mint Didier Fassin vagy Liissa Malkki) összhangban azt állítja, hogy azok a rendszerek, amelyek a gondoskodást és a jótékonyt helyezik a középpontba, újratermelik az egyenlőtlenségeket, és azáltal, hogy elfedik az államok felelőtlenségének kérdését, depolitizálnak (Ticktin, 2011).

Nem a szenvedést és a jótékonyt, hanem az elnyomottak politikai képviseletét és a velük való együttműködést hangsúlyozzák a mozgalmak és a mozgalmak kutatás képviselői (Nyers–Rygiel, 2012; Cantat, 2016; 2017; Rajaram, 2016). A mozgalom-paradigmában különösen fontos a migránsok, menekültek és az őket támogató aktivisták horizontális viszonya – együttműködése –, amely viszony sok esetben hangsúlyozottan ellenpontosítani igyekszik a jótékonyt segítő–segített relációjában érvényesülő paternalizmust és egyenlőtlenséget. Elemzésük középpontjában politikai jogok és cselekmények állnak,

hangsúlyozzák, hogy a szolidaritási mozgalmak hozzájárulnak az állampolgárság kiterjesztéséhez, illetve egy inkluzív és aktív állampolgárság megvalósításához.

A másokért viselt felelősségnek két módja van: az idegenekkel szembeni jótékony cselekedetekben érvényre jutó közvetlen felelősség, valamint az intézményes, a képviseleti rendszerre vagy mozgalmakra épülő politikai felelősség. A két típus, értelmezők egy része szerint, kizárja egymást, mert míg a civilek és önkéntesek tevékenysége a szolidaritás individuális formáira korlátozódik, és ezzel egy időben fenntartja a rászorultságot eredményező struktúrákat, a politikai felelősség által motivált cselekvés a struktúrákra irányul, és gyakran azok megváltoztatására törekszik (Musick–Wilson, 2008: 18.; Hustinx et al., 2010). A politikai részvétel és civil jótékonyosság dichotóm felfogását helyteleníti a politikai szociológus Nina Eliasoph (2013). Elismeri, hogy a civil önkéntesek cselekvése elsődlegesen és közvetlenül valóban az egyes emberekre irányul. A segítő cselekvés azonban közvetve kollektív javak, értékek érvényességét támasztja alá, amire a cselekvést kísérő, a nyilvánosság bevonásával működő értelmezői tevékenység reflektál. Ez a reflexió a felelőségekre kérdez rá elsősorban, ami a cselekvés irányát is módosíthatja, illetve kiszélesítheti.

Más esetekben a konkrét cselekvést kísérő morális reflexióknak van kapcsolódásuk a közülethez. A görög klasszikus filozófia az *eudaimoneia* fogalmával jelöli a jó forrásával való harmonikus viszonyt, a morális parancsnak való elégtételt kísérő boldogság érzetét, amely a jótékony cselekvéssel jár együtt. A jótékony cselekvés és a politika a gyakorlatban is összekapcsolódik.<sup>3</sup> Mindezeket a kapcsolódásokat és kölcsönhatásokat viszont csak akkor találjuk meg, ha azt tartjuk szem előtt, hogy maguk a cselekvők hogyan kapcsolják össze vagy választják szét az emberekkel kapcsolatos gondoskodást (*caring about people*) a közélet iránti törődéssel (*caring about politics*) (Eliasoph, 2013).

Luc Boltanski a távoli mások szenvedésére (*distant suffering*) adott reakciókat vizsgálta (Boltanski, 1998). Filozófiai modellekre támaszkodva a szenvedésről való beszéd forgatókönyveit, retorikai-narratív szabályszerűségeit tárta föl. Állítása szerint a szenvedésről való nyilvános beszéd három szereplőt állíthat fókuszba: a szenvedés kiváltóját (az elkövetőt, a bűnöst), az áldozatot (aki szenved) vagy az áldozat segítőjét (a jótévőt). A leleplezés és az együttérzés retorikai keretezései abban különböznek egymástól, hogy a beszélő az elkövető vagy a jótévő szerepeit állítja-e középpontba. Az együttérzés forgatókönyve a jótévőt emeli ki, és a szenvedő és a néző érzéseinek nyilvános megfogalmazásán keresztül mozgósít. Ezzel szemben a leleplezés forgatókönyve a szenvedés okait és felelőseit keresi, és a felháborodás és harag eszközeivel teszi lehetővé a morális cselekvést (uo. 77–95.). A kétfajta keretezés és bennük a kétfajta érzelmi mozgósítás tétje a politikai cselekvés: az elérzékenyülés, megihatottság, empátia által dominált értelmezések a tágabb összefüggéseket, ok-

sági viszonyokat, így köztük a hatalmi viszonyokat, a társadalmi struktúrát nem kritizálják, ezzel szemben a leleplezés forgatókönyve kritikus, felforgató.<sup>4</sup>

A politikatudomány a jótékonyásra úgy tekint, mint ami az aktív civil társadalom része, amely a humanitarizmus professzionális szervezeteit egészíti ki tevékenységével. Az önkéntesek társadalmi rekrutációja révén egyfelől a középosztály felelősségének és azonosságának megfogalmazásában (Hustinx–Cnaan–Handy, 2010: 15.), másfelől a szolidaritás kiterjesztésében, a társadalom integrációjában tölt be fontos szerepet. A toqcqueville-i hagyományt követő elméleti modellek szerint a civil társadalom a privát és a nyilvános szférát, az egyéni és társadalmi cselekvéseket kapcsolja össze, méghozzá a moralitás és az érzelmek mozgósításán keresztül. E két cselekvési szint együttes megjelenése teszi lehetővé a demokratikus részvételhez és a nyilvánosság működtetéséhez szükséges civil diszpozíciók kialakulását (Edwards, 2014). A politikatudományi megközelítések tehát – ellentétben a humanitarizmus és jótékonyág fent említett, többnyire antropológiai megalapozottságú kritikai elméleteivel – a civil társadalom és benne a jótékonyág működését a demokratikus politikai cselekvés előfeltételének és legfőbb szocializációs terepének látják.

A magyarországi és Magyarországra vonatkozó szakirodalom a jótékonyágot a civil társadalom részeként gondolja el. A civil társadalomra pedig úgy tekint, mint aminek a rendszerváltást megelőzően az antipolitika megszervezésében, később pedig a liberális demokrácia elveinek elterjesztésében és intézményeinek létrehozatalában volt meghatározó szerepe (Cohen–Arato, 1992; Gerő–Kopper, 2013). A magyar fejlődés egy negyedszázad után újra eljutott a „védekező társadalom fázisába”, mondja Ágh Attila egy, a civilek és a politika aktuális magyarországi viszonyát elemző könyv előszavában. Ezt a viszonyt egy olyan kontextusban értelmezi, amelyet az informális intézményeknek a demokrácia válságával összefüggésben látott növekvő szerepe, a képviselői demokrácia válságából született részvételi fordulat és a struktúrák, intézmények helyébe lépő akciók határoznak meg (Ágh, 2016: 14.). A liberális elveket valló civil társadalom meggyengülését két jelenség, a (szélső)jobboldali civil társadalom erősödése (erről bővebben Molnár, 2016; Greskovits, 2017) és a „civil társadalom 2010 utáni kormányzati gyarmatosítása, domesztikálása jelzi”. A *politikai tér visszafoglalása* című kötet szerzői ezzel együtt úgy látják, hogy 2010 után megsokszorozódtak a hazai, alulról szerveződő civil kezdeményezések, amit egyfelől a beszűkült politikai lehetőségstruktúrával magyaráznak, másfelől a megélenkült nemzetközi mozgalmi kontextussal (Kerényi, 2016). Ha mennyiségi áttörés nincsen is, a civil szféra mint „innovatív köztér” működik. Ebbe a folyamatba ágyazódik a menekültekkel való civil szolidaritás megszerveződése.

A TÁRKI kutatói „humanitárius csodáról” beszéltek (Bernát–Kertész–Tóth, 2016), de tagadták a menekülteknek nyújtott segítség közéleti hatásait. Más kutatók a politika fogalmát kifejezetten a menekültek cselekvőképességének

– a képessé tételnek – a viszonyában értelmezték. Ők úgy ítélték meg, hogy a magyar civilek többsége nem tekintett aktív ágensekként a menekültekre, ami megakadályozta őket a politikai cselekvésben (Kallius–Monterescu–Rajaram, 2016). Megint más úgy találta, hogy akik az ún. menekültválságot megelőzően is részt vettek a politikai véleménynyilvánításban, a menekülteknek nyújtott segítségnek is sokkal inkább tulajdonítottak politikai jelentést. Kende (2017) szerint az önkéntes segítség és a politikai részvétel motivációi jelentős átfedésben voltak, a társadalmi változás előmozdításának vágya mindkét területen fontos; inkább az eszközök, az álláspontok kifejezésének módja különbözik egymástól, semmint azok tartalma.

Cikkünkben mi is a menekültekre irányuló önkéntes segítségnyújtás és a politika kapcsolatára kérdezzük rá. Azt akartuk megtudni, hogy a segítségnyújtás mennyiben irányul a szenvedés csökkentésére, és mennyiben övezik olyan nyilvánosan is megfogalmazott ok-okozati értelmezések, amelyek túlmutatva e szenvedések aktuális, pillanatnyi feloldásán, a társadalmi struktúra mélyebb átalakítását is célozzák. Azt vizsgáljuk ezen belül, hogy e segítő cselekvések milyen társadalmi kategóriákra és csoportokra irányulnak, milyen felelősségviszonyokat jelölnek ki, és e felelősségviszonyokat milyen elképzelésszerekbe, ideológiákba ágyazzák. Mindezekon túl a civil segítségnyújtás és politika kapcsolatának irányára is rákérdezzük. Arra, hogy e felelőségekkel kapcsolatos közéleti meggyőződések hogyan válnak a menekülteket segítő jótekonyság indokaivá; és megfordítva az oksági viszonyt, e segítő gyakorlatok és cselekvések hogyan vezetnek új tudások születéséhez, a társadalomról és a kívánatos társadalmi változásokról alkotott új elképzelésekhez.

#### A KUTATÁS MÓDSZERE ÉS ADATAI

A kutatás adatfelvétele 2015 októbere és 2016 januárja között történt, 32 interjút készítettünk. Az interjúalanyok kiválasztása a közösségi média és a terepen való korábbi személyes kapcsolatok segítségével, valamint a kvalitatív kutatásokban ismert hólabda-módszerrel történt. Törekedtünk válaszadóink szociokulturális hátterének diverzitására. Az interjúkról hangfelvétel készült, amit kivonatos formában írtunk le. A minta statisztikai reprezentativitásra nem törekedett, sokkal inkább azt tartottuk szem előtt, hogy a kutatás megkezdésekor ismert vagy később feltáruló társadalmi és kulturális különbségek, továbbá a működés célja és módja tekintetében látszó diverzitás tükröződjön a mintában. Az adatok elemzése ATLAS.ti programmal történt a megalapozott elmélet szemléletét követve, elsősorban kvalitatív, kisebb részben kvantitatív elemzési szempontokat tartva szem előtt, amiért a kutatást vegyes módszerűnek tekintjük (Király–Dén–Nagy–Géring–Nagy, 2014).

Az interjúalanyok jellemzőit a következő táblázatban foglaltuk össze.

## 1. táblázat. A válaszadók társadalmi-demográfiai háttere

Válaszadók nemi, életkor, iskolázottság és foglalkozás szerint		
Nem	N	%
Férfi	16	50,00
Nő	16	50,00
<b>Életkor</b>		
18–35	10	31,25
36–55	20	62,50
56+	2	6,25
<b>Iskolázottság</b>		
Főiskolás	1	3,13
Felsőfokú végzettség	25	78,13
Felsőfokú végzettségnél kevesebb	3	9,38
Hiányzó válasz	3	9,38
<b>Foglalkozás</b>		
Szociális területen vagy oktatásban	9	28,13
Más alkalmazott	7	21,88
Tulajdonos vagy felső vezető	8	25,00
Önfoglalkoztató (művész, IT)	5	15,63
Inaktív (nyugdíjas, diák)	2	6,25
Hiányzó válasz	1	3,13
<b>Összesen</b>	<b>32</b>	<b>100,00</b>

Interjúalanyainkra a magas iskolai végzettség jellemző. Ez egy általános tendencia a civilekre és önkéntesekre vonatkozóan és még inkább a menekültekkel való civil szolidaritás területén. A meginterjúvult segítők foglalkozási megoszlása is fontos az értelmezés szempontjából. Jelentős részük dolgozik a tágan értelmezett szociális szektorban: szociális munkások, társadalomkutatók, tanárok vagy orvosok. A második kategóriába az egyéb diplomás alkalmazottak kerültek, a harmadikba a vállalat tulajdonosok és menedzserek, különösen az információs technológia és a telekommunikáció területén.

A JÓTÉKONY CSELEKVÉS CÉLJA ÉS TÁRGYA

A jótékonyság és az önkéntesség legfontosabb jellemzője, hogy cselekvésorientált. Interjúalanyainkat az ösztönözte leginkább cselekvésre, hogy úgy gondolták, a menekülteknek kézzelfogható segítségre van szükségük. A jótékony cselekvés egyfelől közvetlen segítségnyújtást jelentett. A cselekvés második fontos formája a segítségnyújtás megszervezése és összehangolása volt. E kettőt azonban egy harmadik, értelmezői tevékenység kísérte, amely a segítő cselekvést jelentéssel ruházza fel. A segítő munkát értelmező narratívákban a segítség hat ideáltípusát tudtuk megkülönböztetni aszerint, hogy miként értelmezték a segítség célját és tárgyát. Ezek az interjúk korpuszban való előfordulás és az említés gyakorisági sorrendjében a következők:

2. táblázat. A jótékony cselekvés célja és tárgya

	Említő személyek száma	A szövegkorpuszban való előfordulás gyakorisága	A szövegkorpuszban való előfordulás százalékban
Menekültekre irányuló: humanitárius katasztrófa elhárítása	23	54	23,5
Segítőkre irányuló: érzelmi vagy morális nyereség	19	49	21,3
A magyar lakosságra irányuló: az önkéntesség megerősítése a magyar társadalomban	19	60	26,1
A magyar lakosságra irányuló: közvélemény alakítása, a társadalmi szolidaritás kiterjesztése	15	28	12,2
Pártpolitikai aktorokra irányuló: ellenzéki magatartás, lázadás	11	19	8,3
Menekültekre irányuló: politikai elismerés	7	18	7,8
Más	2	2	0,9
Összesen		230	100

A legtöbben úgy értelmezték, hogy a cél a humanitárius katasztrófa elhárítása volt (32 interjúalanyból 23 beszélt erről), aminek módját a segítő gondolták meghatározni. Az, hogy a segítség módját a segítettettek kellene meghatározniuk, vagyis a segítségnek egy elismerési gesztussal való összekapcsolása, már sokkal ritkábban történt meg. Tehát úgy a típusok diverzitása, mind azok előfordulási gyakorisága arra figyelmeztet, hogy miközben a cselekvés természetesen elsődlegesen a menekültekre irányult, az utólagos értelmezésekben, amit interjúinkkal rögzíteni tudtunk, a segítőkre és az ő környezetükre irányuló



reflexió lett meghatározóbb. A menekültsegítés apropójaként végzett reflexió elsősorban az önkéntes és jótékony cselekvésnek a magyar társadalomban kívánatos voltára, az önkéntesség révén megvalósuló véleményalakításra, politikai álláspont kifejezésére és a véleményközösségnek cselekvésközösséggé való átalakítására irányult.

Előttünk járó kutatók részletes leírását adták már annak, hogy kik voltak, milyen munkát végeztek és hogyan szerveződtek meg a menekülteket segítő magyarországi civilek. Ezen a ponton a segítő cselekvés értelmezései kerülnek előtérbe. A magyarországi segítők – precedensek ismeretének hiányában és a nem kis részben a média és a politika hatására – a helyzet rendkívüli és krízis jellegét emelték ki, amit elsősorban a menekülőket Magyarországon fogadó embertelen körülmények okoztak. A segítők feladata saját értelmezésükben a katasztrófa elkerülését célozta. Ebben olyanok is egyetértettek, akiknek a menekültek befogadásának hosszabb távú kérdéseivel kapcsolatban eltérő álláspontjuk volt:

El voltunk foglalva általában azzal, hogy mit tudsz, hányan jöttek, hány szendvics kell, tehát teljesen a napi. Megfogalmazódott egyébként, hogy persze tudjuk, hogy nagyon sok feszültséggel, problémával járhat, de mi most arra szövetkeztünk és nekünk az a dolgunk, hogy mi most humanitárius segítséget nyújtunk. Ez az elsődleges, tűzoltás, és az összes lehetséges többi probléma csak ezután jön. Mert ha ez nem oldjuk meg, akkor azonnal konfliktusforrás lesz, mert ő szomjazik meg éheznek, mi meg borzalmasan érezzük magunkat, hogy hagyjuk, hogy ők szomjazzanak meg éhezzenek. Valóban elvitte a maximális energiáinkat az, hogy enni kapjon mindenki, meg elegendő információkat.<sup>5</sup>

A közvetlen kríziskezelésen túl a segítők egy része a menekültek tájékoztatását és eligazítását is feladatának tekintette. Ez együttműködést feltételezett a civilek és az állam között, ami viszont csak ideig-óráig működött. Voltak, akik nem foglalkoztak vele, vagy egyenesen megtagadták az állami utasítás teljesítését, miszerint a menekülő embereknek minél előbb magyarországi menekülttáborokba kell eljutniuk. Ők azt vallották, hogy a menekülteknek maguknak kell dönteniük saját sorsukról, ahogyan a következő interjúalany is érvel:

Mi meg azt gondoltuk, hogy ezek felnőtt emberek, és el tudják dönteni. Itt jövünk mi, hogy segítsük azt, hogy amit döntöttek, azt meg tudják valósítani. Viszonylagos normális fizikai állapotban éljék túl ezt a pár napot. És ebből komoly viták voltak. Azért az érzelmi csúcson volt olyan Migration Aid-es aktivista, aki azt mondta a Nyugatiban, hogy azoknak adhatunk kaját, akik felszállnak a buszra. Tehát ilyen típusú viták voltak. Meg hogy a meleg étel osztása az ideszoktatja őket, vagy nem, tehát mi innen voltunk támadva, hogy itt meleg ételt osztunk, és ezért nem fognak bemenni a táborokba, mert itt meleg ételt kapnak.<sup>6</sup>



Kutatókhoz hasonlóan interjúalanyaink is érzékelték, hogy 2015 nyara kivételes alkalom volt a magyar civilek és önkéntesség történetében. Egy kifejezetten ellenséges közegben több tízezer ember mobilizálódott, kevés előzetesen létező intézményre, korábbi kapcsolatra és a közösségi média nyújtotta lehetőségekre építve, gyorsan és hatékonyan szerveződtek meg. Ennek okaként egyrészt a politikai környezetet, másrészt az alacsony belépési küszöböt, harmadrészt a civilek és az intézményes politika szétválását nevezik meg korábbi kutatások és interjúalanyaink egyaránt. Sokan hangsúlyozták, hogy a menekülteknek nyújtott segítség kivételes alkalom volt arra, hogy megteremtse az önkéntesség értelmét, a civil társadalom erejét Magyarországon.

Szeretnénk azt elérni, hogy Magyarországon civil csoportok megmozgassák azokat az embereket, akik otthon ülnek a plusz egy kiló rizenen, amit ugye ki fognak dobni, vagy megfőznek és ki fogják dobni. Hogy fogják meg és adják oda a szomszédnak, vagy fogják meg és adják le a gyűjtőpontokra, és adják oda, hogy mi tudjunk belőle főzni azoknak, akik rászorulnak.<sup>7</sup>

A felelősségvállalás nem a rászorulókkal, hajléktalanokkal, szegényekkel, betegekkel való civil szolidaritás erős magyarországi tradícióival magyarázható, legalábbis távolról sem olyan mértékben, mint Németországban, ahol egy különböző területeken aktív civil társadalom csoportosította át az energiáit a menekültek megsegítésére. A magyar civilek és önkéntesek egy része az állam felelőtlenységével és az üldözöttek hibáztatásával magyarázza a mozgósítást. A krízis helyzetben levő emberek közvetlen látványa és a szervezett felelőtlenység együtt eredményezték sokak döntését, hogy önerőből kell ellátni a krízis helyzetből fakadó legsürgősebb feladatokat.

Ez nagyon jól látszott, hogy ebben az országban mi magunkra számíthatunk. Ez az állam, ha egyszer úgy gondolja, hogy mi ne számíthassunk rájuk, akkor nem fogunk tudni ezzel mit csinálni. De hogy ezt az tette plasztikussá, hogy volt ellenállás. Voltak emberek, akik azt mondták, hogy jól van, ti nem adtok WC-t, nem adtok inni, akkor mi ebbe annyit fogunk beletenni, amíg ennek vége nincs.<sup>8</sup>

A segítség kultúrája, az önkéntes munka értéke nem csak kifelé irányuló üzenet, hanem fontos közös tapasztalata volt az együtt dolgozó önkénteseknek. Az önkéntesség irodalma régen ismeri, sokszor erőteljesen kritizálja a segítők jó érzését, a mások segítségéből származó morális vagy érzelmi nyereséget. Mi azonban úgy látjuk, hogy ez az érzelmi nyereség megerősítette a segítőköt, hogy helyt tudjanak állni egy olyan környezetben, amely nagy erővel delegitimálta a szolidaritást. A közösségélmény különösen erős volt azoknál, akiknél ez kollektív cselekvéssel (közös főzésben, ételosztásban, ápolásban) függött össze.

Az éri meg talán, hogy egy nagyobb valaminek a részévé válsz. [...] De ez így jó volt, hogy tényleg valami fontos dolog, mert most ritkán van ilyenben részem. Hogy valami, amiről tényleg azt gondolom, hogy fontos, és abban több ember együtt tud működni. És annak van valamilyen pozitív élmény karaktere, amit nehéz megtalálni máshol. [...] Ebben van valami spirituális dolog, ami egy plusz regiszter, tehát az nem mosható össze sem a szakmai, sem a családi, sem a magánéleti [tapasztalatokkal], hanem ez mellette egy olyan, ami ad valamilyen többletet. Tehát ahhoz kell az, hogy ez ne egy ilyen egyszemélyes akció legyen.<sup>9</sup>

A menekültsegítés közéleti célja néhány interjúalanyunk és a velük kapcsolatban álló civil közösségek számára egyértelműen elsődleges volt. A civil önkéntesek munkája a magyar kormányétól eltérő politikai álláspont felépítésére szolgált, a szolidaritásról szóló beszédet hitelesítette és terjesztette. Ahogyan az egyik menekülteket segítő közösség alapítója fogalmazott:

Azt meg is fogalmaztuk az elején, hogy nekünk kettős célunk van, hogy operatívan segítsünk a menekülteknek, amiben csak tudunk, a másik az, hogy ezen keresztül ez részben egy elfecsérelt energia lenne, ha nem használnák ki a sajtót erre, hogy a közbeszédet, a magyar diskurzust formáljuk egy kicsit.<sup>10</sup>

A humanitárius cselekvés egyesek szerint egyenesen politikai tett volt, ami erőteljesen összefüggött a cselekvés politikai okával, azokkal az ellenérzésekkel, amiket az idegenellenes indulatokat manipuláló politikai diskurzusok ébresztettek a megkérdezettekben. Az alább idézett interjúalany vajmi keveset beszél konkrét cselekvésekről, annál többet a biztonság és védelem diskurzusával szemben felépítendő szolidaritás diskurzusáról.

Egy olyan helyzetben, amikor ezrével érkeznek a menekültek, a kormány közpénzből folytat egy gyűlöletkeltő kampányt, nem azért, hogy most ezzel megoldódna valami, hanem azért, hogy a népszerűségvesztését visszacsinálja, tehát rövid távú politikai célok érdekében beláthatatlan következményekkel járó szellemet ereszt ki a palackból. Ebben a kérdésben odaállni a menekültek mellé, és megegyezni, megítálni őket, megsimogatni a fejüket, ez egy politikai állásfoglalás.<sup>11</sup>

Kutatásuk egyik legfontosabb és ugyanakkor legkevésbé várt eredményét mutattuk be ebben a fejezetben: azt, hogy menekültsegítők felelősségüket csak részben értelmezték az embertelen helyzetben látott emberek vonatkozásában. Ebben a tekintetben az általuk elképzelt legalapvetőbb szükségletek kielégítését tekintették feladatuknak. Másrészt azonban felelősségüket a magyar társadalomra és közéletre vonatkoztatták. Vagyis a jótékony cselekvés, miközben nyilvánvalóan és az interjúkból is igazolható módon a menekült emberekre irányult, elgondolt célja a magyar közvélemény alakítása, a társadalmi szoli-

darítás kiterjesztése és az önkéntesség megerősítése volt a magyar társadalomban. Ugyancsak erősen reflektáltak a segítség célja és tárgya vonatkozásában az önkéntes munka érzelmi és morális hatásaira, ami a cselekvésből merít elégtételt és legitimitást olyan értékek fenntartására, mint a szolidaritás vagy a könyörületesség.

### A JÓTÉKONY CSELEKVÉS NORMATÍV KERETEZÉSE

A segítség értelmét ideológiákkal, értékekre való hivatkozással határozzák meg a segítők, amelyek normatív értelemben támasztják alá a cselekedetet. A norma legtöbb esetben úgy válik explicitté, hogy a beszélő annak sérüléséről számol be, továbbá arról a segítő cselekvéshez kapcsolt igyekezetről, amelynek célja a norma helyreállítsa. Az ideológia és a cselekvés között ennek folytán egy dinamikus viszony alakul ki, egyrészt a norma indokolja a cselekvést, másrészt a cselekvés révén tartható fenn a norma.

Ebben a fejezetben azt tekintjük át, hogy milyen érveket használtak a magyarországi jótékony cselekvők a menekülteknek nyújtott segítség normatív alátámasztására.<sup>12</sup> Az interjúk elemzése nyolc fajta normatív érvet tudott azonosítani, amelyek az interjúk korpuszban való előfordulás gyakoriságának sorrendjében a következők.

#### 3. táblázat. A jótékony cselekvés normatív keretei

	Említő személyek száma	A szövegkorpuszban való előfordulás gyakorisága	A szövegkorpuszban való előfordulás százalékbán
Univerzális felelősség, morális érvek	18	44	29,7
Politikai felelősség, aktív állampolgárság	15	23	15,5
Privát és korporatív felelősség erőforrások fölött való rendelkezés	10	15	10,1
Szakmai felelősség (szociális szakma, tanár)	9	24	16,2
Identitás alapú szolidaritás (ők is migránsok, mint én; kisebbségben vannak, mint én)	8	12	8,1
Nemi és családi szerepekkel indokolt kötelesség (nőként, szülőként)	8	10	6,8
Történeti reciprocitás (1956, jugoszláv háború) („nekünk is segítettek”)	7	8	5,4
Keresztény és más vallási morál, felebaráti szeretet parancsa	5	12	8,1
Összesen		148	100

A menekültsegítésnek értelmet adó normatív diskurzusok közül az univerzális, vagyis az egész emberi nemre kiterjedő felelősség (humanitarizmus) volt a leggyakoribb. Eszerint azért kell a menekülteknek segíteni, mert rászoruló emberek, akiken segíteni általános emberi kötelesség. Egy segítő az alábbiakban azokkal szemben érvel, akik segítésre érdemes és érdemtelen kategóriákat hoznak létre:

Vannak szituációk, amikor mindenkinek segíteni kell, másfajta etika működik, itt nem lehet felmérni, hogy ki érdemes és ki nem. Nagymamám nekem egy dolgot mondott, ha valaki kér segítséget, segíts, ne kérdezd, meg miért kéri, ha kéri, akkor rászorul. És ez működött bennem! Ilyen helyzetben nem lehet és nem is tisztuk a segítőknek megítélni, hogy ki érdemes, és ki nem.<sup>13</sup>

A humanitárius segítség ugyan nem személyválogató, de helyzetekhez kötött, azokhoz a rendkívüli vagy krízis helyzetekhez, amelyeket a mobilizált emberek humanitárius katasztrófaként érzékelnek. A rendkívüli helyzet, ahogyan arra Agamben (1995) figyelmeztet, a szenvedő emberre irányítja a figyelmet, a hozzá való adekvát viszonyulás a jótékonyosság (charity). A szenvedés által kiváltott gondoskodás ezért depolitizál; mégpedig azáltal, hogy eltereli a figyelmet a szenvedés okáról, és a megmentésre vagy a szenvedés enyhítésére irányítja rá.

A humanitárius ideológiához hasonlóan – ez alá sok esetben betagozódva – a szenvedők közti különbségtévés visszautasításán alapulnak a professzionális segítségnyújtás tanárok, orvosok, szociális munkások, önkéntesek által osztott elképzelérendszerai. A szükséglet szenvedő, kiszolgáltatott másokért való szakmai alapú felelősségvállalás ugyanakkor a humanitáriussal szemben nem egy időből kiragadott állapot, hanem folyamatos az érvényessége, jogossága, értékessége. Ezek olyan diskurzusok, amelyek az állam keretei közt létrejövő kormányzás részei (Foucault-ra utalva a pásztori hatalommal írhatóak le), ugyanakkor e helyzetekben az állampolgárság korlátai közül könnyedén át-emelhetőek a menekültekkel való találkozás transznacionális tereibe.

Az orvosi szakma ilyen szempontból egyszerű, van egy eskünk, ami arra kötelez minket, hogy bárkinek, aki bajban van, segíteniük kell, illetve a segítség módja is teljesen egyértelmű. Ha fáj, fájdalomcsillapítót adunk, ha be kell küldeni a kórházba, akkor beküldjük a kórházba, vagy bekötözzük a lábát. Baromi egyszerű volt.<sup>14</sup>

Három, az egyházi hierarchiáktól és az államtól távol álló vallási közösség tagjainál és vezetőinél találkoztunk keresztény vallási érvekkel. Miként már az előbbiekben szó volt róla, mindkettő szociális alapon és előző tevékenységükkel összefüggésben viszonyult a menekültekhez, amit az Új testamentumban megfogalmazott szeretetparancsra való hivatkozással támasztottak alá.

Ezek az érvek gyakran tehát az egyház intézményi keretébe ágyazódó szakmai szolidaritást és a vallási-etikai elveket kapcsolták össze. A következő részlet az utóbbiakat hangsúlyozza:

Minket is elért ez a dilemma, hogy csinálni, de mit? Hogyan? Hogy kell ehhez a problémához hozzáúlni? Kicsit forró krumpli volt, mindjárt egy nagy társadalmi vita közepén találta magát az ember. [...] Töprengtünk, keresztény emberek vagyunk, imádkoztunk, és akkor az vált világossá, hogy azt kéne tenni, amit szerintünk Krisztus is tenne. Bekötözni a véresre gyalogolt lábakat, megitatni a kiszáradás közelében lévő kisgyerekeket, adni takarót a fázóknak, imádkozni velük, törődni a lelki életükkel.<sup>15</sup>

Szintén a szenvedést állítja fókuszba a menekültek és segítők társadalmi ki-rekesztettségének hasonló tapasztalatairól szóló kétféle beszédmód. Az elsőben a történelmi traumák kollektív és személyes emlékezete jelenik meg: a zsidóüldözések és a holokauszt, a kitelepítések, valamint a huszadik század második felének magyar társadalmat érintő menekülthullámai, az 56-os magyar menekültek sorsa, a rendszerváltás előtti romániai, vagy a 90-es évek délszláv háborúit követő menekülthullámok. A második is a sorsközösséget hangsúlyozza: a beszélő ki-rekesztettségének egyéni tapasztalatán keresztül, az etnikai vagy nemi kisebbségi, valamint a migráns-pozícióból megtapasztalt elutasítás és hátrányok perspektívájából indokolja a menekültek segítségét. Mindkét beszédmódban a hasonlóan tétélezett szenvedés a menekülteket kizáró, megvédező biztonsgosító diskurzus elutasításához vezet, és a segítségnyújtás kötelességének a megfogalmazásához. A következő részletben az interjúalany a kitelepítések családi emlékezetében horgonyozza le a menekülteknek nyújtott segítségét:

Amikor ott átvonultak Budaörsön, a batyujukkal, babakocsit tolva, gyereket az ölben, idős ember stb., az teljesen olyan volt, mégiscsak egy sváb település, ahol kitelepítettek az emberek, ott állt anyám, a szüleim budaörsiek, és zokogott. Akkor értettem meg, hogy ez micsoda.<sup>16</sup>

Interjúalanyaink gyakran hivatkozták a szükségét szenvedő gyerekek segítségének imperatívuszát is. Részletes leírások vagy egyszerű utalások formájában; beépülve a korábban említett humanitárius, szakmai vagy keresztényi kötelességek elképzelései közé, vagy önmagában állva mindenképp az egyik leg-erősebb legitimációs eszköz az önkéntesek számára. Eszköz abban az értelemben is, hogy a menekült gyerekek segítségét nem csupán a saját motivációk feltárásaként idézik, hanem olyan stratégiaként, amely a szekuritizációs diskurzussal átítatott helyzeteket is felülírja, a segítségi szándékot e helyzetekben is megidézi.

Nem csak beszélni róla, hanem kimenni. Ezzel azért nehezen tudnak vitatkozni, hogy te kimész és ott kisgyerekeket, kirakni a Facebookra egy kisgyereket, hogy pont olyan, mint a te kisgyereked, és fázik.<sup>17</sup>

A segítség egyik jellemző módja az adományozás volt. Az adományozást vállalat tulajdonosok és vezetők, továbbá magukat biztos középosztályi helyzetben tudó emberek társadalmi és anyagi státuszukkal összefüggő sajátos felelősségükkel indokolják. Ez egy olyan beszédmód, amely az enyhítendő szenvedések mellett a társadalmi struktúrára, azon belül az anyagi-gazdasági pozíciók tágabb rendszerére is reflektál. Ebben a keretben az anyagi stabilitás és az erőforrás-felesleg egy szélesen értelmezett társadalmi reciprocitás és implicit igazságosság jegyében felelősséggel ruházza fel mindazokat, akik a társadalmi struktúra felsőbb pozícióiban vannak. A Helsinki Bizottságot jelentős összeggel támogató vállalat tulajdonos fogalmazta meg a következőket:

Nekem nincs szükségem arra az érzésre, hogy én a saját kezemmel kivigyek egy pokrócot a Keletibe. Iszonyatosan fontos, amit csinálnak, és mint magyar honfitársaimra, nagyon büszke vagyok, hogy ezt csinálták [...] Erre nekem sem időm, sem energiám, és viszolygok a látványos gesztusoktól. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy pénzem viszont van, és azt gondolom, hogy akinek van, annak felelőssége is van ezzel kapcsolatban, hogy egy kicsit vissza kell adni.<sup>18</sup>

Az eddigi keretezések közül néhány (a humanitárius és szakmai segítői ideológiák, a keresztény felebaráti szeretet ideológiája vagy a gyerekek iránti felelősség elképzelései) elsősorban a menekültek szenvedését állították a középpontba; mások (a kirekesztettség kollektív és egyéni tapasztalata) a menekültek és a potenciális segítők hasonló szenvedéseit, sorsközösségét. A segítséget alátámasztó második leggyakoribb érv az állampolgári vagy politikai felelősségtudat, ami mintha a depolitizáló érvelések inverze lenne. A politikai legitimitáció elsődlegesen nem a segítettetkből indul ki, hanem abból a politikai környezetből, amely az embertelen körülményeket fokozza és a veszélyeket hangsúlyozó, biztonságpolitikai diskurzust létrehozza. A rossz politikai közérzet és a politikai felelősségtudat által vezérelt jótékony cselekvés közötti kapcsolatot nemcsak a kormánykritika, hanem, és elsősorban, intenzív negatív érzelmek teremtik meg, amelyek közül a leggyakrabban a szégyenről beszélnek a magyarországi segítőik:

Gyűlöletkampány volt, és ezt az emberek elhitték, az emberek benn ragadtak a kommunizmusba, amit mond a vezér, azt elhiszik. Ezért szégyellem magam, hogy magyar vagyok, hogy a magyaroknak ilyen vezetésre van szüksége.<sup>19</sup>

Teljesen jogos volt a szégyenérzet. Amely azóta sem kisebb. A kormányzat uszító kampánya, a külön utassága, az alkalmazott „megoldásai”, a többségi társadalom közönye, sőt, inkább gyűlölete mi másra adna okot?<sup>20</sup>

A jótékony cselekedeteket értelmező érvekészlet része a megsértett állampolgári öntudat helyreállítása is, amely összekapcsolódik egy morális érveléssel: a menekülteknek segítő magyarok az erkölcsös és szolidáris – civilizált – Magyarország képét akarták helyreállítani a menekültekhez való brutális viszonyulásról elhíresült képpel szemben.<sup>21</sup> A mozgósítás sikeressége büszkeséggel tölti el a beszélők többségét. Ez itt a társadalmi szolidaritásra építő nemzeti identitás keretei között fogalmazódik meg, illetve áll helyre.

Ezt abszolút diadalmenetnek érzem. Bebizonyosodott, hogy létezik emberség. A csendes többség mellettünk volt. Ami azonban rendkívüli, az az, hogy a szolidaritás, a valódi emberbaráti cselekvés utat keresett és talált magának. A segítő megszervezték magukat, és a „profik” méla közönye helyett valódi szeretettel fordulnak azok irányába, akik hozzánk érkeznek. Azok a menekültek, akik szerencsések lehetnek, és az elmúlt hetekben a Köztársaság téren várakoztak, és innen indulva hagyták el az országot, ránk, magyarokra úgy fognak emlékezni, mint egy segítő és támogató népre, akik ételt vittek az éhezőknek, italt a szomjazóknak, gyógyírt a régóta gennyedző sebekre, és tiszta ruhát az elrongyolódott helyett. És talán ez mindennél fontosabb!<sup>22</sup>

Összegzésképpen megállapítjuk, hogy a magyarországi környezetben a menekülteknek nyújtott közvetlen segítséget két körülmény, a krízishelyzet és a biztonságosítás intenzív politikai retorikája határozta meg leginkább, ezzel összefüggésben értelmezendő két legitimációs ideológia, a humanitarizmus és az állampolgári felelősség meghatározó volta. A további ideológiák, mint a keresztény morál, a hétköznapi vagy szakmai szolidaritás, vagy a gyerekek segítésének imperatívusza többnyire az előbbivel kapcsolódnak össze. A szakirodalomnak azt az állítását, hogy a humanitarizmus depolitizál, részben találtuk a magyarországi esetben igazolhatónak. Másfelől viszont azt találtuk, hogy a humanitarizmus és az állampolgári felelősség diskurzusa összekapcsolódik. Ennek a kapcsolódásnak egy specifikus módját mutattuk be: az állampolgári-közéleti irányultságot interjúalanyaink a jótékonyosság egyik központi motivációjaként, legitimációs normájaként idézik. A humanitarizmus és az állampolgári felelősség összekapcsolódásának egy másik módját a következő fejezetben mutatjuk be.

## A SEGÍTŐ–SEGÍTETT INTERAKCIÓK FORMATÍV HATÁSA

A másokért viselt felelősség civil formáinak működésében a közvetlen segítségnek meghatározó szerepe van. A gondoskodás értelmezése szempontjából pedig különösen fontos a segítők és segítettek közötti interakciók tapasztalata. A magyarországi menekült segítőkkel készült interjúk azt mutatják, hogy ezekről az eseményekről, a benne résztvevőkről, az interakciók körülményeiről és hatásairól bőségesen és szívesen beszéltek a megkérdezettek. Vagyis a találkozásoknak formatív hatásuk volt annak ellenére, hogy az adott körülmények miatt többnyire rövid ideig tartottak. Több szempontból elemeztük az interakciókról szóló történeteket. Itt most különösen abból a megközelítésből tárgyaljuk az elemzés eredményeit, hogy a jótékony cselekvésben szerepet játszó segítők–segített interakciók, illetve azok elbeszélése milyen elmozdulást idéztek elő a jótékonyosság és a felelősség különböző formáinak értelmezésében.

A leggyakrabban azzal találkoztunk, hogy az interakció által az elbeszélő új ismeretek birtokába jutott, amelyek formatív hatással voltak arra, ahogyan látja egyfelől a menekültek helyzetét, másfelől saját társadalmi és politikai környezetének hozzájuk való viszonyát. Az új ismereteket a személyesség hitelesíti. A személyes tapasztalatokból és felismerésekből a menekültválság alternatív diskurzusa épül fel, amelynek igazságát a politikai diskurzusok igazságaival szembeviseli az elbeszélő. Az elbeszélések tétje tehát egyfelől az igazság, amely racionális megismerés révén megközelíthető. A segítők–segített interakciók történeteinek van ugyanakkor egy nem racionális tétje is. Azt találtuk, hogy a segítők érzelmi reakciói jelentik az interakciók keretezésének második leggyakoribb módját. A különböző motivációkból létrejövő segítők cselekvést az elbeszélés csúcspontjaként elmondott érzés (együttérzés, empátia, szegény, szeretet) teszi hitelessé ebben az esetben. Az interakciókhoz kötött érzelmek, talán még inkább, mint az ismeretek, változást hoznak vagy változást jeleznek.

A közért viselt felelősség és a jótékony cselekvés közötti elmozdulásnak két formáját fogalmazzák meg az interakciókhoz szorosan kötődő történetek. Az egyik az előzetesen meglévő ideológiákra és értékekre épülő viszonyulások megerősítése a segítők–segített interakciókban, vagyis a bizonyosság a könnyörületesség, szolidaritás, együttérzés jogossága felől. A másik diszkurzív stratégia a menekült segítséget stigmatizáló domináns beszédmódok leleplezésére és a személyes interakciókban megismert valósággal való szembeállítására szolgál.



4. táblázat. Közvetlen tapasztalatok, menekültekkel való interakciók elbeszélései

	Említők személyek száma	A szövegkorpusz- ban való előfordu- lás gyakorisága	A szövegkorpusz- ban való előfordu- lás százalékban
Segített személyektől származó ismeretek. Tanúságtételek	17	37	29,6
Érzelmi keretezés. A személyes találkozást az interakció során megélt szájalalom, empátia, düh határozza meg	14	29	23,2
Ideológiák, segítő cselekvés értékének validálása a személyes kapcsolatban	13	19	15,2
Közös cselekvés menekült emberekkel (mint aktív ágensekkel)	12	19	15,2
A szekuritizációs politika leleplezése a személyes interakciók révén	10	12	9,6
Strukturális reflexiók a segítő–segített viszonyra	7	9	7,2
Összesen		125	100

A segítők egy része kifejezetten a segítették ellátására koncentrált, és voltak, akik úgy segítettek, hogy nem is kerültek személyes kapcsolatba menekültekkel. Akiknek viszont volt módjuk beszélgetni menekült emberekkel, azokat a személyekhez kötődő új ismeretek megerősítették a segítség jogosságában és azt elutasítókkal való vitákban. A következő egy tipikus történet, amely a személyes kapcsolatra, az abból származó ismeretekre és a kapcsolat társadalmi kontextusára egyaránt reflektál.

Egy afgán fiú sztoriját tudom, Higmatnak hívják, ő azért jött el, mert tanár volt Kabulban, és a tálibok irtják a tanárokat. [...] Az Astoriánál találkoztunk, voltak vagy tízen, és láttam, hogy a térképet fejjel lefelé tartják, és megkérdeztem, hogy segíthetek-e. Nagyon bizalmatlanul néztek rám. Mondtam, hogy szoktam segíteni a menekülteknek. Nem sokat értettek, de kicsit megenyhültek. Elvittem őket a Keletibe. Nagyon érdekes volt, hogy milyen lenézően néztek ránk az emberek, a magyarok. És akkor összezsúfolódtunk a liftben, és egy nő olyan arcot vágott! Mondom magamba, jaj, bele ne haljál, hogy 3 percet velük kell töltened! Jó, nem volt virágillatuk, de hát, istenem! Szóval, Higmatnak a család dobta össze a pénzt, hogy el tudjon jönni, 4000 euró, a tengeren jött át, 40 nap alatt ért ide, az útról nem beszélt. Még politikát is tanult kint Afganisztánban, tehát ő abszolút a demokrácia mellett van. 25 éves, igazi csupa szív srác, az elején nagyon zárkózott volt, de aztán elmondta, hogy van felesége, de nem szívesen mutatott képet, hátha én kapcsolatba vagyok valakivel, és a feleségét kinn megölik. Higmatot előre küldték, hogy vesse meg a lábát Nyugaton, és a család utána jön.<sup>23</sup>

A menekült emberek iránti kíváncsiság összekapcsolódott a személyes kapcsolatfelvétel vágyával, amit a következő interjúalánynál a keresztény szeretet parancs is alátámaszt. Míg az előző interjúalány arról beszélt, hogy a hétköznapi xenofóbiával miként szembesült egy afgán ember társaságában, a következő interjúrészlet azt is megmutatja, hogy a személyes ismeretekből és élményekből miként építkezik a szekuritizáció ellendiskurzusa:

És akkor kimentünk, és elkezdtük vinni a szendvicseket, a vizet, meg a beszélgetés... tehát nagyon fontos volt az is, hogy beszéljünk. Mi magunk is kíváncsiak voltunk, hogy hova tartanak, milyen álmokkal, milyen célokkal, de... mint keresztény ember, abban is érintve éreztük magunkat, hogy ez kiderült, hogy ők úgy érzik, hogy ők most a keresztényekhez jöttek, vagy a keresztény világba. Ez egy felelősség, hogy akkor most ezt hogy mutatjuk be, vagy hogyan reagálunk erre. [...] Mindig voltak ezek a visszatérő szlogenek, hogy marcona, katonakorú fiatal emberek. Ezzel nagyon jól lehet ilyen félelmeket gerjeszteni, és nyilván vannak... vannak közöttük terroristák is, hát ennyi millió ember között mindenféle csibész megbújik, semmivel sem nagyobb százalékban, mint egy magyarban, de ez csak az én véleményem. És akkor leültünk négy marcona, szakállas, katonakorú fiatal emberhez, akikkel beszélgettünk, hogy mi volt, és akkor elmondták a családi tragédiájukat, hogy a testvére egy ilyen nyugati cégnek a parkolóját őrizte, és jöttek, és felakasztották. És akkor fogta annak a gyerekeit és a nőtagokat, csak aztán elszakadtak tőlük, és a barátjával együtt elmenekültek, hogy ezt már nem lehet bírni. Kiderült, hogy komoly traumák állnak mögöttük, és az a lényeg, hogy beszélgettünk, mondtuk, hogy reméljük, hogy tanulni akarnak itt, és egy nagyon jó beszélgetés alakult ki, és megkérdeztük a végén szokásosan, hogy imádkozhatunk-e velük... És persze, és akkor imádkoztunk velük, és meg is próbáltuk a gyenge angolságunkkal magyarázni, hogy miről is imádkoztunk, és a marcona, katona fiatal ember elkezdett zokogni. Ez egy nagyon személyes pillanat volt. Mindig ezt mondtam, akárhányszor nekem a marcona katonakorú fiatal felhozták, mint egy ilyen félelemgerjesztő sztereotípiát, mindig elmeséltem ezt a történetet, hogy igen, találkoztam ilyen marcona fiatal emberekkel.<sup>24</sup>

Mindkét fent idézett elbeszélés tartalmaz érzelmi elemeket. A gondoskodás és a jótékonyság irodalma nagy hangsúlyt fektet az érzelmi motivációkra. Kutatások azt bizonyították, hogy a passzív részvétből a segítő cselekvésbe való átfordulásban bizonyos érzelmi momentumoknak van meghatározó szerepük. Az érzelmekkel mint motivációs tényezőkkel már foglalkoztunk ebben az írásban. Ezen a pontos azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy az érzelmeknek a segítő és segítettek közötti interakciók percepciójában és elbeszélésében ugyancsak meghatározó szerepük van.

Az interakcióknak egy speciális módja segítő és segítettek közös cselekvése, amihez az utóbbiaknak egy minden más reprezentációs formánál aktívabb megjelenítése rendelődik. Hosszú ideig tartó és stabil viszonyokra épülő

segítés esetén felértékelődik a közös cselekvés, és vele együtt felértékelődik a segítettek személye. A magyarországi politikai környezet megakadályozta ilyen stabil kapcsolatok létrejöttét, elemeit és a rá való igényt azonban ott találtuk abban a keretkezésben, amely a cselekvések kölcsönösségét hangsúlyozza. A következő történetet elbeszélő apa, egy jótékony munkát más csoportok felé is hosszú ideje végző ember, egy gyerekével kapcsolatos élményt mesél el az elismerést feltételező keretben.

Amikor láttam a II. János Pál pápa téren a családokat gyerekekkel, akkor azt gondoltam, hogy ezt a saját gyerekeimnek is meg kell mutatnom. A közösségből egy páran, de tényleg csak egy páran, összepakoltunk, részben vásároltunk, játékokat, a kisfiamnak három labdája volt, mondtam, hogy hozd el a labdádat, hátha lesz ott kivel játszani, sőt, oda is adhatnád az egyiket, mert azoknak a gyerekeknek egy sincs, neked meg három van. [...] Egy afgán családnál kötöttünk ki, akikkel volt két kisfiú, ők rögtön értették, hogy miről van szó, rögtön elkezdtek játszani egymással. Azóta is meséli a Márk, az volt az egyik élménye, hogy elvitte a labdát, és a kisfiú nem akarta elfogadni, aztán mégis elfogadta, és nagyon örült neki, megköszönte, a másik pedig, hogy átrepült a labda egy virágágyáson, és az egyik afgán kisfiú nem átgázolt az ágyáson, hanem megkerülte, úgy hozta vissza. Ezt aztán sokáig mesélte, hogy milyen kulturált volt ez a kisfiú. Érezte ő is a különbséget a propaganda, a mindent letaposó, mindenén átgázoló menekültek képe és a kisfiú között.<sup>25</sup>

Sok esetben nincsen interakció, vagy az elbeszélő nem világít rá a segítő helyzetek részleteire, csak azt tudjuk meg, hogy a menekültekkel való közvetlen kapcsolatban megtörténik egy percepcióváltás. Az alábbi példák a kontaktushipotézis legegyszerűbb illusztrációi is lehetnének. Az első esetben az elbeszélés középpontjában az a normatív ideológia áll, amely a cselekvést megelőzte és a konkrét helyzetből megerősítést, bizonyosságot merít. A második esetben a személyes motivációból vagy hétköznapi szolidaritásból származó cselekvés olyan felismerésekhez vezet, amely a közéleti diskurzusokba is bevonja az elbeszélőt, tapasztalatait a politikai diskurzus leleplezésére használja.

Hogy mi volt a drive? Szerintem olyan mértékben dehumanizálták őket, hogy aki nem akarta ezt az egész dumát bevenni, aki érezte, hogy sántít ez valahol, az meg akart győződni róla, hogy most hogy van. K. Edit mesélte, hogy a nyolcvan éves nagybátyja, aki egy nagyon durva szélsőjobber volt, és ebben az ügyben különösen sokáig elfogadta a kereteket, egy ponton azt érezte, hogy ez nem stimmel. Fogta, és feljött, egy órát utazott vonaton azért, hogy ő akkor megnézi ezeket az embereket, hogy kik ezek, és fordult egy nagyot.<sup>26</sup>

Közvetlen haszna volt ennek az önkéntes szolgálatnak, hogy azok, akik személyes kapcsolatba kerültek ezekkel az emberekkel, utána már sokkal árnyaltabban látták

a képet, és sokkal kevésbé reagáltak a médiában [...], Facebookon terjedő mindenféle uszító, hergelő, szánakozó, de mindenképpen valamelyik irányban mesterségesen fokozott, hangulatkeltő elemekkel dúsított beszámolókra, fröcsögő vagy csöpögő közlésekre. [...] Látták, hogy nem kell ezt misztifikálni.<sup>27</sup>

Összegzőképpen megállapítjuk, hogy a segítő – segített interakcióknak a jótékony-ság megértése szempontjából még akkor is nagyon fontos szerepük van, amikor a tényleges kapcsolat rövid ideig áll fenn segítő és segített között. Jelentőségük elsősorban abban áll, hogy elbeszélhetővé teszik az emóciókat és az új felismeréseket. Végső soron a diskurzusok és a felelőségek különböző formái közötti diszkrepanciák felismeréséhez és kezeléséhez, a jótékony-ság és a politika közötti viszony dinamizálásához járulnak hozzá.

### A SEGÍTÉS RŐL VALÓ BESZÉD KERETEZÉSEI

A segítés és a politika viszonyát érintő három kiválasztott szempontrendszer leíró bemutatásán túl arra is kíváncsiak voltunk, hogy az önkéntesek a segítségnyújtásról és a politikáról alkotott értelmezéseiket milyen alakzatokban kapcsolják össze. E célból a három szempont – a jótékony cselekvés célja és tárgya, a normatív keret, valamint az interakciók elbeszélése – együttes megjelenésének módozatait kvantitatív eszközökkel is elemeztük.

A dolgozat három empirikus fejezetéhez ATLAS.ti szoftverrel előállított kódok (azonos interjúkon belüli) együttes előfordulásának mintázatait faktoranalízissel vizsgáltuk, SPSS statisztikai programmal.<sup>28</sup> A faktoranalízis három látens változót segített azonosítani, amelyek a szolidaritás/gondoskodás és a politika viszonyának három erős konfigurációját rajzolják körül.

A kódok együttljárása alapján azonosított narratív keretek első típusát három, a jótékony cselekvés céljára és tárgyára vonatkozó narratíva határozza meg leginkább: a humanitárius katasztrófa elhárítása, a segítő érzelmi és morális nyeresége, valamint az önkéntesség megerősítése a magyar társadalomban. Mi több, azt látjuk, hogy ezek nagyon szorosan összekapcsolódnak. A segítés tapasztalata mindeközben a közéletre is ráirányítja a cselekvők figyelmét: a személyes interakciók elbeszélésében központi szerepe van a szekuritizációs politika leleplezésének. Ebben a beszédmódban véljük tetten érni a jótékony-ság politizálódását, vagyis azt, ahogy a segítésre és szenvedésre irányuló cselekvések a közéletre vonatkozó új tudások, kritika születéséhez vezetnek.

A második keretezést az univerzális felelőséget feltételező morális érvek és a történeti reciprocitás határozzák meg, a segítő és segített relációjának értelmezésében az azonosságnak (identitás alapú szolidaritás) és univerzális szerepeknek van fontos szerepük, a cselekvő-elbeszélő felelőségét ebből származtatja. A segítő–segített személyes relációknak van hatása, de nem annyira

5. táblázat. A segítség keretezései: rotált faktorsúlyok

	1. faktor	2. faktor	3. faktor
Menekültekre irányuló: humanitárius katasztrófa elhárítása	0,673	0,355	0,07
Segítőkre irányuló: érzelmi vagy morális nyereség	0,464	0,391	0,165
Pártpolitikai aktorokra irányuló: ellenzéki magatartás, lázadás	0,241	0,063	0,601
A magyar lakosságra irányuló: az önkéntesség megerősítése a magyar társadalomban	0,756	0,125	0,283
Univerzális felelősség, morális érvek	0,044	0,794	-0,064
Politikai felelősség, aktív állampolgárság	0,066	0,178	0,981
Történeti reciprocitás (1956, jugoszláv háború) („nekünk is segítettek”)	-0,123	0,819	0,281
Identitás alapú szolidaritás (ők is migránsok, mint én; kisebbségben vannak, mint én)	0,093	0,548	0,058
Ideológiák, segítő cselekvés értékének validálása a személyes kapcsolatban	0,548	-0,094	0,37
A szekuritizációs politika leleplezése a személyes interakciók révén	0,843	-0,251	-0,046
Variancia, %	23,4%	20%	16,6%

jelentős, hogy elmozdulást eredményezzen a közélet irányába. A humanizmus univerzális erkölcsi normája e beszédmódban tehát eltekint a társadalmi-politikai viszonyok reflexiójától, maga után vonja a gondoskodás, illetve a jótékony cselekvés depolitizálódását.

A harmadik keretezés legerősebb jellemzője a jótékony cselekvés céljára és tárgyára vonatkozóan a magyarországi pártpolitikai aktorokra való irányultság (néhánykor utalásokkal nemzetközi aktorokra is), vagyis a szekuritizációs diskurzussal szembeni fellépés vagy lázadás. A cselekvést legitimáló ideológiák tekintetében pedig a politikai felelősség és állampolgári öntudat a legfontosabb. E beszédmód formatív jellemzője tehát a politikai szándék és a politikai legitimáció. Ennek okán ebben a típusban a közéleti felelősséget látjuk a menekültekkel kapcsolatos jótékonyágban megjelenni.

ÖSSZEGZÉS

Ebben a tanulmányban a jótékonyág és a politika kapcsolatát vizsgáltuk a 2015 nyarán Magyarországra érkező menekülteket segítő humanitárius segítségnyújtás önkénteseinek a körében. A humanitarizmus kritikai irodalma valamint a társadalmi mozgalom-kutatás hangsúlyozza, hogy az együttérzés és sajnálat által dominált segítségnyújtás a szenvedés és a hiányok strukturális

okairól elvonja a figyelmet, a megoldás felelősségét pedig az államok helyett az egyéni aktorokra terheli. Ebben az írásban e létező tendenciák mellett más-fajta jelenségeket is találtunk. Bemutattuk, hogy a másokért érzett közvetlen felelősség szorosán összekapcsolódhat a kollektív felelősségtudattal, a demokratikus részvétel működésével meghatározott nyilvánosságokban és viszonyrendszerekben.

A menekülteket segítő magyarországi önkéntesek értelmezéseit vizsgálva azt találtuk, hogy a politikai cselekvés és a szenvedők önkéntes segítése között kétirányú kapcsolat áll fenn. Boltanski és Eliasoph modelljeivel összhangban a mások szenvedésének érzékelése és az arra adott közvetlen gyakorlati válaszok – a segítség – sok esetben elvezetnek a politikai aktorok felelősségének felismeréséhez, a politikai kritikához. Ezt neveztük a jótékonyág politizálódásának. Egy ezzel ellentétes irányú folyamatban a politikai aktorokhoz – főként a kormányzathoz – való kritikai viszonyulás és a szekuritizációs beszédmód elutasítása vonja be a jótékonyágba az egyéneket. A jótékonyág a lázadás eszközzé válik, a politikai aktorok ellenében a nyilvános felelősségvállalás egy alternatív módját mutatja fel. Ezt neveztük fentebb a politika jótékonyágba való fordulásának.

E kétirányú dinamikát kvalitatív interjúk segítségével igyekeztünk megragadni. Az interjúkban talált beszédmódok egyike kifejezetten a segítség közéleti motivációit hangsúlyozta: az állampolgári kötelességek és öntudat ideológiájába ágyazva a szekuritizáció nyilvános elutasítását és a kormánykritikát jelölte meg az önkéntesség motivációjaként. Ez a beszédmód nem csupán annak bizonyítéka, hogy a szenvedést enyhítő cselekedetek és az (elsősorban magyarországi politikai mezőről szóló) közéleti gondolkodás jól megférnek egymás mellett, hanem az egyéni reflexiók szintjén e kapcsolódás egyik fő irányát, a közélet felől a segítő cselekvések, a jótékonyág és önkéntes segítség nyújtás irányába való elmozdulást is tükrözik. Az önkénteskedés politikát és segítést összekapcsoló másik elbeszélési módja a segítő gyakorlatokban, a segítő–segített találkozások közben születő érzelmeket és új tudásokat hangsúlyozza. Köztük azokat a felismeréseket, amelyek a szekuritizációs politika leleplezéséhez és az ezt képviselő politikai szereplők kritikájához vezettek. Ez a beszédmód e két általunk vizsgált szférát, a szenvedés enyhítésének szándékát és a felelőségekről és a nyilvánosság működéséről szóló politikai véleményalkotást úgy fűzi össze, hogy az előbbi felől az utóbbi felé tartó elmozdulást mutatja be.

Az interjúkból kirajzolódó három domináns beszédmód közül a harmadik kifejezetten ügyorientált, ami a segítő cselekvést, a segítő és segített interakcióit állítja a középpontba, és igyekszik az értelmezést, a motivációkról való beszédet a közéleti kontextustól, a politikai nyilvánosság működésének és a közéleti aktorok felelősségének kérdésétől minél távolabb tartani. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy alig néhány válaszoló akadt, aki a segítség értelme-

zését e depolitizált beszédmódra, a segítők rászorultságára, valamint a segítő–segített relációra korlátozta. A legtöbb válaszoló esetében a két másik beszédmód is hangsúlyosan megjelent, amely tehát a segítő cselekvéseket és a magyarországi közéletre, a nyilvánosságra és a politikai aktorokra vonatkozó véleményeket szorosan összefűzte egymással.

A politika és a szenvedések csökkentésének e kétirányú kapcsolata jelentős részben egy specifikus társadalmi–politikai helyzet, a biztonságosítás hegemóniája születésének a következménye. A hegemonia kontextusában a menekültek iránti szolidaritás politikai motivációit, továbbá a cselekvés utólagos politizálódását azonosították mások is Európában. Vandervoordt és Verschaegen (2017) a menekültek Belgiumban szervezett önkéntes segítségét szubverzív humanitarizmusnak nevezte el. Az önkéntes szerveződések politikai karakterét – társadalomalakító igényét és erejét – ők is abban látják, hogy a felelősségvállalás ideológiája szembehelyezkedik a biztonságosítás domináns diskurzusával. Magyarországon ennek jelentőségét még inkább növeli a részvételi demokrácia általános válsága, amelyben a részvétel ideig-óráig fennálló informális intézményekben valósul meg. A szolidaritási és jótékonyági akciók vizsgálata ebben a tekintetben megerősíti tehát azt a következtést, amelyre Szabó Andrea és kutató társai jutottak politikai részvétel nem intézményi formáinak kutatása során (Oross–Szabó, 2014; Oross–Róna–Szabó, 2017), a szolidaritási akciók is többnyire elszigeteltek maradnak, nem tudnak stabil intézményeket és ellendiskurzust létrehozni.

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> Mindkét szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet kutatója.
- <sup>2</sup> A tanulmány háttérében álló kutatómunka a MTA TK Kisebbségkutató Intézetben folyt a „Társadalmi konfliktusokra adott identitáspolitikai válaszok” című Inkubátor Program keretében a Társadalomkutató Központ támogatásával. Az adatfelvétel során munkatársaink voltak: Nyiri Pál, Kovai Melinda, Kovai Cili és Kispál Hanga. Köszönjük együttműködésüket. Az értelmezés jelentős mértékben támaszkodik azokra a beszélgetésekre, amelyeket a korábban említeteken kívül Papp Z. Attilával, Melegh Attilával és Kováts Andrással, valamint a Refugee Protection and Civil Society in Europe (MTA, 2017. május 3–4.) című konferencia társszervezőivel, Ludger Priesszel, Prem Kumar Rajarammal, Zentai Violával, Celine Cantattal, és résztvevőivel, továbbá a Challenging the Political Beyond and Across Borders: Possibilities and Tensions of Migrants’ and Solidarity Struggles’ (CEU, 2016. november 17–18.) című konferencia résztvevőivel folytattunk. Köszönet mindannyiuknak. Nem utolsósorban köszönettel tartozunk azoknak az embereknek, akik név nélkül vállalták az interjút, és ezáltal hozzájárultak a szolidaritás és a civil társadalom magyarországi működésének megértéséhez.
- <sup>3</sup> Ezt maguk a jótékony cselekvők is érzékelik, amikor arról beszélnek, hogy ahhoz, hogy ne ez történjen, erőfeszítést kell tenniük. Ilyen a cselekvőknek az a szándéka, hogy a politikai témá-

- kat elkerüljék. Másrészt a politikailag elkötelezettek is vágnak arra, hogy a petíciókhoz és tüntetésekhez képest valóságosabbnak érzett és személyesebb cselekvéseket hajtsanak végre. A jótékony cselekvés érzelmi mozgósító ereje nagyobb, mint a politikai cselekvésé, konkrét tapasztalathoz kötődik, rövidebb távon eredménnyel jár.
- <sup>4</sup> Az érzelmek segítésben játszott szerepét a segítő szakmák tudományos diskurzusai is kiemelten tárgyalják, azon belül a szociális munka szakirodalmában lásd pl. Gill, 2015; Ingram, 2016.
- <sup>5</sup> 5. interjú.
- <sup>6</sup> 2. interjú.
- <sup>7</sup> 31. interjú.
- <sup>8</sup> 2. interjú.
- <sup>9</sup> 26. interjú.
- <sup>10</sup> 15. interjú.
- <sup>11</sup> 15. interjú.
- <sup>12</sup> Ehhez kapcsolódóan egy részletesebb elemzésért lásd Feischmidt, 2017.
- <sup>13</sup> 25. interjú.
- <sup>14</sup> 18. interjú.
- <sup>15</sup> 17. interjú.
- <sup>16</sup> 18. interjú.
- <sup>17</sup> 18. interjú.
- <sup>18</sup> 19. interjú.
- <sup>19</sup> 9. interjú.
- <sup>20</sup> 23. interjú.
- <sup>21</sup> Ez a civilizációs küzdelem gyakran egy „nyugati”, nyugat-európai tekintetre hivatkozik, azonosítva a „jóságot” és „befogadást” a civilizált Nyugattal. Mindeközben eltekint az „Európa-erőd” évtizedes múltja visszatekintő nyugat-európai vitáitól, a szekuritizációs diskurzus működésétől.
- <sup>22</sup> 30. interjú.
- <sup>23</sup> 9. interjú.
- <sup>24</sup> 14. interjú.
- <sup>25</sup> 16. interjú.
- <sup>26</sup> 1. interjú.
- <sup>27</sup> 31. interjú.
- <sup>28</sup> Köszönjük Papp Z. Attila fontos segítségét, amit e kérdés módszertani kidolgozásához nyújtott.



## HIVATKOZÁSOK

- Agamben, Giorgio (1995): *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press.
- Ágh Attila (2016): Vitairat a „civiliek hatalmáról”: a védekező társadalom avagy a civilek hatalma: töprengések a magyar civil társadalom helyzetéről. In: Antal Attila (szerk.): *A civilek hatalma*. Budapest, Noran Libro. 11–46.
- Anikó Bernát – Anna Kertész – Fruzsina Márta Tóth (2016): Solidarity Reloaded: Volunteer and Civilian Organizations during the Migration Crisis in Hungary. *Review of Sociology*, Vol. 26., No. 4, 29–52.
- Bernáth Gábor – Messing Vera (2015): Bedarálva. Menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 16. évf. 4. sz. 7–17. [http://www.mediakutato.hu/cikk/2015\\_04\\_tel/01\\_menekultek\\_moralis\\_panik.pdf](http://www.mediakutato.hu/cikk/2015_04_tel/01_menekultek_moralis_panik.pdf) (utolsó megtekintés: 2016. 08. 01.).
- Boltanski, Luc (1999): *Distant suffering: Morality, Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, Gill (2016): Reflecting on Emotion in Social Work. In: Scott, Christine – Scragg Terry (eds.): *Reflective Practice in Social Work*. 4. ed. London, Sage.
- Cantat, C. (2016): Rethinking Mobilities: Solidarity and Migrant Struggles Beyond Narratives of Crisis. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 2, 4, 11–32. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i4.286>
- Cantat, Celine – Feischmidt, Margit (2018): Civil involvement in refugee protection: reconfiguring humanitarianism and solidarity in Europe. Margit Feischmidt – Ludger Pries – Celine Cantat (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Megjelenés előtt, Palgrave.
- Cohen, Jean L. – Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MIT Press.
- Edwards, Michael (2014): *Civil Society*. Cambridge, Polity Press.
- Eliasoph, N. (2013): *The Politics of Volunteering*. Cambridge, Polity Press.
- Fassin, Didier (2012): *Humanitarian Reason. A Moral History of the Present*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.
- Feischmidt Margit (2018): Szolidaritás és társadalmi reflexió a menekültek önkéntes segítőinek elbeszéléseiben. *Socio.hu*, 1. sz. Doi: 10.18030/socio.hu.2018.1.69
- Feischmidt, Margit – Zakariás, Ildikó (2018): Politics of care and compassion. Civic help for refugees and its political implications in Hungary – a mixed method approach. In: Margit Feischmidt – Ludger Pries – Celine Cantat (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Megjelenés előtt, Palgrave.
- Gerő Márton – Kopper Ákos (2013): Fake and Dishonest: Pathologies of Differentiation of the Civil and the Political Sphere in Hungary. *Journal of Civil Society*, Vol. 9, Issue 4, 361–374. <https://doi.org/10.1080/17448689.2013.844449>.
- Greskovits, Béla (2017): *Rebuilding the Hungarian Right through Civil Organization and Contention: The Civic Circles Movement*. EUI Working Papers.
- Hustinx, Lesley – Cnaan, Ram A. – Handy, Femida (2010): Navigating theories of volunteering: A hybrid map for a complex phenomenon. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Vol. 40., No. 4., 410–434. Doi: 10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x.

- Hustinx, Lesley – Lammertyn, Frans (2003): Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations*, Vol. 14., No. 2, June, 167–187.
- Ingram, R. (2015): *Understanding emotions in social work: Theory, Practice and Reflection*. Berkshire, McGraw Hill.
- Kallius, Annastiina – Monterescu, Daniel – Rajaram, Prem Kumar (2016): Immobilizing Mobility: Border ethnography, illiberal democracy, and the politics of the „refugee crisis” in Hungary. *American Ethnologist*, Vol. 43., No. 1, 25–37.
- Karakayali, Serhat – Kleist, Olaf (2016): Volunteers and asylum seekers. *Forced Migration Review*, January, 65–67.
- Kende Anna (2016): The Politicized Motivations of Volunteers in the Refugee Crisis: Intergroup Helping vs. Political Activism as the Means to Achieve Social Change. *Journal of Social and Political Psychology*, Vol. 5., No. 1. May, 260–281. Doi: 10.5964/jspp.v5i1.642 · License: CC BY 4.0.
- Kerényi Szabina (2016): Mozgalmi ciklusok és az alulról szerveződő mozgalmak strukturális csapdái. In Antal Attila (szerk.): *A civilek hatalma*. Budapest, Noran Libro. 85–104.
- Király Gábor – Dén-Nagy Ildikó – Géring Zsuzsa – Nagy Beáta (2015): Kevert módszertani megközelítések. Elméleti és módszertani alapok. *Kultúra és Közösség*, 4 (2), 95–104.
- Malkki, Liisa H. (2015): *The Need to Help. The Domestic Arts of International Humanitarianism*. Durham–London, Duke University Press.
- Macrae, Joanna (2002): The new humanitarianisms: a review of trends in global humanitarian action. Report 11, 2002, April. Humanitarian Policy Group, Overseas Development Institute.
- Meleg, Attila (2016): Unequal Exchanges and the Radicalization of Demographic Nationalism in Hungary. *Intersections. East European Journal Of Society And Politics*, Vol. 2., No. 4, 87–108. Doi: 10.17356/ieejsp.v2i4.287.
- Menekültek a világban. *KSH Statisztikai Tükör*, 2016. július 25. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/menekult15.pdf> utolsó letöltés: 2017. 12. 13.
- Molnár, Virág (2016): Civil society, radicalism and the rediscovery of mythic nationalism. *Nations and Nationalism*, Vol. 22, No. 1, 165–185.
- Musick, Marc A. – Wilson, John (2008): *Volunteers: A Social Profile*. Bloomington, Indiana University Press.
- Oross Dániel – Róna Dániel – Szabó Andrea (2017): Divergent understandings of politics and motivations for civic participation among the politically active students (Manuscript)
- Oross Dániel – Szabó Andrea (2014): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar nappali tagozatos hallgatók körében. In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II*. MTA TKPT – Belveder, Budapest, Szeged, 77–98.
- Povzanović Frykman, Maja – Fanny Mäkelä (2017): Refugees Welcome to Malmö. Organisation and politisation of a civil society initiative. In: Margit Feischmidt – Ludger Pries– Celine Cantat (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Megjelenés előtt, Palgrave.
- Pries, Ludger (2017): Civil Society and Volunteering in the so-called Refugee Crisis of 2015 – Ambiguities and Structural Tensions. In: Margit Feischmidt – Ludger Pries– Celine Cantat (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Megjelenés előtt, Palgrave.

- Rajaram, Prem Kumar (2016): Whose Migration Crisis? *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, Vol. 2, No. 4. December, 5–10. Doi: <https://doi.org/10.17356/ieejspv2i4.314>.
- Sik Endre (2016): The Socio-Demographic Basis of Xenophobia in Contemporary Hungary. In: Bori Simonovits – Anikó Bernát – Blanka Szeitl – Endre Sik – Daniella Boda – Anna Kertész – Fruszina Márta Tóth – Judit Barta – Bori Simonovits – Anikó Bernát (szerk.): *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary*. Budapest, TÁRKI, 41–47.
- Simonovits, Bori (2016): Mass-Migration Related Fear in Contemporary Hungary: The Social Basis of Realistic and Symbolic Threats. In: *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary*. Budapest, TÁRKI. [www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330\\_refugees.pdf](http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf)
- Szalai András – Göbl Gabriella (2015): *Securitizing Migration in Contemporary Hungary*. Working Paper. CEU Center for EU Enlargement Studies.
- Ticktin, Miriam (2011): *Casualties of Care. Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. Berkley – Los Angeles – London, University of California Press.
- Vandervoordt, Robin – Gert Verschaegen (2017): Between subversive and professional humanitarianism: on Belgian civil support for refugees. In: Margit Feischmidt – Ludger Pries–Celine Cantat (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Megjelenés előtt, Palgrave.
- Wuthnow, Robert (1991): *Acts of Compassion: Caring for Others and Helping Ourselves*. Princeton University Press.
- Wuthnow, Robert (1995): *Learning to Care: Elementary Kindness in an Age of Indifference*. New York, Oxford University Press.
- Zakariás Ildikó (2016a): A menekültek civil segítése: attitűdök és morális érvek. *REGIO*, 24. évf. 4. sz. 61–87.
- Zakariás Ildikó (2016b): Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarokra irányuló jótékonyágban. PhD-disszertáció. Kézirat, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem.



# BIG DATA

Koltai Júlia – Stefkovics Ádám

*A big data lehetséges szerepe a pártpreferencia-becslésekben magyarországi  
pártok és politikusok Facebook-oldalainak adatai alapján*

Módszertani kísérlet



# A BIG DATA LEHETSÉGES SZEREPE A PÁRTPREFERENCIA-BECSLÉSEK BEN MAGYARORSZÁGI PÁRTOK ÉS POLITIKUSOK FACEBOOK-OLDALAINAK ADATAI ALAPJÁN

Módszertani kísérlet\*

Koltai Júlia

ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete,  
MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológia Intézet

Stefkovics Ádám

ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola

## ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt évek politikai választásai világszerte arról tanúskodtak, hogy a közösségi média egyre jelentősebb szerepet tölt be mind a politikusok, mind pedig a választók politikai aktivitásában. A közösségi oldalak lényegében a közvélemény mérésének egy újabb terepét jelentik, amelyek számos új lehetőséget kínálnak. Diskurzusaik (például tweetek) és aktsaik (például lájkok) alapját képezhetik egy választási előrejelzésnek. A hagyományos predikációs módszereknél a big data alapú kutatás jelentősen olcsóbb és gyorsabb lehet, és lehetőséget ad a közvélemény valós idejű követésére. Írásunk célja az, hogy összegyűjtse a nemzetközi példákat, bemutassa azok magyarországi Facebook-adatokon való implementációjának sikerességét és sikertelenségét, és hogy mindezek segítségével alapot adjon a kutatóknak a további vizsgálódások lefolytatására. Elemzésünkben azt vizsgáltuk, hogy kimutatható-e együttjárás a magyarországi pártok és pártvezetők Facebook-oldalain megjelenő kedvelései és az adott időszakban felvett közvélemény-kutatások eredményei között. A pártpreferencia legalkalmasabb indikátorának a bejegyzésenkénti átlagos lájkszám bizonyult, amely a 12 vizsgált hónapból hét hónapban is jó közelítést adott. A bejegyzésekre érkező lájkok számának alakulása emellett nagyfokú változékonyságot mutatott az év során, az együttjárás pedig pártonként és pártvezetőkönként változó mértékű.

**Kulcsszavak:** big data ■ pártpreferencia-mérés ■ választáskutatás ■ választási előrejelzés ■ Facebook

## BEVEZETÉS

Az elmúlt évek politikai választásai világszerte arról tanúskodtak, hogy a közösségi média egyre jelentősebb szerepet tölt be mind a politikusok, mind pedig a választók politikai aktivitásában. Ma a Földön háromból egy ember napi rendszerességgel használ valamilyen közösségi médiát (Vepsäläinen,

2016), a közösségi média bevonása a politikai kampányba elengedhetetlen (Gulati–Williams, 2013; Hong–Nadler, 2012; Strandberg, 2013)<sup>1</sup>, de a politikai tüntetések szervezésében is egyre meghatározóbb ez az online tér (Gerbaudo, 2016). A két vezető platform, a Facebook és a Twitter a politikai diskurzusok fontos színterévé vált. A közösségi oldalak lényegében a közvélemény mérésének egy újabb terepét jelentik, amelyek számos új lehetőséget kínálnak, ám módszertani szempontból még felfedezetlen és ingoványos területnek számítanak (Vepsäläinen et al., 2017). Bizonyos kutatási eredmények azonban azt bizonyítják, hogy a közösségi oldalakon lekövethető tevékenységekből jól lehet következtetni a felhasználók személyiségére és későbbi döntéseire is (Kosinski et al., 2013).

Különösen igaz ez a választási előrejelzésekre. A közösségi oldalak diskurzusai (például tweetek) és aktusai (például lájkok) alapját képezhetik egy választási előrejelzésnek. Az ilyen jellegű adatok elemzése több okból is ígéretes. A hagyományos predikciós módszereknél a big data alapú kutatás jelentősen olcsóbb és gyorsabb lehet, és lehetőséget ad a közvélemény valós idejű követésére. Jelen tanulmány célja, hogy a nemzetközi szakirodalom alapján bemutassa az elterjedtebb módszereket, amelyek a közösségi média adatait használják fel pártpreferencia-becslésekre és empirikusan tesztelje azokat magyarországi adatokon. A tanulmányban olvasható elemzéseinkkel azt vizsgáljuk, hogy kimutatható-e együttjárás a magyarországi közvélemény-kutatások alapján definiált biztos szavazó pártválasztók pártpreferenciája és a pártok, illetve vezető politikusaik hivatalos Facebook-oldalain rögzülő adatok között. Az ilyen típusú összefüggések keresése ugyanis segíthet annak megválaszolásában, hogy vajon a közvélemény-kutatásokhoz képest mennyire ad jó közelítést egy olyan adatbázis, amely jelentősen olcsóbban, pusztán a közösségi oldalakon ingyenesen elérhető politikai aktivitás mérésével jön létre. Írásunk célja tehát nem az, hogy egy megfellebbezhetetlen módszert ajánljon a közösségi média alapú pártpreferencia-becslésekre, hanem sokkal inkább az, hogy összegyűjtse a nemzetközi példákat, bemutassa azok magyarországi adatokon való implementációjának sikerességét és sikertelenségét, és hogy mindezek segítségével alapot adjon a kutatóknak a további vizsgálódások lefolytatására.

## ELMÉLETI ALAPOK ÉS KORÁBBI EREDMÉNYEK

Ahogy a közösségi médiák egyre fontosabb szerepet kezdtek el betölteni az emberek életében, nyilvánvalóvá vált, hogy a közösségi oldalak tükrözhetik az emberek politikai preferenciáit és attitűdjeit, azaz a közösségi oldalakon végzett tevékenység jó proxija lehet az offline politikai aktivitásnak (pl. szavazás; Vepsäläinen et al., 2017). Amellett, hogy a területen nagyszámú empirikus törekvéssel találkozhatunk, viszonylag kevés olyan elméleti megközelítés van,



amely a közösségi médián látható folyamatok és a választói döntések kapcsolatát próbálja modellezni. A továbbiakban két ígéretes elméleti keretet és az eddigi nemzetközi és hazai empirikus eredményeket ismertetjük. A könnyebb átláthatóság érdekében a témában készült kutatásokból és publikációkból egy összefoglaló táblázatot készítettünk, mely a Melléklet 1. táblázatában látható.

Strandberg (2006) analitikus értelmezési kerete a politikusokra és a választókra nézve az online politikai tevékenység két-két kimenetelét azonosítja. A politikai szereplők esetében az egyik nézet szerint az online kampányolás az offline kampányok replikációja, azaz az internet nem írja felül az egyébként meglévő erőviszonyokat (*normalizáció*). A másik elképzelés szerint viszont az offline kampányban meglévő pozíciók az online térben kiegyenlítődéhetnek, demokratizálódhatnak, többek között az alacsony költségek miatt (*kiegyenlítődéés*). A választópolgároknál az optimistább megközelítés szerint a közösségi oldalak képesek arra, hogy növeljék a politikai aktivitást és támogassák a politikai nyilvánosságot (*mobilizáció*), míg a pesszimistább szemlélet szerint a választópolgárok online aktivitása – a politikai szereplőkhöz hasonlóan – az offline tevékenységük tükörképe (*megerősítés*). Strandberg a 2011-es finn választásokat blogok, Youtube-, Facebook- és Twitter-adatok alapján vizsgáló tanulmányában az 1. ábrán látható B verziót igazolta, vagyis a pártok viszonyaira a normalizálódás, a választókra pedig enyhe mobilizálódás volt jellemző (Strandberg 2013).

1. ábra. Strandberg (2006) analitikus kerete

		Választópolgárok	
		Megerősítés	Mobilizáció
Politikai szereplők	Normalizáció	<b>A</b>	<b>B</b>
	Kiegyenlítődéés	<b>C</b>	<b>D</b>

Egy másik ígéretes elméleti megközelítés Bene (2018) tanulmányában olvasható. Az általa idézett egyik elmélet a korábban Lazarsfeld és társai (1948) által kidolgozott *kétlépcsős hatás* modellje, amely szerint a közösségi médián megjelenő tartalmak nem elsősorban az oldalak látogatóit, követőit befolyásolják érdemben, hanem az általuk *megosztott* tartalmak révén az ő barátaikat, ismerőseiket. Azaz a Facebookon végzett politikai teljesítmény indirekt módon, a véleményvezéreken keresztül fejtheti ki igazi hatását. Ezzel szemben a szerző által „kikristályosodásként” hivatkozott elmélet lényege, hogy a Facebookon végzett politikai teljesítmény fő ereje a jelölt irányába valamilyen érdeklődést mutató, de bizonytalan, inaktív szavazók meggyőzésén múlhat, így összességében a közösségi média „kikristályosítja” a támogatók táborát, vagyis direkt

hatást fejt ki. A Facebookon a kétlépcsős hatás a megosztásokban manifesztálódhat, míg a direkt hatás a lájkokban és a kommentekben. Bene a 2014-es magyarországi országgyűlési választások kapcsán arra jutott, hogy az egyéni választókerületi jelöltek Facebook-megosztásainak száma – több változó kontroll alatt tartásával – pozitívan korrelál a jelölt egyéni választási eredményével, míg a bejegyzéseikre adott lájkok és kommentek számával nem áll összefüggésben a szavazatszám. Ez az eredmény Bene szerint tehát a kétlépcsős hatás hipotézisét erősítette.

A korábbi, más big data alapú pártpreferencia-mérések eredményei meglehetősen vegyesek. Williams és Gulati (2009) az elsők között használt Facebook-adatokat választási eredmények előrejelzésére, ám gyenge korrelációt találtak Barack Obama és John McCain oldallájkjai és a megszerzett szavazatok között. Az egyik legsikeresebb előrejelzést Barclay és társai (2015) állították elő a 2014-es indiai parlamenti választások idején, amikor azt vizsgálták, előre jelezhető-e a három jelölt szavazati aránya a hivatalos Facebook-oldalukon rögzített lájkok alapján. Erős korrelációt találtak, a lájkok aránya 86,6 százalékban egyezett a szavazati aránnyal. Ráadásul a választások közeledtével a lájkok egyre pontosabb eredményeket adtak, a legpontosabban a választásokat megelőző egy hónap jelezte előre a választási eredményeket. MacWilliams (2015) modelljében a Facebook-oldal-lájkokat különböző statisztikákkal kombinálta (pl. PTAT<sup>2</sup>, korábbi választási eredmények) a 2012-es amerikai választások előrejelzésére. Az eredmények elég jó közelítést adtak, és a szerző szerint azt bizonyítják, hogy más indikátorokkal ötvözve a Facebookon létrejövő adat megerősítheti a más forrásokra támaszkodó választási előrejelzéseket. Xie és társai (2016) a 2016-os tajvani választások kontextusában úttörő kísérletet végeztek, melynek keretében három különböző adatforrás alapján becsültek választási kimenetelt (Google, közösségi média: Facebook-lájkok, Twitter- és kampányoldalak információi). Becsléseik hibája 0,30 és 2,85 százalék között volt. Erős korrelációt mutattak ki a kutatók a 2011-es kanadai választások vizsgálta során is (idézi Giglietto, 2012: 472.), ám több olyan kísérletről is tudunk, ahol a Facebookon generált adat nem mutatott összefüggést a pártpreferenciákkal (Giglietto, 2012; Cameron et al., 2015; Vepsäläinen et al., 2017).

Magyarországon az utóbbi időszakban népszerű témává vált a közvélemény big data alapú mérése, valamint a politikai szereplők Facebook-tevékenységének vizsgálata. Az IDEA-intézet módszertani szempontból rendhagyó, közösségi média alapú közvélemény-kutatásai kapcsán érdemi szakmai vita alakult ki a közvélemény-kutatók között, Bauer Zsófia elemzése pedig a magyar pártok és politikusok választás körüli Facebook-teljesítményét mutatják be.<sup>3</sup>

A Twitter-alapú becslések közül leggyakrabban Tumasjan és társai (2010) munkáját hivatkozzák. Tanulmányukban több mint 100 ezer Twitter-üzenetet vizsgáltak a 2009-es németországi választásokhoz kapcsolódva. A pártok nevét említő tweetek százalékos aránya erősen korrelált a szavazati aránnyal. A tény-

leges eredményekhez képest az átlagos hiba mindössze 1,65 százalék volt, ami a közvélemény-kutatásoknál versenyképesebb előrejelzésnek bizonyult. Ám ugyanez a módszer több alkalommal is sikertelen előrejelzést eredményezett a 2010-es brazil elnökválasztásnál (Trumper et al., 2011). Jungherr és társai válaszcikkükben amellet érvelnek, hogy „Tumasjan és társainak eredményei erősen függtek a kutatók önkényes döntéseitől” (Jungherr et al., 2012: 229). Számos más kísérlet talált korrelációt Twitter-adatok és valós pártválasztás között (Tumasjan et al., 2010; Metaxas et al., 2011; Choy et al., 2011; 2012; Ceron et al., 2014; Jain–Kumar, 2017), nemzetközi kitekintésünk alapján a Twitter-alapú becslések a legkülönbözőbb politikai kontextusban adnak jó közelítést, Bulgáriától Pakisztánon át Új-Zélandig (lásd a Melléklet 1. táblázatát). Ennek ellenére sok kritika érte ezeket a próbálkozásokat. Gayo-Avello úgy látja, hogy bár rendkívül népszerűvé vált ez a kutatási terület, kevesen törekszenek precíz módszerek kidolgozására (Gayo-Avello, 2012).

Összességében a fenti irodalmi áttekintés alapján egyrészt az látható, hogy kevés az elméleti törekvés, másrészt a kutatási terület módszertanilag meglehetősen kiforratlan, és kevés kísérlet irányul a korábban kipróbált módszerek validálására. Ami a Facebook-alapú mérések módszertanát illeti, meglepő, hogy mindössze két olyan megközelítéssel találkoztunk, ahol a kutatók a bejegyzésenkénti lájkok számát vizsgálták (Xie et al., 2016; Bene 2018), valamint hogy a közösségi oldalak kapcsán felmerülő reprezentativitási kérdésekre nagyon kevés kutatás tér ki. Az egyetlen súlyozási kísérlet sem részletezi pontosan a metódusát (Xie et al., 2016).

## ADATOK ÉS MÓDSZEREK

A vizsgálat a teljes 2017-es évre terjed ki. A közvélemény-kutatási eredmények alapján becsült párttámogatottsági adatokat a pártpreferencia-számokat rendszeres időközönként közlő intézetek nyilvánosan elérhető eredményei képezték. Az adatbázis nyolc intézet mérésein alapult, melyek a következők voltak: Iránytű, Medián, Nézőpont Intézet, Publicus, Republicon Intézet, Századvég Alapítvány, Társi, Závecz Research. Minden vizsgált hónapban ezen intézetek biztos szavazó pártválasztói közötti pártpreferenciák átlagát tekintettük adott hónap közvélemény-kutatási eredményének. A felhasznált közvélemény-kutatási eredmények havi bontását lásd a Melléklet 2. táblázatában. Ami az adatfelvételek időpontját illeti, az intézetek közlései alapján az látható, hogy az év során készültek közvélemény-kutatások a hónap első felében, a hónap közepén és a hónap végén is. Egyes intézetek következetesen ugyanabban az időszakban mérnek minden hónapban, másoknál ez teljesen változó; vannak, akik kifejezetten elnyújtják az adatfelvételt, és olyan cégek is, akik nem közlik a pontos intervallumot, csak a hónapot. Mivel a felmérések 2017 során minden

hónapban többé-kevésbé lefedték az egész hónapot, úgy látjuk, az átlagolás pontos közelítést adhat.

Az elemzésbe az öt, akkoriban legnépszerűbb párt és ezen pártok vezetői kerültek bevonásra, melyek a következők voltak:

- Fidesz–KDNP (Orbán Viktor);
- MSZP (Molnár Gyula);
- Jobbik (Vona Gábor);
- DK (Gyurcsány Ferenc);
- LMP (Szél Bernadett).

A pártokat reprezentáló politikusok kiválasztásakor egyedül az MSZP-nél kerültünk dilemmába. Molnár Gyula bár formálisan a párt vezetője, a többi pártvezetőhöz képest jóval kevésbé vállalt vezető szerepet az év során, miniszterelnökként való jelölése fel sem merült. Botka Lászlót szerepeltethettük volna, ő azonban az év során lemondott miniszterelnök-jelöltségéről, Karácsony Gergely pedig csak 2018-ban vált hivatalos jelöltté. Bár Molnár Gyuláról úgy véljük, a többi vezetőhöz képest nem egyértelműen az első számú reprezentánsa pártjának, a pártelnöki pozíciókat figyelembe véve az ő szerepeltetése volt a legkézenfekvőbb.

Az adatokat a Facebook Graph API segítségével hívtuk le.<sup>4</sup> Az adatgyűjtés a fent említett öt párt és azok vezetőinek hivatalos Facebook-oldalán 2017. január 1. és 2017. december 31. között megjelent bejegyzésekre adott lájkokra, valamint ezen hivatalos oldalakat lájkolók<sup>5</sup> számára terjedt ki.

Az elemzésben különbséget teszünk oldallájk és bejegyzéslájk között. A Facebookon a felhasználóknak lehetőségük van egy hivatalos oldalt lájkolni, ám emellett külön az oldalon posztolt bejegyzések is kedvelhetőek. Az oldallájk egy statikusabb mérőszám, hiszen elképzelhető például, hogy hónapokkal korábban lájkolja valaki egy párt hivatalos oldalát, ám időközben csökken a szimpátiája: ilyenkor az oldal kedvelése általában megmarad. Ehhez képest a bejegyzésekre adott lájkok jóval dinamikusabbak.

Itt jelezzük, hogy amennyiben lájkokból számítunk pártpreferenciát, két lehetséges torzítással számolni kell. Az egyik probléma, hogy nincs információnk arról, hogy a lájkolók milyen gyakran kedvelnek több politikai pártot is. Az „egy lájk = egy szavazat” elve ugyanis szinte biztosan nem teljesül 100 százalékgig, azonban mivel a Facebook a Cambridge Analytica-botrányt követően számos csatornát lezárt, a torzítás mértékét nem tudjuk pontosan felmérni.<sup>6</sup> A másik probléma, amelyről nincsenek pontos információink, hogy a pártok használnak „munkatársakat” a politikai tartalmaik népszerűsítésére (lájkolásra, megosztásra). Ez torzíthatja az eredményeket, különösen, ha a különböző pártokra nem azonos mértékben jellemző ez a gyakorlat.

Az irodalomban mindössze egy olyan törekvéssel találkoztunk, amely valamilyen formában megkísérelte volna kompenzálni a Facebook-felhasználók és a választókorú társadalom eltérő demográfiai jellegéből adódó torzításokat (Xie et

al., 2016), annak ellenére, hogy a közösségi média használata szorosan összefügg bizonyos demográfiai változókkal (Ariosz Kft. – NRC Kft., 2016). Ez az eltérés pedig azt eredményezheti, hogy a Facebookon felrajzolódó kép nem tükrözi hűen a teljes választókorú magyar társadalom véleményét. Éppen ezért a korábban említett módszerek tesztelése mellett kísérletet teszünk az eredmények javítására is azáltal, hogy minden párt esetén egy kialakított súly segítségével csökkentjük a tényleges szavazótáborra és a Facebook-felhasználók közti diszkrepanciát.

## EREDMÉNYEK

Az alábbiakban az eredmények bemutatása következik, melyet a gyűjtött adatok leíró statisztikáival kezdünk. A számítások közül elsőként a pártok és vezetőik oldalának kedveltsége (oldallájkyszámok) alapján készült pártpreferencia-arányokat mutatjuk be, továbbá ezek összevetését az adott havi közvéleménykutatási eredményekkel. Másodikként foglalkozunk a pártok és politikusok oldalainak bejegyzéseire adott lájkok alapján készített arányokkal, végül ezen közelítések korrekciójára tett kísérletünket mutatjuk be (súlyozás).

### A vizsgált adatok leíró statisztikái

A használt adatbázis leíró statisztikáit az 1. táblázat mutatja. A vizsgálatba bevont pártok aktívan használták a Facebookot a 2017-es év során. A legtöbbet posztoló párt a DK volt 831 bejegyzéssel, mögötte a Jobbik 786 bejegyzéssel. A legkevésbé aktív a kormányon lévő Fidesz és a KDNP volt, 720 és 665 bejegyzés közlésével. Ez átlagosan pártonként havi 55–69 bejegyzést jelentett, azaz napi körülbelül két bejegyzést. Ezek az adatok főként arra mutatnak rá, hogy a vizsgált pártok Facebook-aktivitása meglehetősen hasonló, ami a számítás szempontjából kedvező lehet. Nem mondható el ugyanez a pártok vezetőiről. Vona Gábor, a Jobbik vezetője messze kimagaslik a maga 779 darab éves szintű bejegyzésszámával, öt követi szorosan Szél Bernadett (LMP) 721 bejegyzéssel. Ez azt jelenti, hogy a két politikus Facebookon folytatott tevékenysége pártjuk aktivitásához hasonló, míg Gyurcsány Ferenc csak 364, Orbán Viktor 243, Molnár Gyula pedig 133 bejegyzést közölt a 2017-es évben. Ez az eredmény annak fényében talán nem meglepő, hogy ezen két pártpolitikus az, akiknek célcsoportjai között nagy szerepet töltenek be a fiatalok, akik között jelentősen magasabb a Facebookot használók aránya, mint az idősebbek esetén.

Mind az összes bejegyzésre adott lájkok számát, mind a bejegyzésenkénti átlagos lájkszámot tekintve a pártok közül a Fidesz került az első helyre (a 2017-ben kapott 562 540 lájkkal). E tekintetben második helyen áll a Jobbik (összesen 332 863 lájkkal), harmadik pedig az MSZP (177 405 lájkkal). Érdekes,

hogy Molnár Gyula kivételével a pártvezetők – jellemzően alacsonyabb aktivitás mellett is – jóval több lájkot gyűjtöttek bejegyzéseikre, mint pártjuk. Vona Gábor kimagasló aktivitásának okán az összes bejegyzésre adott lájkokat tekintve első helyen áll (1 266 312 lájkkal), ami közel négyszerese a Jobbik összes bejegyzésre kapott lájkjainak. A politikusok közül második helyen Orbán Viktor áll, az előbbinél valamivel kevesebb (1 005 579) kedveléssel. Ez a sorrend azonban az bejegyzésenkénti átlagos lájkok esetében megfordul: Orbán Viktor messze a legtöbb lájkkal rendelkezik bejegyzésenként (átlagosan 4138-cal). Vona Gábor tehát többször ír bejegyzést, mint a jelenlegi miniszterelnök, azonban utóbbi bejegyzéseinek népszerűsége sokkal nagyobb.

Végül a táblázatban szereplő pártok oldalaira adott lájkok száma azt mutatja, hogy a Jobbik facebookos népszerűsége a legmagasabb (467 320 lájkkal), második a Fidesz (227 005), harmadik pedig az MSZP (203 805). A pártvezetők közül Orbán Viktor (565 050) és Vona Gábor (488 368) kimagaslik a többi vizsgált politikushoz képest: a két politikusnak hozzávetőlegesen hússzor annyi kedvelője van, mint Molnár Gyulának és nyolcszor annyi, mint Szél Bernadettnek.

1. táblázat. A pártok, pártvezetők Facebook-aktivitása, lájkszámok 2017-ben

	Bejegyzések száma	Átlagos havi bejegyzés-szám	Összes bejegyzésre adott lájkok száma	Lájkok számának szórása	Átlagos lájkok száma / bejegyzés	Oldalra adott lájkok száma – 2018. január 9-én
Fidesz	720	60	562 540	800,9	781	227 005
KDNP	665	55	54 248	218,3	82	57 100
MSZP	761	63	177 405	526,0	233	203 805
Jobbik	786	66	332 863	1187,5	423	467 320
DK	831	69	165 225	238,2	199	89 233
LMP	754	63	73 539	396,9	98	77 571
Orbán Viktor	243	20	1 005 579	3232,2	4 138	565 050
Molnár Gyula	133	11	15 092	161,6	113	26 695
Vona Gábor	779	65	1 266 312	2093,8	1 626	488 368
Gyurcsány Ferenc	364	30	592 379	1584,7	1 627	171 500
Szél Bernadett	721	60	242 795	482,0	337	65 621

A pártok és politikusok oldalának kedveltsége és a közvélemény-kutatási eredmények közötti összefüggés

Jelen kutatás során az oldalak lájkszámainak historikus adatai nem álltak rendelkezésünkre, így ezeknek csak egy pillanatképet tudjuk vizsgálni: egy kivétellel,<sup>7</sup> a 2018. január 9-i statisztikákat hasonlítottuk össze az ehhez az idő-

ponthoz legközelebb álló (decemberi) közvélemény-kutatások során mért biztos szavazó pártválasztók pártpreferenciáival.

A pártok és politikusok oldalait kedvelők számát úgy arányosítottuk százalékosan az öt vizsgált párt vonatkozásában, hogy összevethetők legyenek a közvélemény-kutatásokból számított biztos szavazó pártválasztók pártpreferenciáinak arányszámaival. Az arányosításkor figyelembe vettük, hogy a közvélemény-kutatási adatok összege az általunk vizsgált öt párt esetében nem ad ki 100 százalékot, ugyanis az intézetek ezen öt (legnagyobb) párton kívül más pártokat is mérnek. Az összehasonlíthatóság érdekében az oldalak kedvelőinek száma nem 100 százalékra van arányosítva, hanem a decemberi közvélemény-kutatások biztos szavazó pártválasztóinak annyi százalékához, ahányan ezt az öt pártot választanák egy most vasárnapi országgyűlési választáson. Ez az érték 2017. decemberben 91,4 százalék volt.

A pártoldalak kedvelőinek száma alapján készített számítás nem bizonyult a pártpreferenciák jó indikátorának: nagyon nagyok az eltérések az egyes pártok támogatóinak arányai között (lásd 2. táblázat). Ez a mérőszám kizárólag a DK és az LMP esetén ad hozzávetőlegesen hasonló eredményt a közvélemény-kutatásokhoz képest, a Jobbikra azonban jelentősen magasabb, a Fidesz–KDNP-re pedig alacsonyabb eredményt ad.

2. táblázat. A politikai pártok oldalait lájkolók száma alapján számított arányok és a 2017. decemberi közvélemény-kutatások biztos szavazó pártválasztóin belüli pártpreferenciák összevetése (százalék)

	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	DK	LMP
Pártok támogatottsága a pártok oldalainak kedvelői alapján (2018. január 9-i állapot)	23,1	16,6	38,1	7,3	6,3
Pártok támogatottsága a közvélemény-kutatások biztos szavazó pártválasztóinak pártpreferenciája alapján (2017. december)	50,3	11,7	14,0	7,7	7,7
Különbség (százalékpont)	-27,2	4,9	24,1	-0,4	-1,4

A pártvezetők oldalainak lájkszámai alapján készített arányok (3. táblázat) még kevésbé mutatnak a közvélemény-kutatásokhoz hasonló eredményeket. Bár a DK és az LMP esetén láthatunk ismét a közvélemény-kutatásokhoz legközelebb eső arányokat, ezek is nagyobb eltéréseket mutatnak, mint a pártok oldalainak kedveltsége alapján készült számítás. A módszer továbbra is alulbecsli a Fidesz–KDNP-t (bár kisebb mértékben, mint a pártok lájkaiból készült számítás), és felülbecsli a Jobbikot a közvélemény-kutatási eredményekhez képest. Molnár Gyula rendkívül alacsony számai miatt ez a kalkuláció az MSZP-t is jelentősen alulméri.



3. táblázat. A politikai pártok vezető politikusi oldalait lájklók száma alapján készített arányok és a 2017. decemberi közvélemény-kutatások biztos szavazó pártválasztóin belüli pártpreferenciák összevetése (százalék)

	Fidesz- KDNP	MSZP	Jobbik	DK	LMP
Pártok támogatottsága a politikusok oldalainak kedvelői alapján (2018. január 9-i állapot)	39,2	1,9	33,9	11,9	4,6
Pártok támogatottsága a közvélemény-kutatások biztos szavazó pártválasztóinak pártpreferenciája alapján (2017. december)	50,3	11,7	14,0	7,7	7,7
Különbség (százalékpont)	-11,1	-9,8	19,9	4,2	-3,1

Összességében azt lehet mondani, hogy sem a pártok, sem a pártvezetők oldalainak kedveltsége nem jó proxijai egy párt aktuális támogatottságának, és hogy a pártvezetők oldalainak lájkszám alapján készült arányok még a pártok oldalai alapján készülteknel is rosszabb eredményeket adnak. A nemzetközi irodalom alapján széles körben alkalmazott módszer tehát a jelenlegi magyarországi kontextusban nem javasolt arra, hogy a pártok támogatottságára, a választások kimenetelére vonatkozóan következtetéseket vagy becsléseket fogalmazzunk meg belőle.

Pártok és vezetők által posztolt bejegyzések kedveltségének összefüggése a közvélemény-kutatási eredményekkel

A pártok és vezetők által adott hónapban posztolt Facebook-bejegyzésekre érkező átlagos lájkok számából számított pártpreferenciákat a 2017-es közvélemény-kutatások eredményeivel vetettük össze havi bontásban. A bejegyzésenkénti lájkok adott havi átlagos száma a bejegyzések összes lájkszámához képest azért pontosabb kifejeződése a pártok közösségi médiában látható támogatottságának, mert kontroll alatt tartja a párt vagy a politikus Facebook-aktivitását. Ezáltal például nem becsüljük felül a nagyon aktívan posztoló pártok vagy politikusok támogatottságát – ahogy azt az egyszerű összesített lájkszámnál tennénk. A bejegyzések lájkaiból történő kalkuláció – hasonlóan a pártok és politikusok oldalait kedvelők számából készített számításhoz – úgy készült, hogy ezeket a számokat százalékosan arányosítottuk az öt vizsgált párt vonatkozásában, úgy, hogy összevethetők legyenek a közvélemény-kutatásokból számított biztos szavazó pártválasztók pártpreferenciáinak arányszámaival.



*Pártok támogatottsága a pártok Facebook oldalán található bejegyzések kedveltsége alapján*

A 4. táblázat mutatja a pártok Facebook-oldalán található bejegyzésekből készült havi arányok és az adott havi közvélemény-kutatások arányainak különbségét. A különbség számításakor a Facebook alapján számított arányokból vontuk ki a közvélemény-kutatási arányokat, tehát ha például negatív a különbség, akkor a Facebook alapján számított arány alacsonyabb, mint a közvélemény-kutatási arány. Minden hónapban illeszkedésvizsgálattal teszteltük, hogy a Facebook-adatok alapján készült arányok és a közvélemény-kutatások eredményei szignifikánsan különböznek-e egymástól.<sup>8</sup> Az illeszkedésvizsgálatok khí-négyzet értékeit a táblázat utolsó oszlopában tüntettük fel. Sötétszürke háttérrel azon hónapok adatait szedtük, ahol nagy és szignifikáns eltérés mutatkozott a Facebook-adatai és a közvélemény-kutatások eredményei alapján készült arányok között, világosabb szürkével pedig azokat, amelyeknél kisebb, de ugyancsak szignifikáns különbségeket láthatunk. Azokat az eseteket, ahol nem volt szignifikáns különbség az általunk számított és a közvélemény-kutatási eredmények között, fehér háttérrel szedtük.

Az illeszkedésvizsgálatok alapján a pártok Facebook-oldalain megjelenő bejegyzések adott havi átlagos kedveltsége négy hónapban (április, június, július, december) hozott a közvélemény-kutatásokhoz hasonló, azoktól szignifikánsan nem különböző eredményt. Ezen hónapokban tehát azt mondhatjuk, hogy nincs szignifikáns különbség a közvélemény-kutatók biztos szavazó pártválasztóinak pártpreferenciái és az általunk számított pártpreferenciák között: a pártok támogatottságai közti különbségek statisztikai értelemben jelentéktelenek. Ugyanez igaz az egész éves átlagot tekintve is. Kisebb mértékű, de a számított statisztika alapján mégis szignifikáns különbségeket láthatunk március, szeptember és november hónapban. Az említett hónapokban mindig egyik párt esetén láthatunk kiugróbb eltéréseket, amik alapján azt mondhatjuk, hogy ezen hónapokban a kalkulációnk általában alulméri a Fidesz–KDNP-t és az MSZP-t, és felülméri a DK-t és a Jobbikot. Ezekről a hónapokról tehát elmondható, hogy eljárásunk a pártok többségének támogatottságát a közvélemény-kutatásokhoz képest viszonylag kis különbséggel mérte. A többi hónapnál – az év majdnem felében tehát – azonban nagyon nagy különbségek jellemzők. A számítás bizonytalanságát jól jellemzi, hogy ugyanannyi hónapban adott a közvélemény-kutatásokhoz hasonló eredményeket, mint azoktól teljesen különbözőket.

4. táblázat. A pártok adott havi bejegyzéseinek átlagos kedveltsége alapján számított arányok összehasonlítva az adott hónap közvélemény-kutatási eredményeivel (különbség, százalékpont, FB-kvk)

Hónap	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	DK	LMP	X <sup>2</sup>
2017-01	-31,3	8,9	20,7	3,5	-1,8	236,7
2017-02	-22,7	2,3	14,7	3,2	2,5	105,3
2017-03	-6,1	2,1	1,7	4,7	-2,4	21,3
2017-04	-3,2	-5,8	4,1	4	0,9	16,1
2017-05	-16,1	-4	4,5	4,7	10,9	113,8
2017-06	-5,4	1,4	2,6	2,8	-1,4	10
2017-07	1,3	-1,2	-1,5	2,2	-0,7	6,7
2017-08	-23,6	1,5	23	0	-1	173,1
2017-09	-3	-3,5	8,4	0,9	-2,9	38,8
2017-10	-13,3	-3,7	16,1	3,1	-2,2	98
2017-11	1,4	-3,6	-4	8,8	-2,7	44
2017-12	5,8	-4,1	-3,2	3,9	-2,4	17,6
2017-átlag	-5,1	-2,6	3,8	4,1	-0,2	17,4

*Megjegyzés: Mivel az illeszkedésvizsgálatoknál a szabadságfok minden esetben azonos (df=4), az eredményeket úgy interpretálhatjuk, hogy ha a táblázatban feltüntetett számított  $\chi^2$ -négyzet érték alacsonyabb, mint 18,466, akkor az általunk számított és a közvélemény-kutatásokból származó pártpreferencia között nincs szignifikáns különbség; ha nagyobb, akkor pedig van. Szürkével jelöltük azon eredményeket, ahol szignifikáns különbséget találtunk az általunk alkalmazott Facebook-alapú kalkuláció és a közvélemény-kutatási eredmények között. A számításokkor 0,001-es szignifikanciaszintet (\*\*\*) alkalmaztunk.*

Az alábbi (5. számú) táblázat azt mutatja meg, hogy a havi arányok éves átlagai szignifikánsan különböznek-e egymástól. A különbség tesztelését az alacsony elemszám miatt egy nemparaméteres próbával, nevezetesen a Mann–Whitney-tesztel végeztük el. A táblázat adatai megmutatják, hogy mely pártok támogatottságát tudjuk pontosabban megbecsülni a módszer segítségével, és hogy melyeknél érzékelhető szisztematikus torzítás. Érdekes eredmény, hogy 0,001-es szignifikanciaszint mellett a DK kivételével minden pártnál azt a következtetést vonhattuk le, hogy a havi adatokat éves szinten figyelembe véve, a pártok Facebook-oldalain található bejegyzések kedveltségéből készült arányok nem különböznek szignifikánsan a közvélemény-kutatások biztos szavazó pártválasztóinak pártpreferenciájától. Igaz, a Fidesz–KDNP és a Jobbik támogatottsága már 0,02-es szignifikanciaszint mellett szignifikánsan különbözik, ahogy azt az abszolút számok mentén látható számottevő különbségek is mutatják. A legpontosabb közelítést éves átlagban az MSZP és az LMP esetén láthatunk, legkevésbé pedig a Fidesz–KDNP támogatottságát volt

képes megbecsülni ez a módszer. Fontos azonban arra is felhívni a figyelmet, hogy az általunk alkalmazott számítás instabilitását mutatja a Facebook alapján számított és a közvélemény-kutatási eredmények alapján mért támogatottsági adatok szórása közötti differencia. Látható, hogy a pártok Facebook-oldalain alapuló eredmények szórása, így azok ingadozása jelentősen nagyobb, mint a közvélemény-kutatók eredményeié.

5. táblázat. A pártok havi bejegyzéseinek átlagos kedveltsége alapján számított arányokból az adott párt 2017-re számított támogatottsága és a havi közvélemény-kutatási eredmények éves átlaga közötti eltérések

	Éves átlag	SE	Mann-Whitney U	Szignifikancia (2-utas)
Fidesz-KDNP – FB arány	39,4	11,9	32,0	0,020
Fidesz-KDNP – kvk arány	49,1	1,7		
MSZP – FB arány	13,7	5,3	64,0	0,671
MSZP – kvk arány	14,6	2,1		
Jobbik – FB arány	25,0	9,7	111,0	0,024
Jobbik – kvk arány	17,8	1,6		
DK – FB arány	9,5	2,6	135,0	0,000
DK – kvk arány	6,1	0,8		
LMP – FB arány	5,1	3,9	45,0	0,128
LMP – kvk arány	5,2	1,2		

Megjegyzés: Szürkével jelölve azon pártok eredményeit, ahol szignifikáns különbséget találtunk az általunk alkalmazott Facebook-számítás és a közvélemény-kutatási eredmények között. A számításokkor 0,001-es szignifikanciaszintet (\*\*\*) alkalmaztunk.

A havi eredmények jósága és a számítások éves átlagainak különbözősége mellett fontos kérdés az is, hogy a közvélemény-kutatási és a Facebookról származó adatok mennyire járnak együtt egymással. A 6. táblázat minden vizsgált párt esetén azt mutatja meg, hogy a vizsgált év havi arányait tekintve mekkora az együttjárás a kétféle pártpreferencia-érték között. Az alacsony elemszám miatt nemparaméteres korrelációs együtthatóval, a Spearman-féle rangkorrelációval mértük az együttjárás mértékét és az ehhez tartozó szignifikanciát. Azon pártok adatait, ahol a két számítás közötti időbeli együttjárás nem áll fenn, szürkével jelöltük. Látható, hogy kizárólag az MSZP esetén találhatunk szignifikáns együttjárást a két mutató között a 2017-es évben – és még ezen párt esetében is csak 0,05-ös szintű szignifikanciáról beszélhetünk. A DK támogatottságának számításánál egy viszonylag erősebb – azonban már 0,05-ös szinten sem szignifikáns – korrelációt láthatunk.

6. táblázat. A pártok adott havi bejegyzéseinek átlagos kedveltsége alapján számított arányok korrelációja az adott hónap közvélemény-kutatási eredményeivel

	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	DK	LMP
Spearman-féle rangkorrelációs együttható	0,217	0,608	0,175	0,548	0,407
Szignifikancia (2-utas)	0,498	0,036	0,587	0,065	0,189

*Pártok támogatottsága a pártok vezető politikusainak Facebook-oldalán található bejegyzések kedveltsége alapján*

A pártok vezetőinek Facebook-oldala alapján készített számítások esetén a pártok oldalaival azonos módszertant alkalmaztunk.

A 7. táblázat azt mutatja, hogy a 2017 adott hónapjában a pártok vezető politikusai által posztolt bejegyzések átlagos kedveltsége alapján milyen közelfűtést adhatunk az öt párt támogatottságára.

Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy egyik hónapban sem sikerült a közvélemény-kutatásokban mért pártpreferenciához hasonló közelfűtést adnunk a politikusok Facebook-oldalain található bejegyzések kedveltsége alapján. Ennek ugyan elméletileg oka lehet az illeszkedésvizsgálat khí-négyzetének elemszám-érzékenysége is (a bejegyzések átlagos havi kedveltsége, amelyen az elemszám alapult, nagyjából négyszerese volt a pártokénál tapasztaltakhoz képest), azonban azt tapasztaltuk, hogy ha ugyanezen arányokat rávetítjük a pártok bejegyzései átlagos kedveltségének (jelentősen kisebb) elemszámára, akkor sem kapunk ezeknél jobban illeszkedő, nem-szignifikáns eredményeket. Ebből tehát a pártok oldalain található bejegyzések kedveltségével összehasonlítva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a politikusok Facebook-oldalain posztolt bejegyzések kedveltsége rosszabb proxija a pártpreferenciának. Az eredmények részletesebb vizsgálatokor láthatóvá válik, hogy a folyamatosan nem illeszkedő arányoknak elsősorban az az oka, hogy a hónapok jelentős részében a módszerrel alulbecsüljük az MSZP-t, és felülbecsüljük a DK-t. Eszerint tehát Molnár Gyula facebookos aktív lájkolóinak tábora kisebb, mint pártja támogatottsága az offline világban, Gyurcsány Ferencnél viszont éppen fordított tendenciáról beszélhetünk: pártja méretéhez képest több aktív követője van a közösségi média platformon. Természetesen mindezen arányok összefügghetnek a bejegyzések tartalmával is, nevezetesen azzal, hogy egyes bejegyzéseket tartalmuk miatt többen kedvelnek, másokat pedig kevésbé – az azonban már ismét a politikuson múlik, hogy felfigyel-e a tartalmak által generált kedveltségi változásokra, és kihasználja-e azokat.

7. táblázat. A pártok vezető politikusainak oldalán található adott havi bejegyzések átlagos kedveltsége alapján számított arányok, összehasonlítva az adott hónap közvélemény-kutatási eredményeivel (különbség, százalékpont, FB-kvk)

Hónap	Fidesz-KDNP (Orbán Viktor alapján)	MSZP (Molnár Gyula alapján)	Jobbik (Vona Gábor alapján)	DK (Gyurcsány Ferenc alapján)	LMP (Szél Bernadett alapján)	X <sup>2</sup>
2017-01	9,7	-13,5	-5,3	11,7	-2,5	741,3
2017-02	3,6	-15,4	1,3	14,4	-4	1242,4
2017-03	5,6	-14,5	2,5	10,1	-3,7	653,8
2017-04	-1,2	-15,6	6,5	10,5	-0,2	478,9
2017-05	2,7	-15,9	3	12,3	-2,2	591,5
2017-06	-6,1	-13,6	7,4	14	-1,6	807,7
2017-07	-0,5	-13,2	-6,4	20,4	-0,3	1771,8
2017-08	2,2	-13,8	-5,6	19,4	-2,2	1286,4
2017-09	-5,6	-12,1	1,6	11,9	4,1	589,7
2017-10	-8,1	-10,7	2	17,2	-0,4	715,9
2017-11	-10,6	-9,8	4,6	16,4	-0,5	581,1
2017-12	1,3	-10,1	3,9	9,6	-4,7	500,3
2017-átlag	-0,2	-13,2	1,4	13,1	-1,2	667,2

Megjegyzés: Mivel az illeszkedésvizsgálatoknál a szabadságfok minden esetben azonos ( $df=4$ ), az eredményeket úgy interpretálhatjuk, hogy ha a táblázatban feltüntetett számított  $\chi^2$ -érték alacsonyabb, mint 18,466, akkor az általunk számított és a közvélemény-kutatásokból származó pártpreferencia között nincs szignifikáns különbség; ha nagyobb, akkor pedig van. Szürkével jelöltük azon eredményeket, ahol szignifikáns különbséget találtunk az általunk alkalmazott Facebook-arányok és a közvélemény-kutatási eredmények között. A számításokkor 0,001-es szignifikanciaszintet (\*\*\*) alkalmaztunk.

Második kérdésként ismét azt járjuk körül, hogy ha havi szinten az összes pártra vonatkozóan nem is, de pártonként vizsgálva éves szinten hol tapasztalhatóak pontosabb és hol pontatlanabb eredmények a vezető politikusok oldalainak bejegyzéseire adott átlagos lájkszám alapján (8. táblázat). Elsőként mindenképpen érdemesnek tartjuk kiemelni, hogy a pártok bejegyzéseihez képest a pártvezetők bejegyzéseinek kedveltsége alapján készült kalkuláció szórása jóval alacsonyabb, tehát a vezető politikusok facebookos lájkoló táborra sokkal stabilabb képet mutat, mint a pártok ugyanezen közössége. Ha pártonként vizsgáljuk a pártvezető bejegyzéseinek kedveltsége alapján készült

pártpreferencia-arányokat, akkor a közvélemény-kutatásokhoz képest szignifikánsan eltérő eredményt kapunk az MSZP és Molnár Gyula, továbbá a DK és Gyurcsány Ferenc esetében. Az LMP támogatottságának mérése valamivel jobban sikerült a párt bejegyzéseinek átlagos lájkszama alapján, mint a Szél Bernadett oldalán közzétett bejegyzések alapján – azonban meg kell jegyeznünk, hogy 0,001-es szinten még a jelenlegi, politikus oldalán nyugvó közelítés sem mutat szignifikáns eltérést a közvélemény-kutatásokhoz képest. Végül pontosabb arányokat tudunk előállítani a Fidesz–KDNP-re Orbán Viktor oldalának bejegyzéskedveltségei alapján és a Jobbikra Vona Gábor ugyanezen adatai alapján. Nem meglepő ez abból a szempontból, hogy ez az a két párt, amelynek vezető politikusainak imidzse a karizmatikus vezető, támogatóik pedig ezáltal akár erősebben kötődhetnek a vezető politikushoz, mint magához a párthoz.

A 2017-es év összes havi eredményét figyelembe véve tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy az MSZP és a DK esetén érdemesebb a párt oldalának bejegyzéseit figyelembe venni, nem pedig a vezető politikus oldalának adatait. Ennek fő oka, úgy véljük, hogy míg Gyurcsány Ferenc pártja támogatottságához képest jóval népszerűbb a közösségi oldalon, Molnár Gyula éppen ellenkezőleg, a Facebook-adatok alapján gyenge vezető képét mutatja. Az LMP esetén bár mindkét adat (párt és politikus oldalán a bejegyzések kedveltsége) jó eredményekhez vezethet, azonban a párt oldalából származó közelítés pontosabbnak bizonyult. A Fidesz–KDNP és a Jobbik támogatottságának méréséhez pedig a vezető politikusok, Orbán Viktor és Vona Gábor Facebook-oldalának bejegyzéseiből érdemes kiindulni, mivel azok jelentősen pontosabb eredményeket mutatnak a közvélemény-kutatási pártpreferenciákkal, mintha a pártok oldalán található bejegyzéseket, pontosabban azok kedveltségét vizsgálnánk.

A pártok vezető politikusai esetében is megvizsgáltuk azt, hogy számításaink mennyire járnak együtt a közvélemény-kutatási pártpreferencia-eredményekkel. A 9. táblázat alapján egyik párt esetén sem jártak együtt a pártvezető politikus bejegyzéseinek kedveltsége alapján készített támogatottsági arányok a közvélemény-kutatások eredményeivel. Ez az eredmény nagyon hasonlít ahhoz, amit a pártok bejegyzései alapján kaptunk, ahol is egyedül az MSZP esetén találkozhattunk szignifikáns együttjárással. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy bár az egész éves adatokat tekintve pártonként a havi (pártok vagy politikusok Facebook-oldalán alapuló) arányok jól közelíthetik a közvélemény-kutatások eredményeit, ezek a számítások nem állnak stabil lábakon a változások trendjeit tekintve.

8. táblázat. A pártok vezető politikusainak oldalára posztolt havi bejegyzések átlagos kedveltsége alapján számított arányokból az adott párt 2017-re számított támogatottsága és a havi közvélemény-kutatási eredmények éves átlaga közötti eltérések

	Éves átlag	SE	Mann-Whitney U	Szignifikancia (2-utas)
Fidesz-KDNP – Orbán Viktor FB arány	48,5	5,8	67,0	0,799
Fidesz-KDNP – kvk arány	49,1	1,7		
MSZP – Molnár Gyula FB arány	1,4	0,4	0,0	0,000
MSZP – kvk arány	14,6	2,1		
Jobbik – Vona Gábor FB arány	19,0	4,7	95,0	0,198
Jobbik – kvk arány	17,8	1,6		
DK – Gyurcsány Ferenc FB arány	20,1	3,4	144,0	0,000
DK – kvk arány	6,1	0,8		
LMP – Szél Bernadett FB arány	3,7	2,6	31,0	0,017
LMP – kvk arány	5,2	1,2		

Megjegyzés: Szürkével jelölve azon eredményeket, ahol szignifikáns különbséget találtunk az általunk alkalmazott Facebook-arány és a közvélemény-kutatási eredmények között. A számításokkor 0,001-es szignifikanciaszintet (\*\*\*) alkalmaztunk.

9. táblázat. A pártvezetők adott havi bejegyzéseinek átlagos kedveltsége alapján számított arányok korrelációja az adott hónap közvélemény-kutatási eredményeivel

	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	DK	LMP
Spearman-féle rangkorrelációs együttható	0,084	0,028	0,266	-0,278	0,365
Szignifikancia (2-utas)	0,795	0,931	0,404	0,382	0,243

### Súlyozási kísérlet

Jelen fejezet alapját a Századvég Alapítvány közvélemény-kutatása adja, melyet 1000 fős, a 18 éves vagy idősebb magyarországi lakosságra nem, kor, iskolai végzettség és településtípus mentén reprezentatív mintán vettek fel sze-

mélyes, lappal segített kérdezői módszerrel (CAPI) 2017. december 4. és 21. között. A mintavételből fakadó hibákat iteratív súlyozás segítségével korrigáltuk. A mintavételi módszerből fakadóan 95 százalékos valószínűséggel az elemzésben közölt adatok legfeljebb plusz-mínusz 3,1 százalékponttal térnek el attól az eredménytől, amit az ország összes felnőtt lakosának megkérdezése eredményezett volna.

Ezen kutatás alapján Magyarországon a Facebookot valamilyen gyakorisággal használók aránya a teljes lakosságon belül jelenleg 56 százalék. Az adatok alapján az is elmondható, hogy egyes társadalmi csoportok (például az idősebbek) jóval kisebb arányban vannak jelen a közösségi oldalon, mint mások. A fentiekből pedig az következik, hogy a Facebook-felhasználók nem reprezentálják híven minden dimenzió mentén a magyar társadalmat, tehát a választókorúak jelentős részének véleménye nem jelenik meg a közösségi oldalon. A következőkben vázolt súlyozási metodika azt a torzítást próbálja kompenzálni, amely az egyes pártok táborainak eltérő reprezentációjából fakad a vizsgált közösségi oldalon.

A súlyozás ideális esetben több dimenzióban kompenzálná azon, demográfiai változók mentén tapasztalható torzításokat, amelyekről a fentiekben is írtunk. Ezt azonban csak akkor tudnánk megtenni, ha ismernénk a politikai pártok és a politikusok oldalain található bejegyzéseket kedvelők demográfiai összetételét. Ez utóbbiról azonban sajnos nincs semmilyen ismeretünk, így a torzításnak csak azon részét tudjuk kompenzálni, amely a teljes népesség és a Facebookot használók csoportja között húzódik.

Annak érdekében, hogy szemléltessük a problémát, bemutatjuk a biztos szavazó pártválasztók öt pártra vonatkozó pártpreferenciáit a már említett kutatásban egyrészt a magyarországi népességre általánosítható teljes mintán; másrészt a mintán belül a Facebookot valamilyen gyakorisággal használók és a használat során – saját bevallásuk szerint – bejegyzéseket lájkolók csoportjára. A két csoport biztos szavazó pártválasztóinak pártpreferenciáit a 10. táblázat mutatja. Látható, hogy a Fidesz–KDNP és az LMP esetében áll fenn az a helyzet, hogy a teljes mintán a támogatóik aránya alacsonyabb, mint azon csoportban, akik használják a Facebookot, és bizonyos tartalmakat lájkolni is szoktak rajta. Ezen két párt támogatói tehát országos arányukhoz képest magasabb arányban vannak jelen aktívan a közösségi oldalon. Mindkét párt esetében mindössze 3–4 százalékpontos eltérésről beszélhetünk a teljes minta és a közösségi oldalon aktív arányai között, amely eltérés relatív aránya a teljes mintabeli támogatottsághoz képest a Fidesz–KDNP esetében kimondottan alacsony. Az MSZP, a Jobbik és a DK esetén azonban azt láthatjuk, hogy támogatóik a teljes mintához képest alacsonyabb arányban vannak jelen aktívan a közösségi oldalon. Ezen pártoknál ugyanis magasabb a mért támogatottság a teljes mintában, mint azok csoportjában, akik használják a Facebookot, és



lájkolni is szoktak rajta tartalmakat. Az eltérések itt is 5–7 százalékpont körüliek, azonban a látszólag kis értékek félrevezetőek lehetnek, mivel például az MSZP esetén ez majdnem kétszeres támogatottságot jelent.

A fenti torzítás kompenzálására hoztunk létre egy súlyt, amellyel az a célnk, hogy eredményeinket közelebb hozzuk az országos szintre általánosítható közvélemény-kutatási eredményekhez. A súlyt ezáltal a két csoportban mért pártpreferencia hányadosával kapjuk meg a következő módon:

$$\text{súly} = \frac{P_j}{p_j}$$

ahol  $P_j$  jelentése  $j$  párt támogatottsága a biztos szavazó pártválasztók között a teljes mintában,

$p_j$  jelentése pedig  $j$  párt támogatottsága a biztos szavazó pártválasztók között a Facebook-használók között is a lájkolók csoportjában.

A végső súlyokat a 10. táblázat utolsó oszlopa tartalmazza.

10. táblázat. A biztos szavazó pártválasztók pártpreferenciái a teljes mintában és azok alcsoportjában, akik a Facebookot saját bevallásuk szerint bejegyzések lájkolására (is) használják.

	Teljes minta (n=294)	A Facebookot bejegyzések lájkolására használók csoportja (n=140)	Súly
Fidesz-KDNP	50,3	54,3	50,3/54,3=0,9263
MSZP	10,2	5,7	10,2/5,7=1,7895
Jobbik	15,6	11,4	15,6/11,4=1,3684
DK	9,5	7,1	9,5/7,1=1,3380
LMP	6,8	10,0	6,8/10,0=0,6800

Adatok forrása: Századvég személyes közvélemény-kutatása, 2017. december, n = 1000 fő

Megjegyzés: Mivel a táblázat csak az öt, általunk vizsgált párt eredményeit tartalmazza, a csoportokon belül a pártok támogatottságának összege nem tesz ki 100 százalékot.

A fenti módokon kialakított súlyok „jóságának” tesztelésére összevetettük a súlyozott adatokkal készült arányokat a súlyozatlan adatokon készített arányokkal. (Mivel a súlyozás a pártok szavazótáborainak jellemzői alapján történt, a súlyozás minőségét mutató összehasonlításokat csak azon kalkulációkra végezzük el, amelyek a pártok oldalain található bejegyzések átlagos kedveltségéből számíthatók – a politikusok oldalainak adataiból készült arányokat nem teszteljük.)

Az összehasonlítás során azt vizsgáltuk meg, hogy vajon a súlyozott vagy a súlyozatlan adatok esetén találhatóunk, a közvélemény-kutatások havi átlagos pártpreferenciáihoz hasonlóbb eredményeket. Az összehasonlítást a 11.

táblázat tartalmazza. A súlyozással létrehozott Facebook-adatokon alapuló eredmények a súlyozatlan eredményekhez hasonlóan csak a DK esetén mutattak szignifikáns eltérést a közvélemény-kutatásokhoz képest, a többi pártnál statisztikai értelemben nem különbözik a két számítás. Azonban az is látható, hogy a súlyozott arányok átlagai kevésbé hasonlítanak a közvélemény-kutatási eredményekhez, mint a súlyozatlan arányok átlagai. Ebben az értelemben tehát a súlyozás csak rontott, nem pedig javított a számítás jószágán.

11. táblázat. A pártok oldalára posztolt havi bejegyzések átlagos kedveltsége alapján számított arányokból az adott párt 2017-re számított támogatottsága és a havi közvélemény-kutatási eredmények éves átlaga közötti eltérések: súlyozatlan és súlyozott átlagokkal

	Súlyozatlan éves átlagok	Súlyozott éves átlagok
Fidesz-KDNP – FB arányok	39,4	36,5
Fidesz-KDNP – kvk arányok	49,1	49,1
MSZP – FB arányok	13,7	24,6
MSZP – kvk arányok	14,6	14,6
Jobbik – FB arányok	25,0	34,2
Jobbik – kvk arányok	17,8	17,8
DK – FB arányok	9,5	12,8
DK – kvk arányok	6,1	6,1
LMP – FB arányok	5,1	3,5
LMP – kvk arányok	5,2	5,2

*Megjegyzés: Szürkével jelölve azon eredményeket, ahol szignifikáns különbséget találtunk az általunk alkalmazott Facebook-arányok és a közvélemény-kutatási eredmények között. A számításokkor 0,001-es szignifikanciaszintet (\*\*\*) alkalmaztunk.*

A közvélemény-kutatások eredményei azt mutatták, hogy a teljes népességhez képest más a biztos szavazó pártválasztók pártpreferenciájának mintázata azon csoportokban, amelyek használnak Facebookot és azon lájkolni is szoktak. Ennek oka alapvetően az, hogy a teljes népesség összetételéhez képest más társadalmi-demográfiai jellemzőkkel bírnak azok, akik használják kedvelésük kimutatására a közösségi oldalt. Mivel pedig a különböző társadalmi csoportokon belül más és más a pártok támogatottsága, természetes, hogy a pártpreferenciák is különbözni fognak. Egy egyszerű példán szemlélítve ezt: ha az MSZP támogatóinak csoportja jelentős számban idősebbekből áll – akik kevésbé használják a közösségi oldalakat –, akkor valószínűsíthető, hogy az országos arányokhoz képest a facebookos aktivitások alapján alul fogjuk becsülni a párt támogatottságát. Súlyozásunk ezen torzítások kiküszöbölésére szolgál.

lésére tett kísérletet, azonban úgy tűnik, hogy a fentiekben leírt, viszonylag nyers megközelítés nem járt sikerrel, és nem javította, hanem éppen hogy rontotta a számításunk hatékonyságát.

Itt tennénk hozzá, hogy a súlyozás sikertelensége ugyanakkor az általunk kidolgozott súlyozási metódus egy hiányosságából is fakadhat. A súlyozás alapjául szolgáló survey csak a Facebookot bejegyzések lájkolására használók csoportjáról nyújtott információt. Ez a csoport azonban bizonyosan nem egyezik a *politikai* tartalmakat lájkoló felhasználókkal. Ez utóbbi egy ennél szűkebb csoport, hiszen akiről tudjuk, hogy szokott lájkolni a Facebookon tartalmakat, arról még nem állíthatjuk biztosan, hogy politikai tartalmakat lájkol.

## ÖSSZEFOGLALÁS, DISZKUSSZIÓ

Ahogy azt az írás elején jeleztük, jelen tanulmány célja az volt, hogy a nemzetközi irodalomból kiindulva kísérletet tegyen a közösségi média, ezen belül is a Facebook-adatainak felhasználásával a pártpreferenciák mérésére. Elemzéseink során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen összefüggés figyelhető meg a politikai pártok és politikusok Facebook-oldalaira adott felhasználói reakciókból készített arányok és a közvélemény-kutatások által megragadott pártszimpátia között. Tanulmányunk nem az egyetlen és üdvözítő utat kívánta megadni, hanem sokkal inkább egyfajta útkeresést mutatott be, amelyben többféle módszerrel is megpróbáltunk választ adni kutatási kérdéseinkre annak érdekében, hogy kiindulópontot adjunk későbbi, hasonló témájú kutatásokhoz. Elemzéseink eredményei és az azokból levonható konklúziók a következők voltak.

Elemzéseinkben három különböző, a pártok és vezető politikusaik Facebook-oldalainak adatain alapuló mutató segítségével tettünk kísérletet a pártpreferenciák mérésére.

Az első ilyen mutató a pártok és politikusok oldalainak kedveltsége volt. Az ezen alapuló kalkuláció azonban nagy különbségeket mutatott a kedveltség időpontjának letöltéséhez képest legközelebbi (2017. decemberi) közvélemény-kutatások biztos szavazó pártválasztóinak pártpreferenciájához képest. Sem a pártok, sem a pártok vezető politikusainak oldalkedveltsége alapján nem tudtunk a közvélemény-kutatásokhoz hasonló közelítést adni. A legközelebbi eredményeket a pártok oldalainak kedvelői alapján a DK-ra és az LMP-re tudtunk adni, azonban jól jelzi a mérés bizonytalanságát, hogy ugyanezen értékek a Fidesz–KDNP és a Jobbik esetén több mint 20 százalékponttal tértek el a közvélemény-kutatásokban tapasztaltakhoz képest. Ez a megközelítés tehát nem volt sikeresnek mondható. A sikertelenség oka a megközelítésben is rejlik, mivel a pártok oldalainak kedvelői viszonylag nehezebben változó, stati-

kusabb értéket jelentenek. Ha például valaki bejelöl egy pártot, amire azonban valamiért a későbbiekben nem feltétlenül adná a szavazatát, kis eséllyel fogja ezen véleményváltozását abban is megjeleníteni, hogy leveszi a lájkját az oldalról. Éppen ezért az oldalak lájkszámra nem követi olyan mértékben az aktuálpolitika által erősen meghatározott pártpreferencia-ingadozásokat, mint más, az elemzés későbbi részében vizsgált dinamikusabb mutatók.

Második megközelítésben a pártok és vezető politikusaik oldalán található bejegyzésekre érkező lájkok havi átlagát vettük a pártpreferencia-mérésének alapjául. Ezzel a megközelítéssel már sokkal jobb eredményeket tudunk elérni a közvélemény-kutatások eredményeivel való összevetéskor. A pártok bejegyzéseinek havi kedveltségi átlagán alapuló számítások a vizsgált 12 hónapból hét esetben adtak a közvélemény-kutatásokhoz viszonylag hasonló eredményeket, amelyből négy esetben azt is mondhatjuk, hogy nem találtunk szignifikáns különbséget a két mérés értékei között. A pártokkal és azok vezető politikusaival kapcsolatos szimpátia kifejezése ugyanazon politikai egységen belül is különbségeket mutat: eltérő eredményeket kaptunk ugyanis a pártok és a pártvezetők oldalának vizsgálatakor. A támogatottság szempontjából a pártok közül azokat, melynek vezető politikusai és támogatói átlagon alul vagy átlagon felül aktívak a Facebookon, pontosabban tudjuk a párt oldalára posztolt bejegyzések kedveltsége alapján becsülni, mivel a vezető politikus oldalának adatai nagyon félrevezethetik az eredményeket az offline közvélemény-kutatások eredményeitől az általunk alkalmazott módszertan esetében. Tehát az MSZP és a DK esetén a párt oldalának bejegyzéseire adott kedveléseket javasoljuk alapul venni. Bár az LMP-nél mind a párt, mind a pártvezető oldalán közzétett bejegyzések kedveltsége jó indikátor lehet, a közelítés mégis pontosabb akkor, ha a párt adatait vesszük figyelembe. Végül pedig azon pártok esetén, melyek erősen karizmatikus vezetőikkel rendelkeznek (Fidesz–KDNP és Jobbik), a kalkuláció pontosabb eredményt ad, ha a vezető politikusok oldalain vizsgáljuk meg a bejegyzések átlagos lájkszámát – és vonunk le belőle következtetéseket a párt támogatottságára vonatkozóan –, mintha ugyan-ezen adatokat a pártok Facebook-oldalairól merítjük. Amikor azonban ugyan-ezen méréseknél pártonként azt vizsgáltuk, hogy a 2017-es évben hónapról hónapra mennyiben mutatnak párhuzamos tendenciát a közvélemény-kutatási eredményekkel, kevésbé kaptunk meggyőző eredményeket – mindez pedig a méréseink instabilitására figyelmeztetnek minket.

Közelítéseinket megpróbáltuk javítani egy súlyozási eljárás segítségével, amely a közvélemény-kutatások által mért teljes népesség és a facebookozó és azon belül is lájkoló csoport pártpreferenciái közötti torzítást kompenzálta. Ezzel a súlyozási kísérlettel azonban nem sikerült áttörést elérni, sőt a súlyok kifejezetten rontottak a mérések pontosságán. A súlyozási kísérlet eredménytelensége részben vélhetőleg azzal magyarázható, hogy az egyes pártok szavazói nem pusztán csak amiatt alul- vagy felülreprezentáltak a Facebookon,

mert különböznek a közösségi médiahasználati szokásaik, hanem azért is, mert különbözik a politikai aktivitásuk és elköteleződésük, így ezek megnyilvánulásának szintje is. Illusztris példája ennek a DK esete, amelynek szavazói a demográfiai adatok alapján messze alul kellene hogy legyenek reprezentálva a Facebookon, ezzel szemben – vélhetőleg magas elköteleződésük miatt – a mérőszámainkon alapuló számítások ennek éppen az ellenkezőjét mutatták.

A fentiek mellett fontos még felhívunk a figyelmet arra a tényre is, hogy az elemzésbe bevont mutatók mindegyikére nagyfokú instabilitás volt jellemző: a havi átlagok ingadozásának mértéke messze meghaladta az egyébként meglehetősen stabil közvélemény-kutatási eredmények ingadozását. Elképzelhető ugyanakkor, hogy ezek az ingadozások hosszabb távon „kisimulnak”, vagyis a hosszú távú trendek elemzésében lehet különösen adekvát választás a Facebook-adatok használata. Mindenesetre, amíg nem értjük a pontos mechanizmust a mérés sikeressége és sikertelensége mögött, addig semmiképpen nem javasolt lecserélni a közvélemény-kutatásokat az ilyen, közösségimédia-alapú számításokra. További – kvalitatív irányú – kutatás lenne szükséges annak megértéséhez, hogy például mi az oka a bejegyzésekre adott lájkok ilyen mértékű ingadozásának, vagy hogy mennyiben függ avagy független a posztolt bejegyzések tartalmától a bejegyzés kedveltsége (lásd pl. Xenos et al., 2017; Bene 2017). Az ilyen jellegű kutatásokhoz azonban más módszerekre (például topic-modellezésre vagy sentiment-elemzésre) is szükség van. Ugyanakkor a korábbi kutatási tapasztalatok (Tumasjan et al., 2010; Barclay et al., 2015; MacWilliams, 2015) és az a tény, hogy egyes hónapokban még egy-egy egyszerű mérőszám is szoros kapcsolatot mutatott a közvélemény-kutatások eredményeivel, azt mutatják, hogy a közösségi médián rögzülő választói döntéseket érdemes bevonni a választási előrejelzésekbe – különösen a módszer közvélemény-kutatásokhoz képest vett jelentős költséghatékonysága miatt.

## IRODALOM

- Ariosz Kft. – NRC Kft. (2016): Lakossági Internethasználat. Online piackutatás a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság részére.  
[http://nmhh.hu/dokumentum/187704/lakossagi\\_internethasznalat\\_2016.pdf](http://nmhh.hu/dokumentum/187704/lakossagi_internethasznalat_2016.pdf) (letöltés dátuma: 2018. május 10.)
- Barclay, F. P. – Pichandy, C. – Venkat, A. – Sudhakaran, S. (2015): India 2014: facebook ‘like’ as a predictor of election outcomes. *Asian Journal of Political Science*, 23 (2), 134–160. <https://doi.org/10.1080/02185377.2015.1020319>
- Bene, M. (2017): Sharing is caring! investigating viral posts on politicians’ facebook pages during the 2014 general election campaign in Hungary. *Journal of Information Technology & Politics*, 14 (4), 387–402.

- Bene, M. (2018): Post Shared, Vote Shared: Investigating the Link Between Facebook Performance and Electoral Success During the Hungarian General Election Campaign of 2014. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 1077699018763309. <https://doi.org/10.1080/19331681.2017.1367348>
- Boyd, D. – Crawford, K. (2012): Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon. *Information, communication & society*, 15 (5), 662–679. <https://doi.org/10.1080/1369118x.2012.678878>
- Cameron, M. P. – Barrett, P. – Stewardson, B. (2016): Can social media predict election results? Evidence from New Zealand. *Journal of Political Marketing*, 15 (4), 416–432. <https://doi.org/10.1080/15377857.2014.959690>
- Ceron, A. – Curini, L. – Iacus, S. M. – Porro, G. (2014): Every tweet counts? How sentiment analysis of social media can improve our knowledge of citizens' political preferences with an application to Italy and France. *New Media & Society*, 16 (2), 340–358.
- Choy, M. – Cheong, M. L. – Laik, M. N. – Shung, K. P. (2011): A sentiment analysis of Singapore Presidential Election 2011 using Twitter data with census correction. arXiv preprint arXiv:1108.5520.
- Gayo-Avello, D. (2012): No, you cannot predict elections with Twitter. *IEEE Internet Computing*, 16 (6), 91–94. <https://doi.org/10.1109/mic.2012.137>
- Gerbaudo, P. (2016): Constructing Public Space, Rousing the Facebook Crowd: Digital Enthusiasm and Emotional Contagion in the 2011 Protests in Egypt and Spain. *International Journal of Communication*, 10, 20.
- Giglietto, F. – Rossi, L. – Bennato, D. (2012): The open laboratory: Limits and possibilities of using Facebook, Twitter, and YouTube as a research data source. *Journal of Technology in Human Services*, 30 (3–4), 145–159. <https://doi.org/10.1080/15228835.2012.743797>
- Gulati, G. – Williams, C. (2013): Social media and campaign 2012: Developments and trends for Facebook adoption. *Social Science Computer Review*, 31 (5), 577–588. <https://doi.org/10.1177/0894439313489258>
- Hong, S. – Nadler, D. (2012): Which candidates do the public discuss online in an election campaign? The use of social media by 2012 presidential candidates and its impact on candidate salience. *Government Information Quarterly*, 29 (4), 455–461. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2012.06.004>
- Jain, V. K. – Kumar, S. (2017): *Towards Prediction of Election Outcomes Using Social Media*. IJ. Intelligent Systems and Applications, 2017, 12, 20–28. <http://www.mecs-press.org/ijisa/ijisa-v9-n12/IJISA-V9-N12-3.pdf> <https://doi.org/10.5815/ijisa.2017.12.03>
- Jungherr, A. – Jürgens, P. – Schoen, H. (2012): Why the pirate party won the german election of 2009 or the trouble with predictions: A response to tumasjan, a., sprenger, to, sander, pg, & welpke, im „predicting elections with twitter: What 140 characters reveal about political sentiment”. *Social science computer review*, 30 (2), 229–234. <https://doi.org/10.1177/0894439311404119>
- Kosinski, M. – Stillwell, D. – Graepel, T. (2013): Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110 (15), 5802–5805. <https://doi.org/10.1073/pnas.1218772110>
- Lazarsfeld, P. – Berelson, B. – Gaudet, H. (1948): *The people's choice*. New York, NY: Columbia University Press.

- Livne, A. – Simmons, M. P. – Adar, E. – Adamic, L. A. (2011): The Party Is Over Here: Structure and Content in the 2010 Election. *ICWSM*, 11, 17–21.
- MacWilliams, M. C. (2015): Forecasting congressional elections using facebook data. PS: *Political Science & Politics*, 48 (4), 579–583. <https://doi.org/10.1017/s1049096515000797>
- Metaxas, P. T. – Mustafaraj, E. – Gayo-Avello, D. (2011, October): How (not) to predict elections. In *Privacy, Security, Risk and Trust (PASSAT) and 2011 IEEE Third International Conference on Social Computing (SocialCom)*, 2011 IEEE Third International Conference on. IEEE. 165–171.
- Rifkin, J. (2014): *The zero marginal cost society*. Frankfurt.
- Strandberg, K. (2006): *Parties, candidates and citizens on-line: studies of politics on the Internet*. Pargas, Åbo Akademi University Press. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/4181/TMP.objres.78.pdf?sequence=2>
- Strandberg, K. (2013): A social media revolution or just a case of history repeating itself? The use of social media in the 2011 Finnish parliamentary elections. *New Media & Society*, 15 (8), 1329–1347 1461444812470612. <https://doi.org/10.1177/1461444812470612>
- Trumper, D. S. – Meira, W. – Almeida, V. (2011): *From total hits to unique visitors model for election's forecasting*. Proceedings of the ACM WebSci'11. Koblenz
- Tufekci, Z. (2014): Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. *First Monday*, 19 (7). <https://doi.org/10.5210/fm.v19i7.4901>
- Tumasjan, A. – Sprenger, T. O. – Sandner, P. G. – Welpe, I. M. (2010): *Predicting elections with Twitter: what 140 characters reveal about political sentiment*. Proceedings of the Fourth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media, Washington, DC, 23–26 May, 2010. Published by The AAAI Press, Menlo Park, California, 178–185.
- Vepsäläinen, T. (2016): *Forecasting with social media – Using Facebook likes to predict the results of the 2015 Finnish Parliamentary elections*. University of Turku. Turku School of Economics 09.02.2016
- Vepsäläinen, T. – Li, H. – Suomi, R. (2017): Facebook likes and public opinion: Predicting the 2015 Finnish parliamentary elections. *Government Information Quarterly*, 34 (3) 524–532. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2017.05.004>
- Williams, C. B. – Gulati, G. J. (2009): *Explaining Facebook support in the 2008 congressional election cycle*. Political Networks Paper Archive at OpenSIUC. Working Papers: 26. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.474.2372&rep=rep1&type=pdf>
- Xenos, M. A. – Macafee, T. – Pole, A. (2017): Understanding variations in user response to social media campaigns: A study of Facebook posts in the 2010 US elections. *New Media & Society*, 19 (6), 826–842. <https://doi.org/10.1177/1461444815616617>
- Xie, Z. – Liu, G. – Wu, J. – Wang, L. – Liu, C. (2016, June): Wisdom of fusion: Prediction of 2016 Taiwan election with heterogeneous big data. In *Service Systems and Service Management (ICSSSM)*, 2016 13th International Conference on. IEEE. 1–6. <https://doi.org/10.1109/icsssm.2016.7538625>

## MELLÉKLET

1. táblázat. Pártpreferenciára irányuló közösségimédia-alapú számítások<sup>9</sup>

Szerző (év)	Forrás	Módszer	Vizsgált ország	Eredmény
Gulati & Williams (2008)	Facebook	Mennyiségi	Egyesült Államok	A jelöltek Facebook-támogatottsága szorosan összefügg a választásokon elért eredményekkel
Tumasjan, Sprenger, Sandner, & Welpe (2010)	Twitter	Mennyiségi	Németország	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
O'Connor, Balasubramanyan, Routledge, & Smith (2010)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Chung & Mustafaraj (2011)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Livne, Simmons, Adar, & Adamic (2011)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok	A tweetek gyengén korrelálnak a választási eredményekkel
Choy, Cheong, Laik, & Shung (2011)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Szingapúr	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Birmingham & Smeaton (2011)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Írország	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Metaxas, P. T., Mustafaraj, E., & Gayo-Avello, D. (2011)	Twitter	Mennyiségi és tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Jungherr, Jurgens, & Schoen (2011)	Twitter	Mennyiségi	Németország	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Choy, Cheong, Laik, & Shung (2012)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Sang & Bos (2012)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Hollandia	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Giglietto (2012)	Facebook	Mennyiségi	Olaszország	A Facebook oldal-lajkok száma gyenge indikátora a politikai preferenciáknak
JM Soler, F Cuartero, M Roblizo (2012)	Twitter	Mennyiségi	Spanyolország	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Strandberg (2013)	Közösségi média, kérdőív	Mennyiségi	Finnország	A közösségi média kis hatással van a választók politikai döntéseire
Huberty (2013)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható



Szerző (év)	Forrás	Módszer	Vizsgált ország	Eredmény
Franch (2013)	Facebook, Twitter, Google, YouTube	Mennyiségi és tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Királyság	A Facebook és Twitter-követők száma jó indikátorai a politikai preferenciáknak
DiGrazia, McKelvey, Bollen, & Rojas (2013)	Twitter	Mennyiségi	Egyesült Államok	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Mahmood, T., Iqbal, T., Amin, F., Lohanna, W., & Mustafa, A. (2013)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Pakisztán	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Nooralahzadeh, F., Arunachalam, V., & Chiru, C. G. (2013)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok, Franciaország	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
A. Ceron, Curini, Lacus, & Porro (2014)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Olaszország	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Barclay, F. P., Chinnasamy, P., & Pichandy, P. (2014)	Facebook, Twitter	Mennyiségi	Egyesült Államok	A Facebook és Twitter-követők száma jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Razzaq, M. A., Qamar, A. M., & Bilal, H. S. M. (2014)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Pakisztán	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
MacWilliams (2015)	Facebook	Mennyiségi	Egyesült Államok	A Facebook oldal-lájkok száma jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Barclay, Pichandy, Venkat, & Sudhakaran (2015)	Facebook	Mennyiségi	India	A Facebook oldal -lájkok száma jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Ceron, Curini, & Lacus (2015)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok, Olaszország	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Filho, Almeida & Pappa (2015)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Brazília	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Burnap, Gibson, Sloan, Southern, & Williams (2015)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Királyság	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Srivastava, R., Kumar, H., Bhatia, M. P., & Jain, S. (2015)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	India	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Smailović, J., Kranjc, J., Grčar, M., Žnidaršič, M., & Mozetič, I. (2015, October)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Bulgária	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Ibrahim, M., Abdillan, O., Wicaksono, A. F., & Adriani, M. (2015)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Indonézia	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak

Szerző (év)	Forrás	Módszer	Vizsgált ország	Eredmény
Cameron et al. (2015)	Facebook, Twitter	Mennyiségi	Új-Zéland	A Facebook és Twitter-követők száma jó indikátora a politikai preferenciáknak
Dwi Prasetyo, N., & Hauff, C. (2015)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Indonézia	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Khatua, A., Khatua, A., Ghosh, K., & Chaki, N. (2015)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	India	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
Xie, Z., Liu, G., Wu, J., Wang, L., & Liu, C. (2016)	Facebook, Twitter, Google	Mennyiségi	Taiwan	A közösségi médiákon látható politikai aktivitás jó indikátora a politikai preferenciáknak
Tunggawan, E., & Soelistio, Y. E. (2016)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Egyesült Államok	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Vepsäläinen, T., Li, H., & Suomi, R. (2017)	Facebook	Mennyiségi	Finnország	A Facebook oldal-lájkok száma gyenge indikátora a politikai preferenciáknak
Sakar (2017)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	Hollandia	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Jain, V. K., & Kumar, S. (2017)	Twitter	Tartalomelemzés (szentiment)	India	A tweetek jó indikátorai a politikai preferenciáknak
McGregor, S. C., Mourão, R. R., & Molyneux, L. (2017)	Twitter	Mennyiségi	Egyesült Államok	A Twitter-alapú előrejelzés nem megbízható
Bene (2018)	Facebook	Mennyiségi	Magyarország	A megosztások száma korrelál a választási eredménnyel, a bejegyzésekre adott lájkok és kommentek nem

2. táblázat. Az összehasonlításokhoz felhasznált 2017-es pártpreferencia-mérések a nyolc közvélemény-kutató intézet kutatási adatai alapján az öt vizsgált pártra a biztos szavazó pártválasztók között (százalék)

	2017 - 01	2017 - 02	2017 - 03	2017 - 04	2017 - 05	2017 - 06	2017 - 07	2017 - 08	2017 - 09	2017 - 10	2017 - 11	2017 - 12	2017 - átlag
Fidesz- KDNP	50,8	49,0	48,8	48,0	46,5	47,7	48,4	47,7	47,9	51,4	52,1	50,3	49,1
MSZP	15,5	16,2	15,6	16,8	17,5	15,7	14,9	14,7	13,3	11,8	11,0	11,7	14,5
Jobbik	16,8	17,8	17,4	18,8	18,3	19,7	19,4	19,2	18,0	17,1	16,6	14,0	17,8
DK	6,5	5,7	5,8	6,1	5,3	5,3	5,1	5,7	6,3	6,3	7,0	7,7	6,1
LMP	4,3	5,0	4,6	4,3	5,0	4,2	3,9	4,5	5,7	6,3	6,7	7,7	5,2

3. táblázat. A pártok adott havi bejegyzéseinek átlagos kedveltsége alapján számított arányok, összehasonlítva az adott hónap közvélemény-kutatási eredményeinek havi átlagaival

	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	DK	LMP	X <sup>2</sup>
2017-01 – FB arányok	19,5	24,4	37,5	10,0	2,6	
2017-01 – kvk arányok	50,8	15,5	16,8	6,5	4,3	236,7
<i>különbség (százalékpont)</i>	-31,3	8,9	20,7	3,5	-1,8	
2017-02 – FB arányok	26,3	18,5	32,5	8,8	7,5	
2017-02 – kvk arányok	49,0	16,2	17,8	5,7	5,0	105,3
<i>különbség (százalékpont)</i>	-22,7	2,3	14,7	3,2	2,5	
2017-03 – FB arányok	42,7	17,7	19,1	10,5	2,2	
2017-03 – kvk arányok	48,8	15,6	17,4	5,8	4,6	21,3
<i>különbség (százalékpont)</i>	-6,1	2,1	1,7	4,7	-2,4	
2017-04 – FB arányok	44,8	10,9	22,9	10,1	5,1	
2017-04 – kvk arányok	48,0	16,8	18,8	6,1	4,3	16,1
<i>különbség (százalékpont)</i>	-3,2	-5,8	4,1	4,0	0,9	
2017-05 – FB arányok	30,4	13,5	22,8	10,1	15,9	
2017-05 – kvk arányok	46,5	17,5	18,3	5,3	5,0	113,8
<i>különbség (százalékpont)</i>	-16,1	-4,0	4,5	4,7	10,9	
2017-06 – FB arányok	42,2	17,1	22,3	8,1	2,8	
2017-06 – kvk arányok	47,7	15,7	19,7	5,3	4,2	10,0
<i>különbség (százalékpont)</i>	-5,4	1,4	2,6	2,8	-1,4	
2017-07 – FB arányok	49,7	13,6	17,9	7,3	3,1	
2017-07 – kvk arányok	48,4	14,9	19,4	5,1	3,9	6,7
<i>különbség (százalékpont)</i>	1,3	-1,2	-1,5	2,2	-0,7	
2017-08 – FB arányok	24,1	16,1	42,2	5,7	3,5	
2017-08 – kvk arányok	47,7	14,7	19,2	5,7	4,5	173,1
<i>különbség (százalékpont)</i>	-23,6	1,5	23,0	0,0	-1,0	
2017-09 – FB arányok	44,9	9,8	26,4	7,2	2,8	
2017-09 – kvk arányok	47,9	13,3	18,0	6,3	5,7	38,8
<i>különbség (százalékpont)</i>	-3,0	-3,5	8,4	0,9	-2,9	

	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	DK	LMP	X <sup>2</sup>
2017-10 – FB arányok	38,1	8,1	33,2	9,3	4,1	98,0
2017-10 – kvk arányok	51,4	11,8	17,1	6,3	6,3	
<i>különbség (százalékpont)</i>	-13,3	-3,7	16,1	3,1	-2,2	
2017-11 – FB arányok	53,6	7,4	12,6	15,8	4,0	44,0
2017-11 – kvk arányok	52,1	11,0	16,6	7,0	6,7	
<i>különbség (százalékpont)</i>	1,4	-3,6	-4,0	8,8	-2,7	
2017-12 – FB arányok	56,1	7,6	10,8	11,6	5,2	17,6
2017-12 – kvk arányok	50,3	11,7	14,0	7,7	7,7	
<i>különbség (százalékpont)</i>	5,8	-4,1	-3,2	3,9	-2,4	
2017-átlag – FB arányok	44,0	11,9	21,6	10,1	5,0	17,4
2017-átlag – kvk arányok	49,1	14,5	17,8	6,1	5,2	
<i>különbség (százalékpont)</i>	-5,1	-2,6	3,8	4,1	-0,2	

*Megjegyzés: Mivel az illeszkedésvizsgálatoknál a szabadságfok minden esetben azonos (df=4), ezért az eredményeket úgy interpretálhatjuk, hogy ha a táblázatban feltüntetett számított chí-négyzet érték alacsonyabb mint 18,466, akkor az általunk számított és a közvélemény-kutatásokból származó pártpreferencia között nincs szignifikáns különbség; ha nagyobb, akkor pedig van. Szürkével jelöltük azon eredményeket, ahol szignifikáns különbséget találtunk az általunk alkalmazott Facebook alapú kalkuláció és a közvélemény-kutatási eredmények között. A számításokkor 0,001-es szignifikancia-szintet (\*\*\*) alkalmaztunk.*

4. táblázat. A pártok vezető politikusainak oldalán található adott havi bejegyzések átlagos kedveltsége alapján számított arányok, összehasonlítva az adott hónap közvélemény-kutatási eredményeinek havi átlagaival

	Fidesz- KDNP-KDNP (Orbán Viktor alapján)	MSZP (Molnár Gyula alapján)	Jobbik (Vona Gábor alapján)	DK (Gyurcsány Ferenc alapján)	LMP (Szél Bernadett alapján)	$\chi^2$
2017-01 – FB arányok	60,5	2,0	11,5	18,2	1,8	
2017-01 – kvk arányok	50,8	15,5	16,8	6,5	4,3	741,3
különbség (százalékpont)	9,7	-13,5	-5,3	11,7	-2,5	
2017-02 – FB arányok	52,6	0,8	19,1	20,1	1,0	
2017-02 – kvk arányok	49,0	16,2	17,8	5,7	5,0	1242,4
különbség (százalékpont)	3,6	-15,4	1,3	14,4	-4,0	
2017-03 – FB arányok	54,4	1,1	19,9	15,9	0,9	
2017-03 – kvk arányok	48,8	15,6	17,4	5,8	4,6	653,8
különbség (százalékpont)	5,6	-14,5	2,5	10,1	-3,7	
2017-04 – FB arányok	46,8	1,2	25,3	16,6	4,1	
2017-04 – kvk arányok	48,0	16,8	18,8	6,1	4,3	478,9
különbség (százalékpont)	-1,2	-15,6	6,5	10,5	-0,2	
2017-05 – FB arányok	49,2	1,6	21,3	17,6	2,8	
2017-05 – kvk arányok	46,5	17,5	18,3	5,3	5,0	591,5
különbség (százalékpont)	2,7	-15,9	3,0	12,3	-2,2	
2017-06 – FB arányok	41,6	2,1	27,1	19,3	2,6	
2017-06 – kvk arányok	47,7	15,7	19,7	5,3	4,2	807,7
különbség (százalékpont)	-6,1	-13,6	7,4	14,0	-1,6	
2017-07 – FB arányok	47,9	1,7	13,0	25,5	3,6	
2017-07 – kvk arányok	48,4	14,9	19,4	5,1	3,9	1771,8
különbség (százalékpont)	-0,5	-13,2	-6,4	20,4	-0,3	
2017-08 – FB arányok	49,9	0,9	13,6	25,1	2,3	
2017-08 – kvk arányok	47,7	14,7	19,2	5,7	4,5	1286,4
különbség (százalékpont)	2,2	-13,8	-5,6	19,4	-2,2	
2017-09 – FB arányok	42,3	1,2	19,6	18,2	9,8	
2017-09 – kvk arányok	47,9	13,3	18,0	6,3	5,7	589,7
különbség (százalékpont)	-5,6	-12,1	1,6	11,9	4,1	

	Fidesz- KDNP-KDNP (Orbán Viktor alapján)	MSZP (Molnár Gyula alapján)	Jobbik (Vona Gábor alapján)	DK (Gyurcsány Ferenc alapján)	LMP (Szél Bernadett alapján)	X <sup>2</sup>
2017-10 – FB arányok	43,3	1,1	19,1	23,5	5,9	
2017-10 – kvk arányok	51,4	11,8	17,1	6,3	6,3	715,9
különbség (százalékpont)	-8,1	-10,7	2,0	17,2	-0,4	
2017-11 – FB arányok	41,5	1,2	21,2	23,4	6,2	
2017-11 – kvk arányok	52,1	11,0	16,6	7,0	6,7	581,1
különbség (százalékpont)	-10,6	-9,8	4,6	16,4	-0,5	
2017-12 – FB arányok	51,6	1,6	17,9	17,3	3,0	
2017-12 – kvk arányok	50,3	11,7	14,0	7,7	7,7	500,3
különbség (százalékpont)	1,3	-10,1	3,9	9,6	-4,7	
2017-átlag – FB arányok	48,9	1,3	19,2	19,2	4,0	
2017-átlag – kvk arányok	49,1	14,5	17,8	6,1	5,2	667,2
különbség (százalékpont)	-0,2	-13,2	1,4	13,1	-1,2	

*Megjegyzés: Mivel az illeszkedésvizsgálatoknál a szabadságfok minden esetben azonos (df=4), ezért az eredményeket úgy interpretálhatjuk, hogy ha a táblázatban feltüntetett számított khí-négyzet érték alacsonyabb mint 18,466, akkor az általunk számított és a közvélemény-kutatásokból származó pártpreferencia között nincs szignifikáns különbség; ha nagyobb, akkor pedig van. Szürkével jelöltük azon eredményeket, ahol szignifikáns különbséget találtunk az általunk alkalmazott Facebook alapú kalkuláció és a közvélemény-kutatási eredmények között. A számításokkor 0,001-es szignifikancia-szintet (\*\*\*) alkalmaztunk.*

## JEGYZETEK

- \* A tanulmány, Koltai Júlia részéről az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.
- <sup>29</sup> Különösen jó példái ennek az elmúlt két egyesült államokbeli választás.
- <sup>30</sup> A Facebook saját statisztikája, ami az oldallájkolók és a lájkolt oldal közötti interakciókat méri.
- <sup>31</sup> <http://ujjegylenloseg.hu/partok-es-politikusok-kampanya-az-online-terben/>; <http://nepszava.hu/cikk/1157441-bauer-zsofia-politikai-kampanya-az-online-terben/>; letöltés dátuma: 2018. 05. 10.
- <sup>32</sup> A szerzők köszönettel tartoznak Hammer Gergőnek (ELTE Survey Statisztika MSc-hallgatója), akinek kódja lehetővé tette a szükséges adatok letöltését és adatbázissá strukturálását.
- <sup>33</sup> Egy ilyen oldalt lájkolni és követni is lehet. Elemzésünkben csak a lájkokra térünk ki. A követések számára általánosságban az mondható el, hogy pártonként egységesen körülbelül 2-3 százalékkal marad el a lájkok számától. Ez alapján tehát a követések elemzésbe történő bevonása nem tűnt indokoltnak.
- <sup>34</sup> Mivel jelen kutatásban az adatvédelem szempontjából kevésbé érzékeny makro közösségimédia-adatokat használtunk, a Cambridge Analytica-botrányt nem tárgyaljuk részletesen. Itt csak jelezzük, hogy a big data alapú kutatásoknál számos fontos etikai kérdés merülhet fel az adatok használata kapcsán. A témáról bővebben lásd például: Boyd–Crawford, 2012.
- <sup>35</sup> A KDNP esetén a koncepció változása miatt az oldalra adott lájkok számát csak 2018. március 7-én gyűjtöttük le, azonban feltételezhető, hogy 2018. január 9-hez képest nem változott jelentősen az oldalt lájkolóinak száma.
- <sup>36</sup> A közösségimédia-adatok és a közvélemény-kutatások vagy választási eredmények különbségeinek tesztelésére nincs egyértelműen ajánlott módszer a szakirodalomban. Éppen ezért többféle statisztikai teszt is megfelelhet ennek a célnak, amik közül mi az illeszkedésvizsgálatot választottuk. Az illeszkedésvizsgálat hátránya, hogy kifejezetten elemszámérzékeny, így annak megválasztása, hogy milyen elemszámmal dolgozunk, összetett feladat. Egyrészt jól kell tükrözze a felhasznált adatokat, másrészt túlzottan magas elemszám esetén a próba nagy valószínűséggel ad mindössze az elemszám-érzékenysége miatt szignifikáns különbségre utaló eredményt. Az általunk választott elemszám, amelyet a bejegyzésekre adott átlagos lájkok átlaga ad ki, nagyjából 250 és 600 közötti elemszámot jelent havonta, amelyről úgy véljük, hogy szigorú (0,001-es) szignifikanciaszint mellett még reális eredményeket adhat.
- <sup>37</sup> Jelen táblázatban Vepsäläinen (2017) gyűjtését vettük alapul és egészítettük ki.



# KITEKINTŐ

Szabadfalvi József  
*Demokrácia – parlamentarizmus – diktatúra*  
Ottlik László 1929–1935 közötti  
politikatudományi nézeteinek rekonstrukciója



# DEMOKRÁCIA – PARLAMENTARIZMUS – DIKTATÚRA

Ottlik László 1929–1935 közötti  
politikatudományi nézeteinek rekonstrukciója\*

Szabadsfalvi József

Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar,  
Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék

## ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány Ottlik László politikatudományi nézeteinek központi kategóriáit igyekszik rekonstruálni. Az 1929 és 1935 között megjelent tanulmányaiban a demokrácia, parlamentarizmus, diktatúra kérdéseit, illetve összefüggéseit újszerű megvilágításban igyekezett megközelíteni. A modern politikai rendszerek két világháború közötti formálódásának sajátos értelmezésével Ottlik megújította a korabeli „államcentrikus” magyar politikatudományi gondolkodást.

**Kulcsszavak:** Ottlik László ■ demokrácia ■ parlamentarizmus ■ diktatúra ■ államforma ■ kormányforma

Ottlik László (1895–1945) neve meglehetősen ismeretlenül cseng a hazai állam-, jog- és politikatudományi gondolkodás iránt érdeklődők körében.<sup>2</sup> Művei alapján joggal nevezhetjük a két világháború közötti konzervatív társadalomtudományi gondolkodás jelentős alakjának.<sup>3</sup> Alig fél évszázados élete során hátrahagyott életműve mindenképp érdemessé teszi arra, hogy foglalkozzunk munkásságával. Személyében a hazai jogi felsőoktatásban a fordulat évéig meghatározó diszciplína, a „politika” jeles művelőjét, e tudományszak második világháború előtti időszakának egyik utolsó polgári képviselőjét tiszteljük. Az érintett tudományszakok képviselői számára nemes kötelesség az életmű bemutatása és alapos elemzése.

Ottlik munkásságának talán legfontosabb sajátossága, hogy az elmúlt századforduló időszakában a Concha Győző, Kuncz Ignác, Schvarcz Gyula,

\* A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett DE ÁJK Állami Erőforrások Államtudományi Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

Balogh Arthur, Szandtner Pál, Krisztics Sándor fémjelezte, erőteljesen közjogi hagyományra épülő és elsősorban állambölcseleti, alkotmány- és közigazgatástani irodalomból táplálkozó, „államcentrikus-jogászias” (Csizmadia, 2000: 180.) „politikát” a modern értelemben vett – elsősorban az angolszász politikatudományhoz kötődő – társadalomelméleti megalapozású diszciplínaként képzelte el és művelte. Korai halála megakadályozta abban, hogy egy valóban átgondolt, fogalmilag alaposan kidolgozott, rendszerezett állam- és/vagy politikaelméleti alapművet alkosson.

### DIKTATÚRA ÉS DEMOKRÁCIA

A vizsgált korszakban az első jelentős politikatudományi tárgyú tanulmányának tekinthetjük a *Társadalomtudomány* hasábjain 1929-ben közzétett „Diktatúra és demokrácia” című terjedelmes írását, melyet hamarosan német nyelven is megjelentetett (Ottlik, 1929b; 1930a). A tanulmány elején a címben szereplő fontos állambölcseleti és politikatudományi fogalmak tisztázását ígéri, melyre azért van nagy szükség, hogy az egyes kategóriák jelentését a (politikai) vitákban megközelítőleg azonosan értsék. Műve széles szakirodalmi bázisra épít, hivatkozásaiban többek között találkozunk Robert Michels, Carl Schmitt, Max Weber, James Bryce, Albert V. Dicey, John Stuart Mill, Moisey Ostrogorski, Karl Marx, Friedrich Engels, Karl Kautsky, Karl Mannheim, Georges Sorel, Max Scheler, Oswald Spengler, Tomáš Masaryk, William Ashley, Arnold J. Toynbee, Werner Sombart, a magyarok közül Concha Győző, Kovrig Béla műveire való utalással. Hatástörténeti szempontból fontos kijelentést olvashatunk egy berlini tanulmányútjáról 1931-ben Conchának írt levelében: „Ha Berlin kicsit közebb volna, s nem volna nagyon ellenszenves város, bizony szívesebben itt maradnék, mert C. Schmitt szemináriumában igen sokat tanultam, s Bécsben megközelítőleg sincsen hasonló értékű tudós. Igaz, hogy a bécsi kar éppen Schmittet hívta meg Kelsen helyére, de még nagyon bizonytalan, hogy a meghívás a minisztériumban is átmegy-e, s ha igen akkor sem lesz már belőle ősz előtt semmi. Egyéként büszke vagyok arra, hogy Sch. most megjelenő munkájában, melynek címe »Der Hüter der Reichsverfassung« [helyesen: Der Hüter der Verfassung – Sz. J.], az én »Diktatur u. Demokratie« c. tanulmányomat idézi, t. i. a J. St. Millre vonatkozó megjegyzéseket.”<sup>4</sup>

Vallja, hogy a politika tudományának feladata a tiszta „alkatelemzés”, ami- ben fontos szerepe van a „poláris ideáltípusok” felállításának, amelyek egy „fogalmi dimenzió két végtagjának kitérésével lehetővé teszik az összes felmerülő jelenségek” meghatározását (Ottlik, 1929b: 75.). A fogalomtisztázás kiindulópontjaként megállapítja, hogy többnyire egymással szemben álló jelenségként értelmezik a diktatúrát és a demokráciát. „Diktatúra vagy demokrácia?” – Ottlik szerint hibás szembeállítás. Szerinte nem tartoznak egy fogal-

mi dimenzióba – vagyis nem képeznek poláris ideáltípusokat –, és ezért nincs közöttük kizárólagos ellentét.<sup>5</sup> Diktatúra alatt olyan „kormányzati rendszert” ért, amely „nem tűr semmilyen ellentmondást a kormányzatban kifejezésre jutó akarattal szemben”, továbbá a „diktatúra ráerőszakolja a kormányzókat az összes kormányzatra, anélkül, hogy az ellenvéleménynek bárminő esélyeket engedne az érvényesülésre” (uo. 76.). Álláspontja szerint a diktatúra ellentéte a „liberalizmus”, ahol a szabad véleménynyilvánítás érvényesül, éppen ezért a diktatúra és a liberalizmus „per definitionem” kizárják egymást. Következésképpen kijelenti, hogy a kormányzati rendszereket illetően a diktatúra nem lehet liberális, ugyanakkor a „legridegebb” diktatúra attitűdje is lehet demokratikus.

A továbbiakban fogalomtisztázási célból a demokratikus kormányzat jellegzetességeit igyekszik bemutatni. A fogalmi rekonstrukció során ugyanakkor nem mindig következetes. Ennek egyik példája, hogy a demokratikus kormányzati rendszer fogalma mellett használja a „demokratikus államforma” definíciót is, ezzel összemossa a hagyományosnak tekinthető kormány- és államforma fogalmakat. Ottlik az általa használt definíciók analitikai „tisztázására” – több-kevesebb sikerrel – az 1942-ben megjelent *Bevezetés a politikába* című könyvében vállalkozott. Az ezt megelőző írásaiban nem kapunk magyarázatot a hagyományos közjogi és az általa használt politikatudományi, a politikai rendszerek megértését szolgáló fogalomhasználat eltéréseire.

A demokratikus kormányzati rendszer alkotmányjogi alapjait vizsgálva – amit „közjogi fenomenológiának” nevez – megállapítja, hogy fundamentumát elsősorban a népszuverenitás, illetve a kormányzati hatalom gyakorlására vonatkozó felhatalmazás képezi. Formális értelemben „a demokratikus államforma nem enyészik el, ha a választott állami főhatóság a legridegebb diktatúra álláspontjára helyezkedik is: hiszen a népnek módja van rá, hogy a diktatúra gyakorlásának tényét a választott állami főhatóság hivataloskodásának lejártakor jóváhagyja vagy elítélje” (uo. 77.). Schmitt nyomán ezt nevezi „demokratikus színezettel fellépő autokráciának”, ahol a társadalomnak semmilyen befolyása sincs a kormányzásra, s csupán a jóváhagyás „teátrális aktsával” rendelkezik.

A továbbiakban politikatudományi szempontból részletesen elemzi a demokratikus kormányrendszert „fenntartó erőket”, az azt érvényre juttató valószínű tömeget és -akaratot. Kiinduló tézisként fogalmazza meg, hogy a legdemokratikusabban szervezett képviselői kormányrendszer is lehet diktatúra, hogyha „mélyreható ellentétek vannak valamely társadalomban többség és kisebbség között” (uo. 78.).<sup>6</sup> Mindezt nem lehet kizárólagosan azonosítani a Tocqueville-től jól ismert „tyranny of the majority” jelenséggel, hiszen „a többségi nyomás és terror a legliberálisabb kormányzás mellett is érvényre juthat”. A diktatúra abban különbözik mindettől, hogy „hatósági terrort alkalmaz: módszeresen és intézményesen nyomja el az ellenvéleményt” (uo. 79.).

A diktatúrában a kormányzat alapelveit egy zárt világnézet határozza meg és teremti meg az „akaratirány egységét”, melyben nagy szerepe lehet a világnézeti alapon szervezett politikai pártoknak.

Az előbbiekhöz kapcsolódóan vizsgálja a demokráciának a kisebbségek szabadságát veszélyeztető jelenségeit. John Stuart Millre, az angol liberalizmus korszakos gondolkodójára hivatkozva, a demokráciát fenyegető jelenségek közül az „intelligencia alacsony fokát” és a képviseleti testületekben a „számszerű többség osztályszempontjainak korlátlan érvényesülését” emeli ki. Ottlik szerint lényegében ez eredményezi a demokrácia liberális eszménye, a „tisztá” demokrácia és a demokrácia „közönségesen” felfogott („köztudatban élő”) válfaja közötti különbséget. Míg az előbbi az „egész és egyenlően képviselt nép általi”, addig az utóbbi a „kizárólagosan képviselt pusztá többség általi” kormányzást jelenti. A demokrácia liberális eszménye nem azért akarja a kisebbségek képviseletét megvalósítani, hogy a többség akaratát ne érvényesülhessen, hanem azért, hogy a kisebbség is kifejezhesse a maga ellenvéleményét. Megint csak Millre hivatkozással megállapítja, hogy a demokrácia és a liberalizmus működési elvei egymástól függetlenek: „A liberalizmus nem kívánja meg, hogy a szuverén akarat meghatározásába mindenki befolyhasson, csak azt, hogy azzal kapcsolatban mindenki kibeszélhesse magát, mert a liberalizmus előfeltevése az a hit, hogy a szabad vitában feltétlenül az igazságnak kell győznie.” (Uo. 83.) Ottlik elutasítja azt a felfogást, amely liberalizmus és demokrácia között ellentétet lát, mindazonáltal fenntartja a már korábban megfogalmazott téziseit, vagyis a két elv kölcsönösen független, illetve a demokrácia valóban „átcsaphat” a liberalizmus ellentétébe, és többségi diktatúrát teremthet.

A modern demokráciák és diktatúrák vizsgálata során különös jelenségre hívja fel a figyelmet. Míg a demokráciák életében tendenciaszerűen tapasztalja a „többségi diktatúrák” megjelenését, addig a diktatúrákban szembetűnőnek látja a „demokratizálódás” célzatát. Az 1929-ben megjelent tanulmányában a korabeli diktatúrák két jellegzetes válfaját – „orosz kommün” és „olasz fascio” – különbözteti meg, melyekről megállapítja, hogy egyaránt kisebbségi, oligarchikus alapon jöttek létre. Jellemző módon mindkét típus demokratikus szavazati joggal „operál”, de a tömegek „felvonultatása” – véleménye szerint – csak demonstráció és nem a rendszer lényege. A diktatúrák lényegi vonása alapvetően nem az oligarchikus jelleg, hanem egy meghatározott világnézet korlátlan uralma, melyet egyaránt szolgál a propaganda és az intézményes „nevelési diktatúra”: „...a modern diktatúrák voltaképp egy-egy világnézet korlátlan uralmát teremtik meg és demokratizálódási folyamatuk lényege az, hogy az uralkodó világnézet szellemében nevelik fel az új generációt. A diktatúra új, az eddiginél sokkalta szigorúbb társas fegyelmet teremt s az egyeseket csupán az állam és az általa képviselt világnézet eszközeinek tekinti, azaz teljesen megtagadja az egyéntől az öncélúság és az önrendelkezés jogát. A diktatúra

szempontjából helyesen orientált, »megbízható« egyén »szabad« ugyan és a diktatúra demokratizálódása ebben az értelemben valóban az egyesek növekvő felszabadulását jelenti: de az egyes csak arra »szabad«, hogy az új világnézet szellemében éljen és működjék.” (Uo. 89–90.) A modern diktatúrák kialakulásáról szólva megjegyzi, hogy szemünk előtt bontakoznak ki abból a kaoszóból, amelybe a „liberális” világot a háború döntötte, s mivel „a hagyományok töretlen tekintélyére nem építhetnek, divatos filozófiákat és »műthoszokat«, új eszchatológiákat kreálnak maguknak, amelyek alkalmasak arra, hogy megragadják és kihasználják az emberi léleknek a »laikus« és »liberális« állam által annyira elhanyagolt érzelmi és képzeleti szükségleteit” (uo. 91.).

A kormányzat célját tekintve is vizsgálja demokrácia és diktatúra viszonyát. Demokratikusnak nevezi a kormány célját, ha a jól ismert benthami formula szerint „a legnagyobb szám legnagyobb boldogságát” kívánja biztosítani. A laissez faire elve, vagyis a teljes gazdasági „kötetlenség”, véleménye szerint korántsem a „legnagyobb szám”, hanem csupán a kapitalisták legnagyobb boldogságát képes biztosítani. Dicey gondolatait hivatkozva írja, hogy nincsen szükségképpen logikai összefüggés a laissez faire és az utilitarizmus klaszszikus elve között. Sőt a 19. század végére a laissez faire elvébe vetett hit megingott, s ettől kezdve a hasznosság elve nem az egyéni szabadság, hanem, az „állami abszolutizmus” érve lett. Lényegében ez a jelenség megegyezik – bár ezt a kifejezést nem használja – az állami beavatkozás lényegével, mely nemcsak a külföldi, hanem a hazai társadalomtudósokat is élénken foglalkoztatta. Ottlik megállapítja, hogy ez a folyamat nem eredményez szükségképpen diktatúrát, ugyanakkor „a demokratikus célok megvalósításának feltétlen szükségességével a legszertelenebb diktatúrát is könnyen lehet »igazolni«” (uo. 96.). Álláspontja szerint a demokrácia csak akkor lehet liberális, ha nem egyetlen célja a boldogság elérése, hanem emellett a szabadságot mint „önértéket” is becsüli: „A »legnagyobb szám legnagyobb boldogsága« a liberalizmussal egybefűzve, voltaképp egyáltalában nem is kormányzati elv, hanem a kormányzati nihilizmus elve s azt jelenti, hogy a szabadjára hagyott »egyén« a maga szerencséjének a legjobb kovácsa.” (Uo. 96.) E gondolatmenet végén megjegyzi, hogy a diktatúra ebben a vonatkozásban sem „ellenlábasa” a demokráciának: „A diktatúra gyakran jelent önkényuralmat, de nem mindig zsarnokságot. »Kényúr« (despota) az, aki csak a saját nézetei alapján kormányoz, habár a közjót igyekszik is megvalósítani, »zsarnok« (tirannus) ellenben az, aki csak a saját szeszélyeit vagy gyönyöreit veszi figyelembe. A diktatúra demokratikus lehet, ha még oly önkényes is, mindaddig, amíg zsarnoksággá nem fajul.” (Uo. 97.)

Végül az alapján vizsgálja a kormányrendszereket, hogy a „vezetők” kiválasztásának mechanizmusa milyen „társadalmi értékelmélet” alapján történik. Két, ellenlábás társadalomfilozófiai felfogásként említi meg a „demokratizmust” és az „arisztokratizmust”. A demokratikus törekvések alapvetően az

„arisztokrácia” által élvezett társadalmi privilégiumok (pl. rang- és vagyoni különbségek) ellen irányulnak. Konzervatív gondolkodóként a demokratikus törekvések paradoxonát a következőkben látja: „A privilégiumok elleni harc egyenlő feltételek biztosítása érdekében indul meg, azért hogy a természetes egyenlőtlenségek érvényesülését lehetővé tegye: hogy a természettől fogva tehetségesebb [...] jobban boldogulhasson, mint a többi s a vezető helyekre a »legjobbak« kerülhessenek. Csakhogy a »legjobbak« uralma: az éppen az arisztokratikus princípium; ennek az elvnek az alapján vannak »fölül« azok, akiket a »demokraták« onnan le akarnak ráncigálni.” (Uo. 99.) A demokrácia „fétisét” a tömegben, a pusztá számszerű többségben látja. A népnek „joga” van dönteni a hatalomról, mert tömegénél fogva az „ereje” is megvan hozzá. Ugyanakkor a pusztá számszerű többséget Ottlik szerint csak akkor lehet megtenni „döntőbírónak”, ha az emberek mind értelmi, mind erkölcsi tulajdonságaikat illetően teljesen egyenlőek: „A »nép« demokratikus fogalma ekképp az egyenlő értékűeknek tekintett egyedek halmaza.” (Uo. 100.) Ez az emberi „halmaz” meggyőződése szerint ellentéte a társadalom fogalmának. A *társadalomtudomány filozófiája* című könyvében kifejtett meghatározására utalva állapítja meg, hogy a társadalom „rendezett, hierarchikus egész, amelyben mindenkinek megvan a maga helye és rangsora” (uo.). A demokratikus „egalitárius értékelési mód” érvényre jutásával szemben a társadalmi „összeműködés” alapját a társadalmi hierarchia eszméjének gyakorlati megvalósulásában látja. Írása végén kijelenti, hogy minden bizonnyal nem sikerült megoldania a diktatúra vagy/és demokrácia kérdését, de talán sikerült arra felhívni a figyelmet, hogy a demokrácia kifejezés valójában rendkívül komplex jelentéstartalommal bír.

Az Ottlik által mindig nagyra becsült angol demokrácia modern kori anomáliájával, a bürokrácia önkényuralmával foglalkozik az 1930-ban megjelent „Az új deszpotizmus” (Ottlik, 1930b). Írása – melynek címét Lord Gordon Hewart könyve ihlette – a „szabadság hazájában” immár fél évszázada tapasztalható újszerű jelenségre hívja fel a figyelmet. Az „új deszpotizmus” lényegi vonása, hogy a törvényhozás az általa alkotott norma végrehajtását „elvonja” az ún. bírói kogníció elől. A 20. századra a hatalomgyakorlás hatékonynak tűnő, kedvelt módja, a „végrehajtási rendeletek” alkalmazása, a jogalkotás „kiszegítő módjává” vált: „[A] modern élet, az állami beavatkozás mind nagyobb és nagyobb kiterjedése mindennemű technikus problémák előtérbe nyomulása teljesen kizárja azt, hogy a parlament minden elébe kerülő problémának összes részleteit megbeszélhesse. A parlament, amelynek összetételében a szakismeretek kérdése nem játszik szerepet, természeténél fogva is voltaképp csak elvi kérdések eldöntésére, a kormányzás fővonalainak megállapítására alkalmas. Ezért, mind gyakoribb a törvényhozási »delegáció«, amely az elvek megállapítása mellett a részletek kiépítését a kormányzatra bízta.” (Ottlik, 1930b: 118.) Az igazi „veszedelmet” abban látja, hogy a törvényi felhatalmazás keretében a végrehajtó hatalom rendeletalkotási joga tartalmi értelemben a



törvények „megváltoztatására” is kiterjed. Ezáltal a „törvény hiteles értelmezésének a joga” a bíróságról a végrehajtó hatalomra „ruházott át”. Mindezt a következőképpen jellemzi: „...a kormány törvényesen menekül mindenmű bírói és parlamenti ellenőrzés alól: hogy az ekképp neki kiszolgáltatott ügykörökben teljesen önkényes, diktátori hatalommal van felruházva! Más szóval az angol alkotmány egyik sarkalatos eleme: a parlamenti szuverenitás lerontja a másikat: a jog uralmát.” (Uo. 119.) E jelenséget nemcsak az angol alkotmányjog-elmélet, hanem a logika megcsúfolásának nevezi.

Tanulmányában egy külön gondolatkísérletnek is tanúi lehetünk. A végrehajtó hatalom és a bíróságok egymáshoz való viszonyában bekövetkezett változások fontos következményeire hívja fel a figyelmet. Az angol közjogi hagyomány jól ismert jelenségére, a végrehajtó és a törvényhozó hatalom összekapcsolódására utalva megjegyzi, hogy ebben az alkotmányos modellben a montesquieu-i elmélet egyetlen eleme érvényesül, az igazságszolgáltatásnak a végrehajtó hatalomtól való függetlensége. Ennek az volt a praktikus oka, hogy a bíróságokat tekintették annak a független szervnek, mely az „alattvalókat” megvédi az autokratikus, oligarchikus hatalomtól: „Ma azonban – érvel Ottlik – a végrehajtó hatalomtól való függetlenség egyúttal a demokráciától való függetlenséget jelent. A bíróság függetlensége, amely eredetileg más, ugyancsak »független« hatalmak függetlenségének ellensúlyozására szolgált, ma voltaképp az egyetlen relikvia egy régebbi korból: a bíróság ma az egyetlen a szuveréntől, vagyis a néptől független hatalom Angliában s mint ilyen kétségkívül antidemokratikus, a demokratikus Angliában határozottan illogikus jelenség.” (Uo. 122.) Utóbbi mondatait „merő elméleti” okfejtésnek nevezi, ugyanakkor egyértelművé teszi, hogy a bíróságok által ma is preferált puritán értékek (pl. élet, szabadság, vagyon) védelme eltérhet a modern kormányzatok „jogpolitikai” preferenciáitól.<sup>7</sup>

## PARLAMENTARIZMUS ÉS DIKTATÚRA

1932-ben jelent meg a *Magyar Szemle* négy egymást követő számában, folytatásokban a „Parlamentarizmus és diktatúra” című terjedelmes tanulmánya. A parlamentarizmus korabeli „válságáról” írt művében az angol, francia és német viszonyokat, illetve főképpen az európai tendenciákat elemzi behatóan (Ottlik, 1932a). Az írás elején a folyóirat szerkesztője a következő szavakkal ajánlotta Ottlik művét az érdeklődők számára: „Olvasóink figyelmét felhívjuk az itt kezdődő, három [valójában négy – Sz. J.] folytatásban megjelenő tanulmányra, mely a parlamentarizmus kontinensi bajait és az azokból folyó diktatúra-hangulatot a szerzőnél szokásos éles politikai érzéssel, mindig a realitásokra, a valóság viszonyaira tekintettel tárgyalja.” (Ottlik, 1932a: XIV. 4. 387.)<sup>8</sup>

Ottlik a modern kori parlamentarizmus intézményes felépítésének lényegét abban látja, hogy az állami főhatalom (szuverenitás) a parlamentnek mint a „nemzet politikai képviselőjének” a kezében van, és a végrehajtó hatalom („az állam kormánya”, „kabinet”) a parlament „kebeléből kerül ki”, mint a törvényhozó hatalom egyik szerve. A parlament ellenőrző hatalma alatt működő kormány csak addig maradhat a helyén, ameddig bírja annak bizalmát. Ezt nevezi a parlamentarizmus közjogi értelmének. A korabeli valóság mindazonáltal mást mutat. Álláspontja szerint a parlament nem azonosítható a törvényhozó hatalommal: „...a valóságban a kormány sokkal magasabb értelemben és sokkal nagyobb mértékben birtokosa a törvényhozó hatalomnak, mint a parlament. A parlament igazi szerepe az, hogy ellenőrzi a kormányzást s a törvények végrehajtását, s hogy a javasolt törvényhozás megakasztásával megkötheti a kormány kezét, s azt visszavonulásra kényszerítheti, hogyha megvonja tőle bizalmát.” (Uo. 388.) Vagyis a törvények kezdeményezése, illetve végrehajtása immár egyaránt a végrehajtó hatalom feladata; a parlament pedig – az „uralkodó elmélettel” szemben – valójában „kiválasztja” az ország „kormányzóit”, akik az állami főhatalmat voltaképpen gyakorolják. Ottlik e helyen megerősíti a korábban már kifejtett álláspontját, hogy a „jó kormányrendszer természeténél fogva csak arisztokratikus lehet, mert hiszen minden jó kormány eo ipso a jók, a legjobbak kormánya s az arisztokrácia nem jelent egyebet, mint a legjobbak uralmát” (uo. 389.). Ugyanakkor a legideálisabbnak tekintett arisztokratikus kormányzatnak is számolnia kell – véleménye szerint – a demokráciával mint „végső elemi ténnyel”, amelyet nem lehet ignorálni. A demokratikus kormányzás ilyen elemi ténye pedig nem más, mint a „nép” megelégedettsége az „uralkodó viszonyokkal”, vagyis a kormányzattal.

Tanulmányában ezt követően a három mintául szolgáló európai parlamentaris politikai modellt mutatja be. Közülük – miképpen ezt már korábban is nyilvánvalóvá tette – az angol modellt tekinti a legsikeresebbnek és számára a legvonzóbbnak:<sup>9</sup> „Az angol rendszer [...] egyesíti magában az arisztokrácia és a demokrácia előnyeit: arisztokratikus kormányzást biztosít a legszélesebb demokratikus alapon.” (Uo. 391.) Ottlik szerint az angol „kétpártrendszer” funkcionálisan minden tekintetben biztosítja e princípium megfelelő működését, hiszen a két egymással versengő arisztokratikus természetű politikai szerveződés folyamatosan készül a kormányzásra, illetve gyakorolja a kormányzati hatalmat. A két politikai erő közötti pozíciómegosztást a mindenkori választói akarat megnyilvánulásaként előálló többség–kisebbség viszony alakítja ki.

Részletes elemzés alá veszi az angol parlamentaris kormányzás kialakulásának menetét az 1688/89-es „dicsőséges forradalomtól” kezdődően. A szuverenitásért folytatott évszázados küzdelem ekkor a parlament javára döntötte el a harcot. A 18. század közepére született meg a parlamenti pártkormányzás, s ebben az időben lépett a királynak mint a kormány tulajdonképpeni

fejének a helyébe a „kabinet” vezetője, az első miniszter. Ekkor még a parlament merőben oligarchikus testület volt, amelynek tagjai jórészt névleges választás útján foglaltak benne helyet. Új helyzetet az 1832-es „reformtörvény” teremtett, amely a népszuverenitás elvét kívánta érvényre juttatni. Ottlik szerint az új cenzusos rendszer jellegzetesen angol alkotás volt: utat nyitott a demokráciának, de megtartotta a vezetés arisztokratikus jellegét. Ez a reform a kétpártrendszer megszilárdításával egyúttal a király politikai hatalmának végleges megsemmisítését jelentette. Az első világháború végéig, a Labour Party előnyomulásáig, a whig és tory parlamenti képviselők és kormányzatok tagjai egyértelműen az arisztokrácia („gentleman”-ek) soraiból kerültek ki.

Ottlik felveti azt a kézenfekvő kérdést, hogy az arisztokrácia politikai szerepvállalása és a helyesnek tekintett arisztokratikus kormányzás evidens módon összekapcsolódik-e, illetve mennyiben „fedik egymást”. Álláspontja szerint a „született” arisztokrácia ajándékba kapta az anyagi függetlenséget és a „magasabbrendűség” érzését. A társadalom e csoportja anyagi előnyökért nem befolyásolható, és az ügyek megítélésében tárgyilagos nézőpontot elfoglaló magatartás, továbbá kiváló neveltetés és előkelő modor jellemzi: „Függetlenség, tárgyilagosság és előkelőség ekképp azok a megbecsülendő értékek, amelyeket egy születési arisztokrácia hagyományosan hoz magával [...] mindezek szellemi értékek, amelyek nem a vér, hanem a nevelés: egy bizonyos étosz el-sajátítása útján származnak tovább.” (Uo. XV. 1. 100.) Ugyanakkor a születési arisztokrácia Ottlik szerint jó ideje helyet ad egy „tisztán szellemi és morális arisztokráciának”, amely az arisztokrácia összes erényeit és hagyományait képes megőrizni. Történelmi tényként említi, hogy a nép parlamenti képviselője, továbbá a tisztségek és hivatalok túlnyomóan a gentryknek jutott, s az angol arisztokrácia bebizonyította, hogy e feladat ellátására minden szempontból méltó. Az angol gentleman így vált a nép, a kisember által megálmódott emberi eszményképpé. Érdekes hasonlatot használ, amikor az arisztokratikus alakulatoknak nevezett parlamenti pártok működéséről, szervezetéről és irányításáról értekezik. A sporthoz, a legnépszerűbb csapatküzdelmekhez (krikett, labdarúgás, evezés) hasonlítja a parlamenti politika világát, ahol döntő a fegyelem, az önfeláldozás, a csapatkapitánynak mint „természetes vezérnek” való alávétés: „A politika [...] Angliában [...] nem egyéb, mint a sportnak, a csapatjátéknak egy neme, ahol ugyancsak két csapatnak kell lenni, ahol mindkét csapat »válogatott csapat«, amelybe a nemzet legjobbait kell beállítani és ahol mindkét csapatban mindenkinek, helyes erőeloszlással, a legjobb munkát kell végeznie a hivatott vezérnek, a kapitánynak irányítása szerint.” (Uo. 102.)

A kontinentális „kísérletekről” ugyanakkor nincs jó véleménye. Az angol és a kontinentális modell közötti alapvető különbséget a „parlamentáris” és az a „alkotmányos monarchia” fogalmi kettősségben ragadja meg. Míg a parlamenti monarchiában a parlamentet, addig az alkotmányos változatban az uralkodót illeti meg az „utolsó szó”, ahol a kormányhatalom forrása a fejedele-

lem. Ugyanakkor a hatalommegosztás doktrínája valamelyest bonyolulttá teszi ezt a képletet. A kontinens közjogi gyakorlatában, némiképp ellentmondva a valóságnak – érvel Ottlik –, megfelelően a montesquieu-i teóriának, különválasztják a fejedelmi hatalomtól a kormány „végrehajtó” hatalmát, s az uralkodó – Benjamin Constant „úttörő” gondolata nyomán – a kormány és a parlament közötti „semleges” (független és pártatlan) hatalomként a két konkurens államhatalom vitájában, vitathatatlan tekintélyére támaszkodva, a közjó szellemében dönt. Joggal állapítja meg, hogy „a kontinentális parlamentekben az alkotmányos monarchia uralma alatt az elvek gazdag palettája alakult ki és a sokpártrendszer a szabály” (uo. XV. 2. 194.). A kormány és ellenzék harcának is egészen más a viszonya, mint az angol parlamentben: „Míg [...] az angol parlamentben némelykor igen harcias szellemben is voltaképp konvencionális lovagi torna folyik: a kontinentális parlamentek még konvencionális formák között is reális, irtó háborúk színhelyei.” (Uo. 195.)

A kontinentális modell ellentmondásosságait Franciaország példáján mutatja be. A harmadik köztársaság megalakulása óta a franciák éppen 87 kormányt „fogyasztottak” el, ami nem is különös, hiszen itt a parlament funkciója nem az, hogy támogassa vagy éppen irányítsa, hanem elsősorban ellenőrizze és akadályozza a kormányt. Ottlik szerint nem kormány és ellenzék áll egymással szemben, hanem a „bürokratikus adminisztráció” – melynek alapjait már az ancien régime rakta le, majd Napóleon tovább építette –, vagyis a liberális értelemben vett „állam” és a parlament mint az ellenzéki „társadalom”, a „nem-állam” képviselői. A parlamenti kormányzat hiányzó egységét és kontinuitását a centralizált bürokrácia tökéletes egysége és folyamatossága pótolja. A német parlamentarizmusról, vagyis a weimari alkotmány közjogi berendezkedéséről a következőket állapítja meg: „...a világnézeti díszruhákba öltözött társadalmi érdekképviselőkre tagolt német birodalmi gyűlés, noha a weimari forradalmi alkotmány előírta a közjogi parlamentarizmust, – mai napig sem találta meg a módját annak, hogyan tegye életképpé a parlamenti kormányzást.” (Uo. 198.) A korabeli társadalmi, gazdasági és politikai problémák a kontinensen, bár eltérő mértékben és formában, a parlamentarizmus válságát még inkább kézzelfoghatóvá teszik. Ottlik a francia kormányzati rendszerben felfedezni véli a parlamenttől független „diktatúra” felé történő elmozdulást. Németországban a még komolyabb válságjelenségek a parlamenttől független „prezidenciaális” kormányzati rendszer kiépülése irányába mutatnak. Ugyanakkor – véleménye szerint – jelen pillanatban a weimari rendszer anynyiban különbözik az amerikai elnöki rendszertől, hogy a parlament és az elnök közé egy parlamentáris kormány van beiktatva, mely végső sorban a parlamenttől függ.

Az 1932 nyarán megjelent írásban az 1930-as német választások eredményére reflektálva megállapítja: „A parlamenti német pártoknak [...] végeredményben nem igen van más lehetőségük, mint választani Hitler és Hin-

denburg diktatúrája között. Csak természetes, hogy a parlamentarizmus hívei Hindenburgot választják, akinek diktatúráját »kivételes« és »átmeneti« rezsimek tekintik s akitől éppen a »normális« állapotok helyreállítását várják: a liberális-parlamentáris intézmények megóvását a fasiszta forradalom ellenében.” (Uo. 200.) Majd ezt követően megjegyzi, hogy a mai Németország egyik legnagyobb közjogásza szerint – és itt egyértelműen Carl Schmittre utal, akinek a szemináriumait ekkoriban Berlinben maga is látogatta – a birodalmi elnök a kivételes hatalom szükségszerű gyakorlásával a weimari alkotmányos rend legfőbb hivatott védője.

A továbbiakban a korabeli európai tendenciákra, így a diktatúrák nyílt és kevésbé nyílt válfajainak kialakulására hívja fel a figyelmet. Nem csupán Németországban, hanem Olaszországban, Oroszországban, Portugáliában, Jugoszláviában, illetve Törökországban, Lengyelországban, Romániában látja intézményes vagy „de facto” megnyilvánulásait. A diktatúrákísérletek közül számos eredménytelen és bukásra ítélt próbálkozás mellett az olasz fasizmus állama és annak diktátora tűnik Ottlik szemében sikeresnek. A parlamentarizmus rendszerének hívei szerint – a sok-sok válságjelenség dacára – a diktatúrákkal szembeni előny a „normalitás” szempontjainak érvényesülése. Ugyanakkor Ottlik szerint az általános európai folyamatok – az államhatalomra gyakorolt növekvő politikai és morális nyomás – között a „parlamentarizmus kontra diktatúra” kérdésben a parlamentarizmus javára, legalábbis „ma”, nem lehet dönteni.

Mindazonáltal a kontinentális viszonyokra jellemző válságjelek fölvetik a diktatúra kialakulásának lehetőségét, illetve esetleges „szükségyszerűségét”. A liberális felfogás szellemtörténetileg igazoltnak látta, hogy a parlament – melyben az individuumok sokaságából álló „polgári” társadalom – a szabad és nyilvános vita színtereként, a racionális érvekkel való meggyőzés terepeként a közjő megteremtésének a legalkalmasabb intézménye. Ezzel szemben Ottlik meggyőződéssel vallja, hogy a politikai liberalizmus „izolált” embere ugyanolyan fikció, mint a gazdasági liberalizmus „ökonomikus” embere.<sup>10</sup> A valóságban „az emberek kivétel nélkül kisebb-nagyobb körű vérségi, területi, hivatási, gazdasági, kulturális csoportokhoz tartoznak s ezeknek érdekeit akarva-nemakarva képviselik” (uo. XV. 3. 289.). Schmitt gondolatiságát idéző megállapítást tesz, amikor azt írja, hogy az állami főhatalom a parlamentek „zsákmánya” lett, amelyek nem mások, mint a „töredékes társadalmi érdekcsoportok anarchikus gyülekezetei” (uo. 290.). Úgy véli, „a »diktatúrák« keletkezésében korántsem szabad merő anomáliát, patológikus jelenségeket keresni”, inkább helyesebb volna az állam működésében keletkezett problémák, orvosi hasonlattal élve, a „vitális szervi épségében megtámadott politikai test” gyógyulási folyamatát elősegítő tényezőt látni benne, hiszen jelenleg a „demokratikus parlamentek az érdekek vásárteréből a társadalmi csoportok élet-halál harcterévé alakultak át” (uo. 291.).

Érdekes megállapítást tesz 1934-ben a nácizmussal kapcsolatban a *Társadalomtudomány* „liberalizmus és etatizmus” témájában megfogalmazott kérdésre adott válaszában, amikor azt mondja, hogy az végeredményben nem egyéb, mint „a szükségállapot idealizálásának kísérlete” (Ottlik, 1934: 57). Vallja, hogy az etatizmus, vagyis a politikai hatalom beavatkozásának növekedését a gazdasági „dezorganizáció” és az állami szociálpolitika indukálja. E két feladat – véleménye szerint – ellentétben van egymással, hiszen a gazdasági folyamatok „racionalizációját” a szociális szempontok akadályozzák. Az olasz példát, Mussolini korporatív államát sem tekinti igazából járható útnak: „A »korporációk« nem egyebek, mint az etatizmus karjainak meghosszabbításai a gazdasági élet felé. Mussolini azzal, hogy a »korporatív« állam eszméjét felállította, csupán tetszetősebb homlokzatot adott e folyamatnak, azt a hitet iparkodott a társadalomba beültetni, hogy e homlokzat mögött egy új mágia csodatevő erői lappanganak. A lángeszű államférfi ötleteit azonban hosszú időn át kedvező gazdasági konjunktúra támasztotta alá s ezért a fasizmus számunkra nem lehet irányadó példaadás.” (Uo. 58.)

A modern diktatúra célja és értelme Ottlik szerint a pluralisztikus társadalmi erőktől és az ezeket képviselő parlamentáris rendszertől független „közvetlen cselekvésre képes személyes hatalmasság” felállítása. A diktatúrák útján a kontinentális politikai rendszerekben a monarchiát igyekeznek pótolni, mert ellentétben az arisztokratikusan kormányzott angol állammal, a kontinentális állam „kormányformája” a monarchia. Álláspontja szerint a diktatúrák hátterében a monarchikus intézményes keretek húzódnak meg. Hangsúlyozza, hogy a félreértések elkerülése végett monarchia alatt e helyen nem államformát, hanem kormányformát ért. A kontinentális kormányzati rendszerek egykor a monarchiából nőttek ki, és mivel a parlamentarizmus alapvetően mégiscsak arisztokratikus intézmény, a változás iránya Ottlik szerint nem lehet más, mint visszatérés a monarchikus kormányzati rendszerhez: „A monarchia mint kormányforma alatt [...] nem a »királyság« fogalma értendő, hanem az a politikai rend, amelynek értelmében a kormányzás irányítása egyetlen személyiség kezében van, akit politikai kérdésekben az »utolsó szó« megillet: – mellékes, hogy ezt a tényezőt egyébként »királynak«, »vezérnek«, »elnöknek« [...] vagy egy párt főtitkárának nevezik-e.” (Ottlik, 1932: XV. 3. 292.) Tanulmánya végén a Mussolini által kiépített rendszert, a „hivatási képviselő” eszméjét megvalósító korporativista államot említi példaként, amelyben a parlamenti reform lényege: a politikai hatalmat meg kell szabadítani a parlamenttől, a parlamentet pedig a politikai hatalomtól. Ugyanakkor megállapítja, hogy minden nemzetnek megvan a saját közjogi hagyománya, amelyre mint szilárd alapra lehet építeni a politikai és közjogi intézményeket.<sup>11</sup>

Ottlik gondolatainak hazai fogadtatása kapcsán Albrecht Ferencnek a *Társadalomtudományban* megjelent írására érdemes utalni (Albrecht, 1932). A terjedelmes vitacikkben – mely értékesnek, figyelemre méltónak, sőt kiválónak



nevezi Ottlik tanulmányát – a szerző alapállításával szembeni kritikai észrevételeket, illetve a korabeli hazai politikai közállapotokra való közvetlen utalásokat olvashatunk: „A gyanakvó olvasóban Ottlik László tanulmánya megerősíteni látszik a készülő magyar diktatúráról szállongó politikai híreket, hiszen a magyar közélet egyik cselekvő tényezőjének szemlájében [utalás Bethlen István volt miniszterelnökre, a *Magyar Szemle* szerkesztőbizottsága elnökére – Sz. J.] teljes tudományos objektivitással és magaslaton a fejlődés szükségképpen eredményének tüntettetik fel a diktatúra, amelynek azért kell elkövetkeznie, mert a parlamentarizmus életképtelenné válván, az ország, a nemzet, a társadalom kormányzatát már csakis a monarchikus »egyetlen személység« láthatja el...” (Albrecht, 1932: 345.) Elhibázottnak látja Ottlik azon tételét, hogy az első világháború utáni korszakban a kontinensen összeomlott monarchikus rendszerekben a parlament lett volna az „örököse” a politikai hatalomnak. Ezzel szemben azt állítja, hogy a háború utáni diktatórikus kísérletek ellenére a kormányok kezébe került a hatalom. A parlamentarizmus kontra diktatúra vitában Albrecht a tökéletesnek ugyan nem nevezhető intézményes garanciákon nyugvó parlamenti rendszer mellett foglal állást, melyet a ma elérhető „maximumnak” nevez. Mindezzel szemben a diktatúrában csak az egyéni felelősségérzet „esetlegessége” áll, s „államférfi legyen javából az a diktátor, aki az osztályok közjogilag szervezett osztályérdekeiből az egyetemes nemzeti gondolatot ki tudja emelni és uralkodóvá tenni” (uo. 350.).

Ottlik a folyóirat szerkesztőjének írt levelében, melyet a kritikus írást követően le is közöltek, csupán röviden reflektált Albrecht kijelentéseire. Ebben cáfolta, hogy tanulmánya megírásában bármi szerepe lett volna a „mai parlamenti többség vezérének”, illetve a személyének tulajdonított „állítólagos” törekvéseknek. Szerzőként az általános európai tendenciákkal kívánt foglalkozni, s az „államtudomány szerény munkásaként” konkrét politikai kérdésekben – „legyen-e diktatúra Magyarországon” – nem óhajtott állást foglalni (Ottlik, 1932b). Sajnálatosan Ottlik nem használta ki a lehetőséget, hogy érdemben polemizáljon az Albrecht által megfogalmazott kijelentésekkel. Láthatóan félreértette és az általa mindig nagyra becsült és tisztelt Bethlen István elleni megnyilatkozásnak tekintette Albrecht írását.

#### WEIMAR TANULSÁGAI

Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején több írásban foglalkozott a német politikatörténet múltjával, jelenével, különösen a weimari köztársaság politikai rendszerének válságával és a fasiszta állam létrejöttének előzményeivel és következményeivel. Mindezt alapvetően a modern állam első világháború utáni útkeresésének kontextusában vizsgálta. Demokrácia és diktatúra, liberalizmus és konzervativizmus, korlátozott állam és autoritatív állam – és a

sort tovább lehetne folytatni – mint kategóriapárok újraértelmezésével találkozzunk írásaiban.

Hitler hatalomra jutását a weimari modellben a – születése pillanatától – benne rejlő hiba logikus következményének tekintette. Az átalakulás menetét „Weimartól Potsdamig” tartó folyamatként írta le 1933 tavaszán keletkezett tanulmányában (Ottlik, 1933a).<sup>12</sup> A weimari alkotmány az állam berendezkedését és működését teljesen új alapokra kívánta fektetni: „...a nemzeti monarchia helyébe a népszuverenitás elvére épített egy nyugati stílusú parlamentáris és demokratikus köztársaságot” (Ottlik, 1933a: 309.). A monarchikus államrend összeomlása után Weimarban – véleménye szerint – nem sikerült egy modern értelemben vett államrendszert megformálni, hanem „a középkori rendi anarchiának, a Római Szent Birodalomnak egy újabb változata” jelent meg. A megalkotott konstrukció kapcsán általános államelméleti megállapításokat tesz, amikor azt írja: „Állam ugyanis még nem jön létre azzal, hogy létrejön egy jogi rend, amelyet akár a legszélesebb társadalmi konszenzus szentesít, legitimál [...] államról csak akkor beszélhetünk, ha valóban existál olyan hatalmi szervezet, amely a jogilag uralma alatt álló területen fölényesen áll szemben minden eggyessel és minden más világi szervezettel: ami annyit jelent, hogy hatalmával sikeresen szembeszállni senkinek és semmilyen alakulatnak sem lehet kilátása.” (Uo. 315.) Weimarban nem ilyen államhatalom jött létre. Schmittre hivatkozva megállapítja, hogy az első világháború utáni Németországban egy „pluralisztikus” rendszer valósult meg, ahol az állam „csupán egy szervezet, amely más szervezetekkel konkurál”. A részérdekek és eszmék sokaságában az új, parlamentáris kormányrendszer hamarosan csődöt mondott. A Reichstagban helyet foglaló politikai pártok, a kormány és a birodalmi elnök együttműködésének hiánya a weimari alkotmányos rendszerbe kódolva volt. Hamisítatlan „rendi liberalizmusról” beszél, ahol egyetlenegy pontban egyeznek meg a politikai élet szereplői: az államrendet a politikai liberalizmus szellemében kell felépíteni.

E helyütt ismételten szembesülhetünk Ottlik liberalizmuskritikájával. Kategorikusan megállapítja, hogy a liberalizmusnak nincsen „konstitutív” államelmélete, csupán az egyén és a társadalom szemszögéből, vagyis a „nem-állam” oldaláról közelít az államhoz, amelyről csak „negatív”, „limitatív” szemlélete van: „Amikor »liberális« államról beszélünk, nem olyan államot értünk, amely a liberalizmus elveire van fölépítve, mert ilyen állam nincsen: hanem olyan államot, amely a maga hatalmát és befolyásának körét a liberalizmus szellemében korlátozza. A liberális államszemlélet tehát már feltételezi, hogy van állami hatalom s ezt az egyénnek és társadalmi érdekeinek védelmében korlátozni, mérsékelni kívánja. Merő korlátokból nem lehet fölépíteni az államot: ellenkezőleg reá korlátokat rakni csak akkor szabad, ha elég erős ahhoz, hogy a korlátozás ráférjen: a liberalizmus helyesen felfogva tehát nemcsak azt feltételezi, hogy van állam, de azt is, hogy ez az állam erős – és mennél erő-



sebb az államhatalom, mennél szilárdabban áll a lábán, annál inkább tehet engedményeket, annál inkább lehet liberális.” (Uo. 319.)

Egy rövid eszmefuttatás erejéig az államok tipizálása is szóba kerül. Itt – némileg ellentmondva az előbbieknél – „liberális” és „autokratikus” állam megkülönböztetéséből kiindulva jegyzi meg, hogy mindkét államalakulat a maga „dinamikus” szerkezete – a hatalom forrásai – szerint lehet: „dinasztikus állam, osztályállam vagy nemzeti állam”. Mindezekből a nemzeti államot tekinti olyan képződménynek, ahol a hatalom erői megoszlanak a társadalom összes rétegei között. 1933 elején a hitleri nemzetiszocialista párt győzelmét abban látta, hogy a politikai hataloméért küzdő szervezetek sokaságában az egész német nemzet „képviselését” vállalta fel egy erős, autoritatív államhatalom megteremtése érdekében. Az új hatalom jellemzésekképpen megállapítja, hogy ereje a hierarchikus szervezetéből és katonás fegyelméből adódik, melynek minden „egyes” önként aláveti magát. A vereséget szenvedő weimari liberális állammal szemben biztató jövőképet fest fel, amikor az új állam demokratikus, alulról, a széles néprétegekre építkező jellegéről ír. Az állam élén álló „Vezér” a népből, a sokaságból kerül kiválasztásra, akiben „az egyszerű ember saját magának inkarnációját látja”. Meggyőződése szerint a fasiszta mozgalom „kétségtől demokratikus államot, népállamot akar építeni, amikor a régi történeti államépület romjain visszatér az államalkotás ősforrásához, a néphez” (uo. 318.). Írása konklúziójaként megállapítja: „Az új peloponnézosi háború véget ért: Weimarnak, a német Athénnek politikai rendszere összeomlott és Potsdam, a porosz Spárta, ünnepi zászlódíszben üdvözli a győztes hadvezéreket, akiknek teljesítménye, stílszerű »lakonikus« rövidegességgel szólva: államalapítás az endémikus polgárháború zűrzavarában [...] Az épület felépítése még hátra van, de az alapok már le vannak téve.” Majd megjegyzi: „Tekintet nélkül arra, hogy rokonszenvezünk-e a Náci mozgalom konkrét eszméivel, vagy sem, – egész vizsgálatunkban a mozgalmat, s nem annak programját szemléltük – mindnyájan egyetértünk abban, hogy a német népnek ma nem negatív bírálatra van szüksége, hanem szilárd vezetésre és bizalomra.” (Uo. 319.)

### FÜHRERPRINZIP

Akár elmélettörténeti tárgyú írásnak is tekinthetjük a két évvel később, 1935-ben megjelent „Machiavelli és a Führer-elv” című esszéjét, melyben a reneszánsz kor felülmúlhatatlan gondolkodójának kijelentései és a saját kora közötti párhuzamok kifejtésére vállalkozik. A modern diktatúrák természetrajzának leírásához szolgál adalékkul ez az írás (Ottlik, 1935). Az államelmélet klasszikusának, az újkori politikai gondolkodás megteremtőjének nevezett firenzei szerzót a modern államelmélet, a modern nacionalizmus és a – „napjaink egyik legújabb vívmányának” nevezett – „Führerprinzip” szellemi őse-

nek nevezi. Machiavelli *Principe* című műve főbb gondolatainak áttekintése és aktualizálása során fogalmazza meg, hogy a fejedelem „valósággal azonos a mai diktátor történeti alakjával”. Ottlik szerint Machiavelli jelentősége abban van, hogy szakítva a középkori állambölcselek moralizáló stílusával, az államelméletet mint „valóságtudományt” műveli, és a politika világát a célszerűségi belátás által motivált cselekvések világának tekinti. Vallja, hogy a „machiavellizmus” egy új értékrendet hirdető világnézetté válik, ahol a „nagyság” és az „erő” mellé a „gonoszság” mint erény (virtù) társul. E világban az erkölcsi értékítélet, illetve a politikai szükségszerűség diktálta magatartás a legritkább esetben esik egybe. Az államrezon etikáját a régi római maximával jellemzi: „Salus rei publicae suprema lex...” Mindazonáltal megállapítja, hogy a Machiavelli-életmű későbbi, főként a *Discors*iban kifejtett nézetei alapján az itáliai gondolkodót nem lehet az „állami öncélúság”, illetve a „totális állam” korai képviselőjének tekinteni. Bár hirdetője lett a fejedelmi autokráciának, mert úgy vélte, hogy a szétdarabolt, anarchikus Itália egyesítését „csak egyetlen ércből öntött akarattal” lehet megvalósítani; és azt is tisztán látta, hogy „a polgári szabadság, amelyen humanista lelke egész hevével csüngött, másképp mint egy erős és jól rendezett államban nem lesz biztosítható”. S ez az államrend csak egyetlen „alkotó akarat” munkájával valósítható meg. Ugyanakkor „ennek az alkotásnak intézményessé kell válnia, s ezért sürgősen gondoskodni kell annak kiszélesítéséről és egy szilárd jogállam létesítéséről, amelyben a törvény és nem a hatalmasok önkénye uralkodik” (Ottlik, 1935: 207).

Az 1930-as évek közepi politikai történések, így az anarchikus viszonyok visszaköszönnek a politikai pártok tevékenységében és célkitűzéseiben. Úgy véli, hogy az ilyen „felfordulásból” csupán egy párt végső győzelme és egyeduralma lehet az ideiglenes kiút: „De egy ilyen oligarchikus, egyetlen párt uralma nem lehet politikai végcél. Minden diktatúra jogtalan állapotot teremt, mit csak a szükségesség igazolhat, »quia necessitas legem non habet«. Az egypárturalomnak nem lehet egyéb hivatása, mint megteremteni a rendnek azt a biztonságosabb állapotát, amelyben azután a szellemi élet, a vélemények szabad hullámozása újból létrehozhatja a békésen, a közjó szolgálatában mérkőző pártok pluralizmusát.” (Uo. 208.) Vagyis mindenfajta hatalomkoncentráció csupán addig igazolható, amíg végső soron megteremti a pluralista politikai rendszert. Ottlikban is, mint oly sokakban ekkoriban, nyilvánvalóan az első világháború utáni gyakran ellentmondásos európai politikai történések, illetve a korábban nem tapasztalt viharos társadalmi változások motiválták a határozottságot és kiszámíthatóságot sugárzó erő utáni vágy megfogalmazását.

## A KONVERGENCIA LEHETŐSÉGE

Ottlik a demokrácia versus diktatúra kérdését a továbbiakban is az egyik fő politikai problémának tekintette. A politikai rendszerekről írt, 1939-ben megjelent művében mindezt a „polgári demokrácia” és a „totális állam” dualizmusaként exponálta (Ottlik, 1939).<sup>13</sup> Megítélése szerint ez a kettősség végső soron visszavezethető a liberalizmus és etatizmus, vagyis az egyéni szabadság és az állami rend egymással „farkasszemet” néző eszméjére. Konzervatív felfogásából adódóan megállapítja, hogy az egyéni szabadság biztosítása nem lehet államcél, az állam minden körülmények között az emberi együttélés „rendjének” szervezete, így a szabadság korlátja. A szabadság csak az egyén célja lehet, és nem az államé. Az állami rend eszméjét a jólét és közbéke megvalósulásának szükségessége legitimálja: „Az egyén világszemléletében a cél a szabadság, s a béke és a jólét ennek csak eszköze; az állam szemléletében ellenben a közbéke és a közjólét a cél, s az egyéni szabadság nem lehet más, mint ennek a célnak egyik eszköze. Az állami közcélok érdekében pedig az egyéni szabadságot, mint azoknak egyik eszközét, a szükség és a célszerűség szerint lehet és kell is korlátozni. Következésképpen ettől az úgynevezett liberális állam sem riad vissza. Liberalizmus és etatizmus, polgári demokrácia és totális állam között ekképp csupán a perspektívában, a módszerekben, nem az elvekben és célokban van a különbség.” (Ottlik, 1939: 527.)

A totális államok létrejöttét véleménye szerint a jólét és állami rend romba döntése, közvetlenül pedig a háború és az azt követő forradalom eredményezte. A diktatúra mindenekelőtt „rendcsináló akció”, átmeneti megoldás a társadalmi rend helyreállítására: „A »diktatúra« maga, amely az új állami rend alapjait megteremtette, nem valami eszményi politikai rendszer képzete, amelyre következetesen és józan előrelátással törekedni lehetne, hanem egy szükségesség és egy lehetőség összetalálkozásán alapuló alkalmi, átmeneti megoldás [...] És végül: a leghivatottabb, leginkább gondviselészerű diktatúra is csak félig tölti be hivatását, ha a maga lebontásának útját nem tudja előkészíteni.” (Uo.) Vagyis azon a véleményen volt, hogy a szovjet típusú totális állam kivételével a „diktatúrák”, illetve diktátorok, ókori római mintára, a megbomlott egyensúly helyreállítását, a társadalmi rend megteremtését szolgálják, ideiglenes jelleggel. Sőt egészen odáig elmegy, hogy a korabeli polgári demokrácia és totális állam fejlődésében a konvergencia gondolatát is felveti: „A helyett [...] hogy egymással homlokegyenest ellenkező célkitűzéseket követnének, a liberális és a totális államok törekvései a valóságban konvergálnak és természetes nehézkedésükre hagyva, a totális államok fokozatosan mind liberálisabbak, a liberális államok fokozatosan mind totálisabbak lennének.” (Uo. 528.)

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> Ottlik László 1895. október 7-én született Budapesten (Major, 1994; Arczt, 2004: 147–148, 206.; Caples, 2005; Szabادfalvi, 2006a; 2006b; 2017). Az első világháború alatt a keleti fronton szolgált és hősiességéért számos kitüntetésben részesült. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte, ahol 1919-ben államtudományi doktorátust szerzett. Egyetemi évei alatt Concha Győző gyakorolta rá a legnagyobb hatást, akit a „magyar politikai tudomány nagy mesterének” tekintett. A jogi kar elvégzése után a központi közigazgatásban helyezkedhetett el. 1921-ben a Teleki-kormány működése alatt a Miniszterelnökségre nevezték ki fogalmazóvá, ahol a hivatali ranglétrát végigjárva 1940-ig dolgozott. Kezdetben a sajtó-, majd a nemzetiségi és kisebbségi osztályon dolgozott, ahol a miniszterelnökségi osztálytanácsos kinevezésig jutott. Az évek során Bethlen István kormányfő egyik bizalmasává vált. 1923-ban a kecskeméti református jogakadémián a jog- és állambölcsészet előadásával bízták meg. 1927-től egészen 1940-ig a jogakadémia rendes tanáraként tevékenykedett. 1927-ben egykori alma matere falai között magántanári képesítést szerzett. A sikeres habilitációs eljárást követően a „társadalomtan” magántanárának nevezték ki, és ettől kezdve egészen 1940-ig e minőségében hirdetett meg előadásokat. Szakmai-közéleti elismertségét jelzi, hogy 1923-ban a Magyar Filozófiai Társaság másodtitkárának, 1925-ben a Magyar Társadalomtudományi Társulat, majd 1931-ben a Magyar Társadalomtudományi Társaság egyik titkárának választották. 1940-ben a második bécsi döntés után – Észak-Erdély visszacsatolását követően – a Szegedről Kolozsvárra visszatelepülő Ferenc József Tudományegyetem jogi karára, a „politika” tárgy oktatására hívták meg. 1941. február 8-án nevezték ki a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárának. 1944 júniusában családotul Kolozsvárról Budapestre menekült. Buda ostroma alatt, 1945. január 29-én otthonából eltávozott, ekkor látták őt utoljára. További sorsáról nincs semmilyen információ.
- <sup>2</sup> Élete során több könyvet publikált: *A marxizmus társadalomelmélete* (Budapest, Franklin-Társulat, 1922); *A társadalomtudomány filozófiája* (Budapest, Magyar Filozófiai Társaság, 1926); *A politikai rendszerek* Politikai rendszerek. In: Kornis Gyula – Gratz Gusztáv – Hegedűs Lóránt – Schimanek Emil (szerk.): *A mai világ képe*. II. köt. *A politikai élet* (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939. 361–530.); *A politikai rendszerek története. Középkor és újkor a világháborúig* (Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1940); *Bevezetés a politikába* (Budapest, Magyar Egyetemi Nyomda, é. n. [1942]).
- <sup>3</sup> Ottlik konzervatív gondolkodói attitűdjének jellemzéseképp érdemes egy idézetet citálni. Pauler Ákos – a korszak kiemelkedő neokantiánus filozófusa – nézeteire hivatkozással 1922-ben a következőket írta: „...végső elemzésben minden tekintély az ismeretben, tapasztalásban, korban öregek: az ösök, tehát a múlt tekintélye. Az Isten is »táya«; tekintélye a legelsőős: a minden létezésnél idősebb lény tekintélye. A múlt [...] szerves alkotórésze a jelennek: ami az egyéni tudatban az emlékezés, az a társas tudatban a hagyomány. (Sem az egyik, sem a másik nélkül nincs tudatos élet, mert az életfolyamat folytonosságát a tudatban az emlékezés tartja fenn.) Az erkölcs és a jog tekintélye sem egyéb, mint hagyományok: hagyományos intézmé-

- nyek és hagyományos formák tekintélye. Ezért hagyományok nélkül nincs rendezett társas élet.” (Ottlik 1922: 54.)
- <sup>4</sup> Ottlik László 1931. március 1-én kelt levele Concha Győzőnek. MTAK Kézirattár Ms 4753/79. Carl Schmitt hivatkozása Ottlik német nyelvű tanulmánya 223. oldalára utal. (Vö. Schmitt, 1931: 25.)
- <sup>5</sup> Ottlik tételét „vaskos tudományos tévedésnek” nevezi Csizmadia Ervin, a kései utókor politikatudósa. (Vö. Csizmadia, 2000: 181.)
- <sup>6</sup> Ottlik e gondolatát citálja Weis István az állam- és kormányformákról szóló művében. (Vö. Weis, 1939: 51.)
- <sup>7</sup> Ottlik egész tudományos pályafutását végigkísérte a széles értelemben vett politikatudományi, politikatörténeti, illetve aktuálpolitikai kérdésekkel való aktív foglalkozás. Legnagyobb számú és legterjedelmesebb publikációi e tárgykörben jelentek meg. A húszas években több írást szentelt az angolszász politikai és közjogi rendszerben bekövetkezett aktuális események bemutatásának. Így tanulmányt közölt a korabeli angol és amerikai választásokról, a brit birodalmi törekvések és a „Pax Britannica” múltjáról és jelenéről, jeles angol politikusokról és általában a számára arisztokratikus vonásai miatt mindig is szimpátiával szemlélt angolszász parlamentarizmus működéséről. (Lásd: Ottlik, 1924; 1926; 1928a; 1928b; 1929a; 1942.)
- <sup>8</sup> Ottlik tanulmányának és gondolatainak hatásáról a korabeli állambölcseleti irodalomban lásd Weis István hivatkozott művét. (Vö. Weis, 1939: 67.)
- <sup>9</sup> „Mi erősen »anglomániások« lévén, megszoktuk a demokrácia kérdését is angol szemmel nézni” – írja egy 1928-ban megjelent írásában. (Vö. Ottlik, 1928c: 112.) Az angol történelmet, politikatörténetet és kultúrát rendkívül nagyra értékelő gondolkodói attitűdje háttérben mindvégig felfedezhető a következetesen vallott konzervatív szemlélete és arisztokratikus értékrendje. Mindehhez társult öntudatosan vallott nemzeti elkötelezettsége, patrióta szellemsége.
- <sup>10</sup> A liberalizmus „korszerűtlenné” válása, a polgári demokrácia intézményeinek világszerte tapasztalható válsága és az erre válaszként egyre kiterjedtebb etatizmus jelenségei kapcsán a *Társadalomtudomány* folyóirat 1934-es első számában körkérdést intézett a magyar társadalom „közproblémáival” foglalkozókhoz, elsősorban társadalomtudósokhoz, hogy mondják el véleményüket ezekben a kérdésekben. A válaszolók között találjuk Ottlik mellett többek között Albrecht Ferencet, Dékány Istvánt, Hegedüs Józsefet, Horváth Barnát, Ihring Károlyt, Krisztics Sándort és Ruber Józsefet. (Vö. Liberalizmus és etatizmus, 1934) Ottlik figyelemre méltó megállapítást tesz válaszában, amikor azt írja, hogy a „liberalizmus mint szilárd tulajdonvédelmet feltételező s egyébként minden téren [...] az egyének szabad versenyére alapított társadalmi berendezkedés a valóságban soha és sehol nem állott fenn” (Ottlik, 1934: 55.). Csupán „részleges” érvényesüléséről lehet beszélni, melyet mindenféle – főként állami – beavatkozás korlátozott. Úgy véli, hogy a liberalizmus a 19. századi gazdasági fellendülés korának „szellemi reflexiója” s nem annak előidézője volt, éppen ezért nem hibáztatható annak 20. századi megtorpanásáért. A politikai liberalizmus pedig nem más, mint a nagyobb bőség kiaknázásának kevésbé küzdelmes modellje. A rendszer „beomlását” valójában a szuverén államok nacionalizmusa, illetve az államok véres összeütközése – utalás az első világháborúra – eredményezte.
- <sup>11</sup> A kormányzói intézmény reformjáról szóló polémia részeként 1937-ben jelent meg a *Magyar*

Szemlében egy tanulmánya, mely Csekey István – a korszak vezető közjogászának – korábban közzétett írására reflektál. Ebben kifejti, hogy az a közjogi provizórium, amelyben Magyarország „ma” él, tartós közjogi megoldásnak tűnik. Ottlik úgy véli a kontinentális állam kormányformája általában monarchikus, ahol a király tekintélye, népszerűsége és „hatalma” a stabil állami és társadalmi rend biztosításának az alapja. Mindehhez társul Magyarországon a „Szent Korona eszméje”, melyben kifejezést nyer „a szívós ragaszkodás a történeti királyság formáihoz, s a történeti alkotmány architektúrájához” (Ottlik, 1937: 215.). Ottlik javaslata szerint vissza kell nyúlni a jelen helyzetben a magyar közjogi hagyományhoz, és a nádori méltóság 1848:III. tc. rendelkezéseiben szabályozott modell szellemében a jövőben a kormányzó, mint „Kormányzó Nádor”, „nemcsak a végrehajtó hatalmat, hanem a teljes királyi jogkört »a törvény és az alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja«, mindaddig, amíg az országnak nincsen törvényesen megkoronázott királya (uo. 217.). A tanulmány végén a „nemeségadóományozás korszerű formájaként” említi a „vitézi szék” létrehozását, melyet, mint „szép magyar” intézményt, a monarchikus szellem érvényre juttatásának tekinti. Mindezt a hivatalban lévő kormányzó „legszemélyesebb” alkotásának nevezi.

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában fellelhető „Választójog és alkotmányreform” című – publikálásra nem került (5 gépelt oldalas) – írás, mely a szövegben található egyik utalásból következően 1932 után készült, az 1930-as évek választójogi reformtörekvéseinek kérdésében kívánt állást foglalni, illetve alkotmányreform-javaslatot is megfogalmazott. A választójog területén a tradicionális angol választási rendszer „lemásolását” javasolja, melyet a szavazás „teljes szabadsága”, illetve a szavazói akarat „szabad érvényesülése” jellemez. Az alkotmányreform kapcsán a következőket írja: „A reform útja [...] világos: azt a magyar alkotmány írja elő. Csak ennek restaurálásáról kell gondoskodni. A parlament maga, vagyis annak képviselőháza legyen a demokratikus akarat mennél hívebb megtestesülése, de ne legyen összetéveszthető a »törvényhozással«, vagyis a végső szuverénitás birtokosával, mert ez közjogunk szerint az országgyűlést és az államfőt együtt illeti. Még kevésbé legyen a parlament szükségképp a végrehajtó hatalom ősforrása, mert ez közjogunk szellemében éppenséggel az államfő és senki más.” (MTA Kézirattár Ms 4740/13-14.)

<sup>12</sup> Említésre érdemes esszéje jelent meg ez idő tájt Ottliknak a *Nouvelle Revue de Hongrie* egyik 1933-as számában, ahol az olvasót röviden szembesíti a korszak új politikai fejleményeinek (bolsevizmus, nácizmus) még igencsak kiszámíthatatlan következményeivel. A Hitler hatalomra jutását követő hónapokban keletkezett írásában Németország jövőjét illetően várakozó álláspontot foglal el. (Vö. Ottlik, 1933b.)

<sup>13</sup> E disputából véleménye szerint mindenképp ki kell hagyni a „reménytelenül patológikus torzszülöttnek” nevezett szovjet rendszert.

## IRODALOM

- Albrecht Ferenc (1932): Parlamentarizmus és diktatúra. *Társadalomtudomány*, XII. évf. 3–4. sz. 345–354.
- Arczt Ilona (2004): A „Politika tudományok” oktatása a Budapesti Egyetem (ELTE) Jogi Karán és előd-intézményeiben. A „Politico-cameralis”, a „Politikai tudományok”- és a „Politikai” (Alkotmányi és közigazgatási) Tanszékek története 1769–1948. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Caples, Matthew (2005): Pax Hungarica. Ottlik László Új-Hungária-koncepciója. *Rubikon*, XVI. évf. 6. sz. 15–18.
- Csizmadia Ervin (2000): A két háború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái. Dékány István, Ottlik László és Makkai János munkásságáról. In: Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest, József G. Műhely Kiadó.
- Liberalizmus és etatizmus (1934): Liberalizmus és etatizmus. (A *Társadalomtudomány* körkérdésére.) *Társadalomtudomány*, XIV. évf. 1–2. sz. 1–80.
- Major Zoltán (1994): Egy elhallgatott modern konzervatív: Ottlik László. *Új Magyarország*, IV. évf. április 30. (szombat), 13–14.
- Ottlik László (1922): *A marxizmus társadalomelmélete. Elméleti kritika és történelmi tanulságok*. Budapest, Franklin-Társulat.
- Ottlik László (1924): Az új választások és a parlamentarizmus Angliában. *Társadalomtudomány*, IV. évf. 6. sz. 14–21.
- Ottlik László (1926): A három brit birodalom. *Társadalomtudomány*, VI. évf. 5. sz. 402–416.
- Ottlik László (1928a): Az amerikai pártrendszer alapjai. (Reflexiók az elnökválasztáshoz.) *Társadalomtudomány*, VIII. évf. 5–6. sz. 365–370.
- Ottlik László (1928b): H. H. Asquith. *Magyar Szemle*, II. köt. 3. sz. 272–274.
- Ottlik László (1928c): Magyar nemzet – cseh birodalom. *Magyar Szemle*, II. köt. 2. sz. 112–121.
- Ottlik László (1929a): Az angol választások után. *Társadalomtudomány*, IX. évf. 3–4. sz. 257–261.
- Ottlik László (1929b): Diktatúra és demokrácia. *Társadalomtudomány*, IX. évf. 1–2. sz. 74–104.
- Ottlik László (1930a): Diktatur und Demokratie. *Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie*, Bd. XXXIX. 215–245.
- Ottlik László (1930b): Az új deszpotizmus. *Társadalomtudomány*, X. évf. 1–3. sz. 116–124.
- Ottlik László (1932a): Parlamentarizmus és diktatúra. *Magyar Szemle*, XIV. köt. 4. sz. 387–396.; XV. köt. 1. sz. 97–104.; XV. köt. 2. sz. 193–200.; XV. köt. 3. sz. 288–296.
- Ottlik László (1932b): A *Társadalomtudomány* szerkesztőjének [Levél Albrecht Ferenc „Parlamentarizmus és diktatúra” című tanulmánya tárgyában]. *Társadalomtudomány*, XII. évf. 3–4. sz. 354–355.
- Ottlik László (1933a): Weimartól Potsdamig. *Magyar Szemle*, XVII. köt. 4. sz. 308–319.
- Ottlik László (1934): Ottlik László válasza. In: Liberalizmus és etatizmus. (A *Társadalomtudomány* körkérdésére.) *Társadalomtudomány*, XIV. évf. 1–2. sz. 55–58.
- Ottlik László (1935): Machiavelli és a Führer-elv. *Magyar Szemle*, XXIV. köt. 3. sz. 201–208.
- Ottlik László (1937): A kormányzói intézmény reformja. *Magyar Szemle*, XXIX. köt. 3. sz. 212–222.

- Ottlik László (1939): Politikai rendszerek. In: Kornis Gyula – Gratz Gusztáv – Hegedűs Lóránt – Schimanek Emil (szerk.): *A mai világ képe*. II. köt. *A politikai élet* (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939. 361–530.
- Ottlik László (1942): Pax Britannica. *Hitel. Nemzetpolitikai Szemle* [Kolozsvár], VII. évf. 4. sz. 206–210.
- Schmitt, Carl (1931): *Der Hüter der Verfassung*. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Szabادfalvi József (2006a): Egy elfeledett társadalomtudós: Portrévázlat Ottlik Lászlóról. *Magyar Szemle, Új folyam*, XV. évf. 3–4. sz. 58–78.
- Szabادfalvi József (2006b): Ottlik László. In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. III. köt. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. 191–208.
- Szabادfalvi József (2017): Politika(tudomány) – állambölcselet – jogbölcselet. Diszciplináris polémik Ottlik László életműve kapcsán. In: Chronowski Nóra – Pozsár-Szentmiklósy Zoltán – Smuk Péter – Szabó Zsolt (szerk.): *A szabadságszerető embernek. Liber Amicorum István Kukorelli*. Budapest, Gondolat Kiadó. 358–366.
- Weis István (1939): *Államformák – kormányformák*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.



# RECENZIÓK

Pap Milán

*A politikatudomány és a történelem visszatérése*

Mráz Ágoston Sámuel

*Választás helyett sorsolás*

David Van Reybrouck kettősrepresentativitás-elmélete



# A POLITIKATUDOMÁNY ÉS A TÖRTÉNELEM VISSZATÉRÉSE

Pap Milán

politológus, tudományos segédmunkatárs, NKE ÁKK MTKI

(Csizmadia Ervin: *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Budapest, Gondolat, 2017.)

A történelem hasznáival kapcsolatban létezik egy antik eredetű nézet, amelyet a *historia magistra vitae* toposza fejez ki. E toposz arra utal, hogy az elmúlt időkkel, illetve az elmúlt idők történeteivel való foglalkozás mindig valamely tanulságot rejteget a ma élők számára. Nem pusztán arról van szó, hogy tudjuk, honnan jöttünk, hanem hogy észrevegyük a hasonlóságot a történeti események különbözőségében, figyelmezzünk a veszélyekre, és ne szalasszuk el a lehetőségeket, vagy ne ismételjük a múlt hibáit.

Csizmadia Ervin legújabb kötete már alcímében sugallja, lehetséges és érdemes is a történeti minták elemzése. Sőt, e minták kirajzolhatják, ahogy a cím jelzi, a magyar politikai fejlődés logikáját, olyan közös pontokat, amelyek kimutathatóak a modern Magyarország történetének különböző szakaszaiban. Ha van ugyanis logikája a magyar történeti fejlődésnek, az a korszakról korszakra felismerhető mintázatokban nyilvánul meg. Erre utal a kötet utolsó előtti fejezete is („A magyar pártosodás történeti hullámai. A nyugati minta adaptációja és annak korlátai”), amely a pártrendszerek alakulását elemzi a magyar történelem egymást követő szakaszaiban. E fejezet pedig azzal a szerzői kijelentéssel zárul, hogy „a domináns pártrendszerek a magyar politikai fejlődés állandó rekvizitumai, amelyek szinte rendszerfüggetlenek: mind nyugatos mintakövető, mind mintaformáló időszakokban megjelennek.” (352.)<sup>1</sup> Így jutunk el odáig, állítja Csizmadia, hogy „jobban és mélyebben megértsük, miért alakult ki Magyarországon a mai orbánizmus, vagy másképpen: a korai demokrácia miért nem tudta eredeti formájában megtartani magát” (uo.).

Ebben az értelemben azonban kissé félrevezető politikai fejlődésről beszélni. Ez ugyanis azt implikálná, hogy a magyar politikai rendszer története egy meghatározott utat jár be, ahol a kezdeti, alsóbbrendű formákat egyre inkább egy ideális alakzathoz való közelítés jellemzi. A modernitásra oly jellemző és a posztmodern által megkérdőjelezett fejlődéseszményt maga a szerző

sem osztja. Ám annak csak explicit kritikájáig jut el, amikor egy, a történeti-társadalmi sajátosságokat szem előtt tartó politikatudomány pozíciójából a nyolcvanas–kilencvenes években szinte egyeduralgó politikatudományi narratívák, a tranzitológia és konszolidológia kritikus vizsgálatát végzi el (62–68, 151–169.). Felmerül a kérdés, hogy miért is tekinthetjük fontosnak a tranzitológia döglött oroslánjának rugdosását; ám itt sokkal többről van szó. Csizmadia négyszáz oldalas kötetének tétje nem elsősorban a tranzitológiával való leszámolás, hanem a politikatudomány „jelencentrikus” horizontjának kitágítása. Ez a feladat pedig nem is olyan egyszerű, mint azt elsőre gondolnánk. A modern politikatudománynak, amely Nyugat-Európában és itthon is az amerikai diszciplináris előfeltételeket osztja, valóban sajátja egy explicit normatív politikakép<sup>2</sup> és rendszerfelfogás. E normatív előfeltételek, amelyek elsősorban a demokráciára, a képviselőre, az alkotmányosságra vonatkoznak, magukon viselik egy fejlődésnarratíva sajátosságait, amit leginkább az angolszász demokratikus politikai berendezkedés történeti kialakulásához köthetünk. Ebben a látószögben azonban a nemzeti történeti sajátosságok problémaként merülnek fel a politikatudomány számára. Hiszen hogyan is lennének beilleszthetőek ezek a nemzetközi tudományosság politikai fejlődésről szóló narratíváiba?

Csizmadia Ervin javaslata az, hogy próbáljuk félretenni e politikai fejlődésről szóló (univerzális) narratívát, és induljunk ki abból, hogy a magyar politika történetét „normálisnak” fogjuk fel. Teszi ezt a szerző egy olyan aldiszciplína megalapozásának szándékával, amely mint politikatudóst már két és fél évtizede foglalkoztatja (103–113.), és amely az utóbbi évtizedekben népszerűvé váló *újhistoricizmus* és az *amerikai politikai fejlődés* (APD) vonulataihoz (69–85.) hasonló tudományos előfeltételeket fogalmaz meg. A szerző által történeti politikatudománynak nevezett eljárás az előbb említett „jelencentrikus” politikatudományi szemlélettel szemben pozicionálja magát, a kötet ennek hasznát pedig úgy kívánja bemutatni, hogy a második rész („Jelentörténet”) „jelencentrikus” politológiai elemzéseinek és összefoglalóinak hiányosságaira kívánja felhívni a figyelmet. Majd ennek kiegészítéseként a harmadik részben („Eszmetörténet, politikatörténet és politikai fejlődés”) a történeti politikatudomány elemzéseivel kíván rávilágítani a politikatudományt érdeklő jelenségek történeti mélységű okaira.

Csizmadia Ervin eljárása így a politika- és történettudomány határterületein mozog. Ez törvényszerű, mivel nem utalhatjuk a múltat egyszerűen a történettudomány terepére, a jelen politikai jelenségeit pedig a politikatudományhoz. Itt nem diszciplináris elhatárolásról van ugyanis szó, hanem arról a történeti tudatról, amiről Heller Ágnes a következőket írta *A történelem elméletében*: „Mindazonáltal azt, hogy mi tartozik a jelen múltjához és mi a történeti múlthoz, maga a történelmi tudat dönti el, vagyis a jelenkor tudata, amelynek a történetírás csak kifejeződése. Így abból a kijelentésből, mely sze-

rint a történetírás témája a múlt, az is következik, hogy nem egyedül a történetírás dönt abban az egyszerű kérdésben, hogy *mi számít múltnak.*" (Heller, 2001: 93–94., kiem. az eredetiben.) A politikatudománynak, és így a társadalomtudományoknak, ebben az értelemben igenis dolguk van a múlttal, nem negligálhatják a társadalomban és az értelmiségi-politikusi vitákban munkálkodó történelmi tudatot. Hogyan tegye azonban ezt a politikatudomány? A továbbiakban ezzel a kérdéssel kapcsolatban szeretnék megfogalmazni néhány problémát Csizmadia Ervin kötetének módszere alapján.

Az, hogy a történelmi folyamatok figyelembevétele hasznára válik a politikatudományi elemzésnek, triviális megállapítás. Sőt, kérdezhetnénk, lehetséges-e egyáltalán akármely politológiai megközelítés történeti tudatosság nélkül? Hiszen a leginkább „jelencentrikus” empirikus kutatás is idősorokkal dolgozik, visszatérő mintákat keres. Ha jól értem Csizmadia Ervin módszertani elhatárolását, itt természetesen többről van szó. Arról ugyanis, hogy a mintázatok, legyen szó politikai gondolkodásról vagy szervezeti organizációról, nem pusztán egy rezsím saját időtávlátában, hanem rezsimeken átívelően írhatók le. Ha pedig így van, a történeti politikatudománynak szembe kell néznie három problémával, amelyeket itt szeretnék röviden körbejárni.

(1) Az első politikai-társadalmi jelenségek absztrakciójának problémája. Nem lényegtelen ugyanis, hogy milyen szintű történeti összehasonlítást végzünk, és ahhoz milyen segédfogalmakat használunk vagy alkotunk meg. Ez jól látszik, amennyiben olyan jelenségeket kívánunk elemezni, mint a demokrácia vagy a domináns pártrendszer. Az első esetben nem kézenfekvő, hogy a demokratikus hagyományokat meddig tudjuk visszavezetni a magyar történelemben, milyen alapvető értelmet adunk a demokráciának. A választók köre számít, amely a népfeltség elvét érvényesíti, vagy a képviselőlet jellege, vagy a politikáról való gondolkodás egy fajtája? Ez nehéz kérdés, ami rendkívül bonyolulttá teszi például a magyar demokrácia történetének megírását. A történeti politikatudománynak, felteszem, azonban mégis inkább olyan jelenségekre kellene koncentrálnia, és ezt teszi Csizmadia Ervin is, amely politológiai fogalmainkkal jól körvonalazhatók. Nyilvánvaló hasonlóságok adódnak a pártrendszer és -szerveződés szintjén. És ki ne látná például a domináns pártrendszer ismétlődő mintázatát, ha a dualizmus Szabadelvű Pártjára, a két világháború közötti Egységes Pártra (Nemzeti Egység Pártja, Magyar Élet Pártja) vagy a jelenlegi kormányzó Fidesz–KDNP pártszövetségre gondolunk. Amennyiben viszont egy másik oldalról, a domináns párt és a helyi hatalmi viszonyok alakulása felől tekintjük a történetet, ezen mintázathoz fog kapcsolódni a Magyar Szocialista Munkáspárt több mint harminc éve is. Arra gondolok, hogy az is egy érdekes kutatási kérdés lehetne, ha különböző történeti rezsimek domináns pártjainak helyi hatalmi strukturái kiépülését és működését tekintenénk végig. Ez egy másfajta megközelítést igényelne, mint a pártrendszer vizsgálata; az a gyanúm, hogy a strukturális, sőt személyi folytonos-

ság itt szignifikánsabban tetten érhető. Ám ha specifikus vizsgálatnak vetjük alá az egyes pártrendszereket, és eltérő politikai rezsimek eltérő történelmi eseményekre adott válaszaként kezeljük, rögtön feltűnnek azok a különbségek, amelyek értelmezhetetlenné teszik a korokon és rezsimeken átívelő összehasonlítást és modellalkotást. A nehézség tehát egyrészt abban rejlik, hogy az absztrakció olyan szintjét találjuk meg, amely nem túl általános eredményekkel jár ahhoz, hogy egy kortárs jelenségről mondjon valamit. Másrészt viszont ne essen a szélsőséges prezentizmus hibájába, azaz ne a mai modellhez igazítsa a múlt rezsimtípusait.

Csizmadia Ervin a saját történelmi politikatudományához hasonló irányzatként írja le a nyugat-európai újhistoricizmus, illetve az amerikai new political history és az amerikai politikai fejlődés irányzatait. Utóbbiak egy olyan amerikai hagyomány vizsgálatára vállalkoznak történelmi és politológiai módszerekkel, amelyben az egyenes vonalú fejlődés narratívája könnyen kibontakoztatható. Az „amerikai politikai fejlődés” ugyanis egy hagyomány talapzatán, az alapító atyák és az alkotmány bázisán áll, így a diszkontinuitások más szinten fordulnak elő, mint az európai, főként közép-kelet-európai esetben. Az amerikai alkotmány és kiegészítései olyan élő hagyományt képeznek, amelynek az amerikai politikai gondolkodás- és politikaformálás-beli elsődlegességét és folyamatosságát még az olyan válságok sem ingatták meg, mint a véres polgárháború, vagy a kudarcos vietnami háború és a Watergate-botrány. Ez a fajta eszmei és intézményi kontinuitás magától értetődő keretet ad a történelmi-politológiai vizsgálódásoknak. Az amerikai kutatók így az egyes nagy politikai vállalkozások (New Deal, Big Society, Reagan-elnökség), illetve intézmények (citizenship, Medicare) politikatörténete felé fordulnak szívesen, megkülönböztetve magukat a klasszikus politikatörténettől, amely a társadalomtörténeti fordulat előtt uralkodott, és főként a jelentős politikai szereplők, „nagy emberek” életútján keresztül közelítette meg a politika történetét.<sup>3</sup>

Az elsőként említett irányzatot, azaz az új historicizmust a szerző Grzegorz Ekiert nevéhez köti, aki a közép-kelet-európai posztkommunista politikai örökség és politikai átalakulások kutatója, egyúttal a történelmi politikatudomány Csizmadia által pártolt eljárásához hasonlóan a hosszú távú mintázatok kimutatása mellett érvel. Ekiert és szerzőtársai, illetve kritikussai munkáiban már megjelennek a tudományos absztrakció szintjéből adódó problémák, mint a kutatási kritériumok meghatározása, a hagyományok polifonikussága és szinkronicitása, és természetesen a folyamatosság kérdése. Úgy tűnik, hogy az amerikai vonulatokhoz hasonlóan e szerzők is az intézmények történetében találják meg a plauzibilis vizsgálati kereteket.<sup>4</sup>

(2) Másodiként, és az előző problémakörhöz kapcsolódóan, a rezsimek diszkontinuitása, illetve a politikai-társadalmi invenció és innováció dilemmáját említeném. Ezek a politikai fejlődés feltételezett fogalmából erednek, amelyek meghatározása korántsem magától értetődő, főleg egy kelet-közép-euró-

pai kontextusban. Csizmadia többször hangsúlyozza a magyar politikai fejlődés kontextusfüggőségét, vagyis azt az örök kérdést, hogy a magyar politika hogyan viszonyuljon a nyugati politikai átalakulásokhoz és folyamatokhoz. A kötet történeti részében, a magyar politikai gondolkodás egyes szerzőit éppen mintaformaló és mintakövető gondolkodókként kategorizálja a szerző (233–296.). Ugyanakkor többször jelzi, hogy magyar politikai fejlődésen mást ért, mint az „ideáltipikus nyugati fejlődést”. „A magyar politikai fejlődés – írja a szerző – kétségkívül nem írható le úgy, mint az ideáltipikus nyugati fejlődés, amelynek lényege a liberális demokráciához való közeledés. Ennek oka megint csak nem valami torzulás, hanem egyszerűen az, hogy azok a komplex feltételek [...], amelyek szükségesek egy liberális demokrácia létrejöttéhez, itt szinte mindig hiányoznak.” (118.) Azaz a magyar politikai fejlődés nem azonos a nyugatival, és a nemzeti sajátosságokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Csizmadia szerint a belső komparatiztika, amely egy ország történelmi szakaszainak összehasonlítását jelenti, vezethet el azokhoz a sajátosságokhoz, amelyeket figyelembe kell vennie egy történeti politikatudománynak. Ez viszont egyfajta módszertani konzervativizmus felé tereli a kutató figyelmét, mivel arra ösztönöz, hogy egy nemzetileg sajátlagosként felfogott problémát keresen a nemzeti történelem különböző korszakaiban. Ilyen például a közjogi kérdés a magyar történelemben, amely jól láthatóan rendezi a 19. század politikai diskurzusait, ám legkésőbb a királyság intézményének 1946-os megszűntével elenyésczik. Állíthatjuk-e, hogy az utána következő korszak kiesik a magyar politikai fejlődésből? Kétséges, hogy az ilyen fejlődéskoncepcióval rendelkező történeti politikatudomány tud-e valamit kezdeni az éles rezsimváltásokkal, a megújuló politikai eljárásokkal és praxisokkal. Hogyan tudja egyáltalán érzéklni a nemzetközi vagy belső folyamatokból érkező újításokat, illetve nem téveszti-e össze ezeket a történelmi példákban felállított mintákkal? Konkrét példát említve, a kortárs illiberális demokrácia vagy „orbánizmus” mennyiben egy történeti kormányzási minta és párturalom visszatérése, mennyiben kortárs nemzetközi minták másolása, illetve mennyiben született a harmadik köztársaság belső tendenciáiból, mint például az elmúlt negyedszázad párton belüli és pártok közötti politikai küzdelmeinek tanulságaiból? Csizmadia Ervin ugyanis azt írja kötetének összefoglaló részében: „Csakis történeti vizsgálódások sorozatán keresztül találjuk meg az orbánizmus titkát. A titok az, hogy az orbánizmus a magyar politikai fejlődés leglogikusabb megjelenése. A Fidesz az a párt, amely a legerősebben támaszkodni tud a történelmi faktorokra, történelmi folytonosságokra. Magyarországon a történelem körülbelül másfél évtizedes tetszhalál után, valamikor a 2000-es évek közepén kezd újra megjelenni a politikai hivatkozások és a politikai gyakorlat szintjén is.” (364–365.) Ami értelmezésében annyit tesz, hogy a Fidesz a történelmi példákat nem pusztán szimbolikus-történetpolitikai, de stratégiai célok megvalósítására is alkalmazza. A történelem visszatérése így maga egy politikai in-

nováció eredménye, azonban ennek okát csak az univerzalista demokrácia-eszmény és politikai fejlődésnarratíva kimerülésében látja a szerző.

(3) A harmadik problematikus pont a(z) (al)diszciplináris lehatárolás kérdése mint a módszer és nem a fentebb említett történeti tudat politikatudományi fontosságának problémája. A történeti politikatudomány történettudománnyal való kapcsolata korántsem tisztázott. Leginkább az a kérdés merül fel, hogy mi a történeti politikatudomány viszonya a(z) (új) politikatörténetíráshoz, egyáltalán van-e értelme az elhatárolásnak. Sipos Balázs például közel egy évtizede írt módszertani cikkében e kettőt azonosítja egymással (Sipos, 2009: 161.), művelőit pedig a választástörténet, az elitkutatás, a pártszerkezet változása és a történeti demográfia, politikai struktúrák kvantitatív vizsgálata foglalkoztatja (uo. 159.). Belátható, hogy amennyiben a történeti politikatudományt intézményfókuszú aldiszciplínának fogjuk fel, ahogy a szerző kötetében a magyar pártrendszer történeti változásait elemzi, elhatárolhatatlanná válik a politikatörténet módszerétől. A kötet e történeti részének másik fejezete azonban ismert (Eötvös József, Apponyi Albert, Babits Mihály, Szekfű Gyula, Bibó István) és kevésbé ismert (Bernát István, Concha Győző, ifj. Leopold Lajos, Prohászka Lajos, Joó Tibor, Kun József) politikai-közéleti gondolkodókkal foglalkozik, a magyar politikai fejlődés értelmezőinek gondolatait elemzi. Ezen a ponton Csizmadia Ervin azonban a politikai eszmetörténethez kerül közel, amely különböző módszertanokat és nemzetközi kutatási hagyományokat kínál. A politikatörténet és a politikai eszmetörténet határai, ha nem is markánsan, de megvonhatók, talán azon a módon, hogy előbbi a politikai tények interpretációját, míg utóbbi a politikai jelenségek értelmezéseinek történeti tudatosságú interpretációját végzi el. Nem világos, hogy egy elkülönülő történeti politikatudomány hol lehetne elhelyezhető ezen a diszciplináris térképen. Ez elsősorban a módszertant és csak másodsorban a diszciplináris presztízst jelentő kérdés: nehéz ugyanis meglátni, hogy a Csizmadia Ervin által javasolt történeti politikatudomány milyen módszerrel dolgozik. A magyar „politikai fejlődés” egy, a szerző által javasolt hosszú időtartamú vizsgálata be kívánja-e vonni a politikai gondolkodás- és eszmetörténet eredményeit, ilyen irányban kíván tájékozódni, vagy az amerikai új politikatörténet mintájára a politikai intézmények és eljárások mintázatait kutatja? A könyv olvasásakor ezért idegenként hathat az eszmetörténeti rész, jelenléte a kötetben kevésbé indokolt, mint a domináns pártrendszerek történetét taglaló fejezet. E fejezet a könyv legerősebb és legígéretesebb része, ami talán választ is adhat arra a kérdésre, hogy a történeti politikatudománynak mi legyen a tulajdonképpeni tárgya, és milyen módszert kövessen.

Mindent összevetve, úgy gondolom, Csizmadia Ervin kötetét egy felhívásként értelmezhetjük a magyar politikai hagyományról, törésekről és folytonosságokról, történeti hasonlóságokról és különbségekről való gondolkodásra. Amennyiben igazat adunk azt illetően a szerzőnek, hogy a magyar politi-



kában a történelmi tudat felértékelődött, akkor a jelen magyar politikájának megértéséhez a történelmi megközelítés nemcsak kívánatos, de szükséges is. Ez a historicista nézőpont a nyugati politikatudományban már több mint egy évtizede erős pozíciókat harcolt ki magának.<sup>5</sup> Egy ehhez hasonló fordulat láthatóan a magyar politikatudományban sem maradhat el.

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> A továbbiakban a könyvre csupán a zárójelbe tett lapszámmal hivatkozom.
- <sup>2</sup> Itt természetesen nem a normatív politikaelméletre, de még csak nem is egyfajta normatív politikatudományra gondolok. Azokról a normatív előfeltételekről van szó, amelyek a nyugati parlamentáris demokráciák rendszereit vagy ezek egyes elemeit azonosítják a politika „normális” működésével. Ezen előfeltételek nemcsak a politikatudomány értékítéleteit, de vizsgálódásainak irányát is befolyásolják.
- <sup>3</sup> A politikatudomány történelmi fordulatának egyik legtöbbet idézett teoretikusa a Csizmadia Ervin által is sokszor citált Julian E. Zelizer, akinek 2015-ös kötete a „politikátörténelmi renszansz” elmúlt két évtizedét mutatja be (Zelizer, 2015). Az amerikai politikai fejlődés iránya még korábbról datálható, a *Studies in American Political Development* című folyóirat 1986 óta jelenik meg rendszeresen. Az elmúlt egy-másfél évtizedben különösen gazdag termést produkált a történelmi megközelítés, jellemző például Meg Jacobs, Zelizer felesége, kötete az állampolgárság intézményének huszadik századi amerikai történetéről (Jacobs, 2005), a férjével közösen írt, Reagan-korszakkal foglalkozó könyve (Jacobs–Zelizer, 2011) vagy a hetvenes évek energiaválság-politikáját elemző legutóbbi munkája (Jacobs, 2016). Az irányzat további fontos szerzői: Jeffrey Pasley, Sean Wilentz, Gareth Davies, Andrew Preston, Jeffrey Cowie, Rick Perlstein, John Dean és Brian Balogh. A politikátörténet, a történelmi érdeklődésű politikatudomány és az amerikai politikai fejlődés diszciplináris határai mindazonáltal nehezen vonhatók meg.
- <sup>4</sup> A Harvardon tanító lengyel Grzegorz Ekiert a szocialista, majd a posztszocialista kelet-európai államok politikáját a (civil) társadalmi szerveződések története és összehasonlító elemzése felől közelíti meg.
- <sup>5</sup> Ennek a folyamatnak a politikatudományra gyakorolt hatásairól lásd: Adcock–Bevir, 2005; Bevir, 2006.

## IRODALOM

- Adcock, Robert – Mark Bevir (2005): The History of Political Science. *Political Studies Review*, Vol. 3., No. 1. 1–16.
- Bevir, Mark (2006): Political Studies as Narrative and Science, 1880–2000. *Political Studies*, Vol. 54., No. 3. 583–606. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2006.00616.x>
- Heller Ágnes (2001): *A történelem elmélete*. Budapest, Múlt és Jövő.

- Jacobs, Meg (2005): *Pocketbook Politics. Economic Citizenship in Twentieth-Century America*. Princeton, Princeton University Press.
- Jacobs, Meg (2016): *Panic at the Pump. The Energy Crisis and the Transformation of American Politics in the 1970s*. New York, Farrar, Straus, and Giroux.
- Jacobs, Meg – Julian Zelizer (2011): *Conservatives in Power. The Reagan Years, 1981–1989: A Brief History with Documents*. Boston, Bedford/St. Martin's.
- Sipos Balázs (2009): Van-e a politikának társadalomtörténete? A politológia, a szociológia és a történetírás viszonya. *Actas*, 24. évf. 3. sz. 156–166.
- Zelizer, Julian E. (2012): *Governing America. The Revival of Political History*. Princeton, Princeton University Press.

# VÁLASZTÁS HELYETT SORSOLÁS

David Van Reybrouck kettősreprezentativitás-elmélete

Mráz Ágoston Sámuel  
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

(David Van Reybrouck: *Gegen Wahlen. Warum Abstimmen nicht demokratisch ist*. Wallstein Verlag, 2016.)

Világszerte sokan vitatkoznak a tökéletes vagy a fennállónál legalább jobb választási rendszer mibenlétéről. Donald Trump megválasztása után számos eszmefuttatás látott napvilágot az elnökválasztás amerikai modelljének igazságosságáról, hiszen – George W. Bush után ismét – az összesítésben ezüstérmesként is elnyerhette a republikánus jelölt a Fehér Ház kulcsait. A „popular vote” elnökválasztó kritériummá tétele ugyanakkor a teljes föderális rendszer megkérdőjelezését is jelentené, s egy ilyen, vélhetően alkotmányos válságot okozó, csak a pillanatnyi érdekek által diktált lépéstől még a legelszántabbak is visszariadnak. Hasonlóan sok a vita Európában is. Az olaszok az elmúlt 20 évben már a harmadik reformot tervezik, az új francia elnök a nemzetgyűlési választások után bejelentette, hogy az abszolút többségi elvet fel akarja adni, Németországban pedig jelenleg a „felülről nyitott” létszámú Bundestag népszerűtlensége miatt készültek tervek az átalakításra. A választási rendszerek részletei tehát szinte mindenhol vitatottak, de a választások szükségességét senki nem meri megkérdőjelezni.

Márpedig a választástökéletesítő tervek mögött – az esetleges hatalmi megfontolások mellett – a nyugati modell, a liberális demokrata politikai rendszerek általános legitimitás- és hatékonyságproblematikája áll, amelyet a diskurzusban lévő finomhangolások aligha tudnak kezelni. Ez a kiindulópontja a flamand David Van Reybrouck 2013-as, vegyes műfajú könyvének,<sup>1</sup> amely 2016-ban németül is megjelent, és az „*out of the box*” megközelítésével kedves vitatémát szolgáltat azóta a nyugat-európai közgondolkodóknak.

Van Reybrouck író, régész és történész. Történelmi regényei mellett Kongó-könyvével vált híressé, politikatudományi értelemben egyelőre egykötönyves szerző. Mindez azonban nem csökkenti gondolatainak értékét, legfeljebb azok itt-ott tetten érhető kiforratlanságát magyarázza. Meglepődhet például a politikatudós olvasó, amikor a szerző sommásan kijelenti, hogy „a diktatú-

ra kétségtelenül hatékony, de nem legitim” (14.). Ezt az utcai bölcsességet Közép-Európa 20. századi története világosan megcáfolta akár a gazdaságirányítás, akár a politikai döntéshozatal terén.

A leegyszerűsítő stílust optimistán lényeglátásnak is nevezhetjük, s máshol ez a szemléletmód kifejezetten előnyére válik a könyvnek, így ugyanis világos téziseket állíthat fel a szerző. A nyugati demokráciákkal, vagy ahogy ő fogalmaz, az elektorális-képviselési demokráciákkal szembeni fő kifogása a demokráciakifáradás jelensége (*Demokratiemüdigkeitssyndrom*). Ez a válságtünet többek között a polgárok és vezetők közötti kölcsönös bizalmatlanságra vezethető vissza. A társadalmi elégedetlenség a politikai vezetőkkel közismert, de a vezetők elégedetlensége a társadalommal kevésbé ismert probléma. Utóbbit egy érdekes, 2011-es holland kutatással támasztja alá, mely szerint az ottani közigazgatási elit 87 százaléka magát „innovatívnak, szabadságszeretőnek és nemzetközileg orientáltként tartja”, miközben 89 százalékuk szerint a holland nép inkább hagyományörző, nacionalista és konzervatív értékrendű (11.). Alighanem hasonló kutatást más európai országban is lehetne, hasonló eredménnyel, végezni.

A demokráciakifáradás mögött két okot azonosít Van Reybrouck, egyrészt a legitimitás megrendülését, másrészt a hatékonyság hiányát. A rendszerlegitimitás csökkenésére ismert bizonyítékokat sorol, a választásokon trendszerűen csökkenő részvételi hajlandóságot, a párttagság hanyatlását (bár magyar szemmel inkább megmosolyogtató a válságérzet ott, ahol a felnőtt lakosság 5,5 százaléka tagja valamelyik pártnak, hiszen Magyarországon ez legfeljebb 1 százalék<sup>2</sup>), valamint a volatilis pártpreferenciájú, úgynevezett váltószavazók uralmát, azaz jelentős befolyását említi. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a váltószavazók jelensége elsősorban, de nem kizárólagosan az arányos választási rendszerek választási eredményét képes jelentősen befolyásolni.

A hatékonysághiány esetében is elsősorban az arányos választási rendszerek okozta hatásokon kesereg a szerző, a kormánykoalíció megalkotásának nehézségeit (Belgiumban 2010-ben 541 napig nem sikerült kormányt alakítani!) s a kormányzó pártok automatikus büntetését említve. Majd – már-már populista politikusok beszédeit idézve – nagy építési projektek kudarcán (stuttgarti pályaudvar vagy a nantes-i reptér) látja bizonyítottnak a hatékonyság s ezzel az output legitimitás csorbulását. A demokráciakifáradás jelének tartja ezeken felül a politikusok rekrutációs bázisának beszűkülését, illetve a politikusi réteg kontraszelektációját. Teátrálisan teszi fel a költői kérdést: „Ha a szereplési vágy túlsúlyba kerül a kormányzással szemben, ha a választási láz szenvedéssé válik, ha a kompromisszumokat egyre inkább árulásnak tekintik, ha a pártpolitika automatikusan megvetést vált ki, ha a kormánykoalíciós részvételből azonnal a választók kemény büntetése lesz, miért kellene egy idealista fiatalnak még a politikával foglalkoznia?” (23.)

Van Reybrouck három, a válságjelenségekre adott megoldáskísérletet ismertet, elsősorban azért, hogy bebizonyítsa, egyik sem ad kielégítő választ.

A „populista diagnózis” szerinte a legitimitás növelés érdekében a „néphez közelebbi népképviselést” kínál, de mind a nép monolitikus definícióját, mind a személycserék által elért legitimitásnövekedéstől elvárt hatékonyságnövekedést illúzióknak tartja. A „technokrata diagnózis” nem a képviselőket, hanem magát a demokráciát hibáztatja, s benne az „alternatíva nélküliség” hite, illetve a 90-es évek posztpolitikai gondolkodása tükröződik. A néhol leegyszerűsítő, de mégis megalapozott tézise szerint a technokrata gondolkodás épp a populista fordítottja, hiszen itt a hatékonyságnöveléstől várják a legitimitásnövekedést, ott pedig a legitimitásnöveléstől a hatékonyságjavulást. Egy ilyen összevetés alapján nem meglepő Van Reybrouck következtetése, miszerint mindkét felfogás illúzió. Végül a harmadik megoldási javaslat a közvetett demokráciával szembeállított „közvetlen demokrácia diagnózisa”, a közösségi gyűlések, utcafórumok, az ún. *subterranean politics* világa. Az Occupy Wall Street, a madridi utcafórum vagy a Syntagma-tér eseményei azonban azt is bizonyítják, hogy ez a hierarchiamentes modell ugyan nagy élmény lehet a résztvevőknek, de semmiképpen sem alkalmas a hatékony és legitim döntéshozatal megerősítésére. Sőt, a közvetlen demokratikus formák antiparlamentarizmusa Van Reybrouck szerint a szabadságra is veszélyes (40.).

A három megoldási javaslat lehúzásának célja a negyedik, a szerző által formált elképzelésnek való dramaturgiai megágyazás. A végéről kezdve: Van Reybrouck szerint a választás kizárólagossága, vagy ahogy ő fogalmaz, a választás diktatúrája (61.) és a választásfundamentalizmus (46.) a hibás a demokráciaválságért. Még az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) is e demokráciamodellel szembeállítva köteleződik el kizárólagosan.<sup>2</sup> Ezért a megoldás a választási demokrácia újragondolása, a választás részleges vagy teljes helyettesítése. Az ideális modellt természetesen nem az öröklés vagy a kinevezés általi hatalomszerzésben látja, hanem az ókori görögök sorsolásos rendszerének felelevenítésében. Ezt a demokráciamodellel a kockavetés latin kifejezése alapján *aleatorikus-képviselési demokráciának* nevezi (76.).

Itt érkezzünk el a tanulmány első igazi „hozzáadott értékéhez”, amikor megismerhetjük a sorsolással választott vezetők kultúrtörténetét. A belga történész szerző nemcsak az ókori görögök rendszerét mutatja be részletesen, hanem a középkori itáliai városállamok működését is. Megtudhatjuk például, hogy a velencei dózsét élethosszig tartó posztjába a választás és a sorsolás különös és bonyolult keverékével találták meg, elkerülendő a néhány száz, a teljes népesség 1 százalékát kitevő, arisztokrata család közötti háborúskodást. A több napig tartó eljárás a nemesekből álló, 500 fős *Consiglio Grande* összehívásával kezdődött, közülük 30, majd azok közül 9 főt sorsoltak ki, a kisorsoltak minősített többségének döntésével új tagokat választottak, 40 főre emelve a létszámot, akik közül 12 főt sorsoltak ki, hogy aztán azok még 13 főt választhassanak maguk mellé. Összességében kilenc körön át ment ez a csikicsuki folyamat, melynek végén 41 fő maradt, akik egy konklávéban (zárt ajtó mögött, a pápa-

választás mintájára) választották meg a dózsét. Érdekeség, hogy a ma is független San Marinóban még a 20. század közepéig is hasonló vegyes módszerrel választottak vezetőket.

Arisztotelész csak a sorsolósos rendszereket tartotta demokráciának, a választást ezzel szemben arisztokratikusnak vélte, s láthatóan az ókori görögökkel együtt nem vezett ki a sorsolás intézményének ismerete. Fontos kérdés tehát, hogy mi történt az újkor hajnalán, ami miatt a „modern világban” elképzelhetetlennek tűnik a döntéshozók sorsolósos kiválasztása. Tegyük hozzá, egy-egy ország esküdszéke vagy választási patthelyzete esetén mégiscsak létezik szerencseelvű kiválasztás.

Van Reybrouck könyvében négy magyarázat található, különféle helyeken. Az első kézenfekvő, a technikai megvalósíthatóság akadálya. Az 1700-as évek végén nem létezett olyan nyilvántartás, amely teljes körű névjegyzéket biztosított volna a sorsoláshoz (87). Ami tehát egy városállamban működött, egy nemzetállamban nem volt alkalmazható. Mindez ésszerűen hangzik, de csak első hallásra. Mivel a választásokat általában választókerületi szinten, relatív többséggel tartották, igazából semmi nem akadályozta volna meg, hogy ugyan-ezen a szinten sorsolást is tartsanak. A második magyarázat szerint a sorsolásnak rossz mellékíze volt, mert a toborzás világára emlékeztette a férfiakat. Ráadásul annak gyakorlata az arisztokrácia számára kedvezett, ha ugyanis közülük kellett valakinek bevonulnia, általában vásárolt maga helyett egy helyettesítőt a parasztok közül (108.). Mindez lehet igaz és fontos, de a módszer-váltás okaként aligha azonosíthatjuk. Sokkal fontosabb a harmadik idézett szempont, miszerint az amerikai és a francia alapító atyák is mind a sorsolás véletlenszerűsége helyett a választás felsőbbrendűsége mellett foglaltak állást. Montesquieu, John Adams, Madison, Edmund Burke egyaránt azt vallotta, hogy az az ország, amelyet a tulajdonosok rétege irányít, „a társadalmi renden belül van”, ahol azonban a tulajdon nélküliek uralkodnak, ott természeti állapot van (97). Más szóval, tudatosan választották az arisztokratikus rendszert a demokratikussal szemben, annak érdekében, hogy – Van Reybrouck által idézett Bernard Manin megfogalmazásával – a képviselők „tekintélyes polgárok” legyenek, akik a választóik közül tudatosan kiemelkednek (76.). Ezek után már csak az a kérdés, hogy a tudatosan választott, az Arisztotelész által leírtak szerint egyértelműen arisztokratikus képviselőválasztás rendszerre miként lett a demokrácia megkérdőjelezhetetlen feltétele. Van Reybrouck – a választás elterjedésének negyedik magyarázataként – Alexis de Tocqueville-t azonosítja tettesként, aki az amerikai utazásáról hazatérve, híres könyvének címében is már demokráciaként azonosította az Újvilág elektorális-képviselési demokráciáját (107.). Mivel műve az 1840-es években az egész kontinensen bestseller lett, sőt a belga alkotmánnyal együtt a század közepi forradalmak hivatkozási alapja, a választások demokratikussá varázslása ezáltal be is végeztetett.

A bemelegítés és a történelmi kitekintés után elérkezünk a tanulmány programadó részéhez, amelyet Van Reybrouck egyszerűen csak a demokráciakifáradás-jelenség terápiájaként említ. Kiinduló alapja a deliberatív demokrácia-felfogás, amely – John Rawls és Jürgen Habermas gondolatvilága alapján – a polgárok nagyobb részvételétől várja a legitimitás helyreállítását. Mivel a sorsolás révén mindenkinek van esélye bekerülni a politikai osztályba, a nagyobb részvétel, illetve annak esélye biztosított. A sorsoláson és az önkéntes részvételen alapuló modellek színes tárházát tárja az olvasó elé a tanulmány, bemutatva az egyes modellek nehézségeit is. Az első prototípus ezek szerint az 1996-os texasi *National Issues Convention* volt, amelynek működése ugyan nem volt tartós siker, de Van Reybrouck szerint mégis bizonyította, hogy a képviselő ellátása és a döntéshozó testületi tagság nem igényel különleges képességeket és adottságokat, arra az átlagember is képes lehet (117.). Az állítás könnyen elfogadható az olvasó számára, különösen a modern parlamentek mindennapos gyakorlatának ismeretében, a szerző mégis egy kétes értékű bizonyítékkal igyekszik feltevését alátámasztani, éspedig azzal, hogy a texasi kísérletben résztvevők utólag kompetensebbnek érezték magukat. Egy ilyen, önbevalláson alapuló vizsgálat bizonyító ereje minimum kétséges. Ezután a választási rendszerek reformjáról, alkotmányozásról és alkotmánymódosításról szóló példákat, úgynevezett állampolgári gyűléseket (*Citizens Assembly*) mutat be (122–123.), melyek a hivatalos döntéshozatali eljárás mellett vagy azt megelőzően gyűjtötték össze a polgárok észrevételeit, elvárásait. Bouricius és Schechter nyomán az állampolgárok bevonásának öt különböző szintjét különíti el (154.). A kiindulópont egy törvényt érintő tanácskozás lehet, amelyet valamely szakpolitika összes szabályának a polgárok bevonásával történő megalkotása követ, majd a polgári (vagy népi) kezdeményezések intenzív alkalmazása minden területen, ezután a kétkamarás törvényhozás elve következik, ahol a második kamara – sorsolás révén – állandó állampolgári képviselőt biztosít, s végülként a teljes törvényhozás átalakítása, a választás sorsolással való felváltása sejlik fel.

A fenti kívánságlista negyedik szintje Van Reybrouck számára a legszimpatikusabb, s tanulmányában a *bireprezentativitás* vagy kettős képviselő mellett érvel hosszan. Szerinte ez a formula lenne képes a demokráciakifáradás kezelésére, mivel a kormányzók és a kormányzottak közötti „kapcsolatterápiát” (161.) hozná el, s átalakítaná a vezetés fogalmának jelentését is: a nép nevében való döntéshozatal helyett „bizonyos folyamatok elindítását jelentené a néppel közösen” (156.). Az eddigre már a helyzetelemzés, a történelmielőzmény-kutatás és az eszmetörténet területén is körbetekintő tanulmány a kívánatos formula megtalálását követően a védőbeszéd műfajába is belekóstol, konkrét érveket gyűjtve össze a választások kizárólagosságának jelenlegi helyzete ellen (158–160.). A sorsolás elfogadtatása s ezzel az állampolgárok teljesebb bevonása a szerző szerint a választójog 19. és 20. századi kibővítéséhez hasonló



harc, ezért az érvrendszere is hasonló lehet. Szó esik a sorsolás által a választásokkal szemben biztosított jobb reprezentativitásról, a képviselők szakértelmével kapcsolatos kétségekről, hiszen azok is tanácsadók segítségével végzik ma már munkájukat, a lobbisoportoknak és *think tan*keknek túlzott befolyást biztosítva, valamint az esküdszékek sikeréről az igazságszolgáltatásban, amely Van Reybrouck szerint nyugodt szívvel kiterjeszhető lenne a politikára is. Egyetlen ellentmondásba keveredik csak a lelkes érvelés során, amikor az intézményirányítási tapasztalat, kapcsolatrendszer és életvitelszerű elköteleződés nélkül kisorsolt népképviselők mellett érvel. Egyrészt szerinte több idejük lesz, mert nem kell kampánnyal foglalkozniuk (ez igaz lehet), másrészt nagyobb türelmet követelne velük szemben, hiszen a koalíciós tárgyalások professzionalizmus híján minden bizonnyal elhúzódnának. Utóbbi empatikus szemponttal csupán az a gond, hogy a sorsolás bevezetésével többek között az elhúzódó tárgyalások miatt kialakult demokráciafáradtságot tervezte kezelni Van Reybrouck.

De van a fenti logikai hibán túlmutató stratégiai probléma is a kettős képviselő koncepciójával: a bevezetés esélyének korlátozottsága. A nehézséget az okozza, hogy az új modell bevezetéséről, illetve a meglévő döntéshozatali eljárás lecseréléséről újra a klasszikus modell hívei és képviselői döntenek. Ha nem forradalmi, hanem tárgyalásos eljárásban gondolkodunk – s a deliberatív demokrácia aligha lehet a forradalom híve –, könnyen belátható, hogy csak a jelenlegi intézmények és eljárások keretei között születhet döntés az intézményi és eljárási paradigmaváltásról. Ez például Magyarország esetében azt jelentené, hogy az Országgyűlés alkotmányozó hatalomként a képviselők alkotmányozó, kétharmados többségével elrendelhetné, hogy a jövőben helyette egy állampolgári gyűlés döntsön az alkotmánymódosításról. Aki önmagában az ilyen formációk működésével kapcsolatban nem volt kritikus, a helyzetbe hozásuk esélyével kapcsolatban nyugodtan lehet. Legfeljebb a politikai osztály széles körű, kormánypártra és ellenzékre egyaránt érvényes lejárátódása esetén képzelhető el az alternatív megoldások befogadása, komoly médiatámogatás mellett.

Talán ezért is van rá működő példa. Van Reybrouck kifejezetten a deliberatív demokrácia intézményét, az ír alkotmányozó konventet említi a katolikus íreknek az egyneműek közötti házasságot helybenhagyó népszavazási eredménye mögött. A 33 hivatásos képviselőből és 66 kisorsolt állampolgárból verbuvált testület nyolc hétvégén keresztül vitatkozott az alkotmány módosításáról, s alakította ki szintén a házasság intézményét kitágító javaslatát 79 százalékos szavazattöbbséggel (134.).

Összességében, a fenti példa ellenére, tehát joggal kételkedik az olvasó a javasolt megoldás működőképességében s még inkább bevezethetőségében. Van Reybrouck mégis jogosan, talán a kételkedőkkel szembeni némi gúnnyal állapítja meg a tanulmány végén, hogy a sorsolás ellen érvelők már vesztek,



az intézménynek sokkal nagyobb a befolyása, mint gondolnánk: a médiát el-  
árasztó közvélemény-kutatások véletlenszerűen kiválasztott reprezentatív min-  
tája is valójában egyfajta sorsolás, s az eredmények sok esetben meghatároz-  
zák a választott politikusok döntéseit is (166.). S tegyük hozzá: a kisorsolt vá-  
laszadók összesített véleménye akár el is döntheti a választásokat.

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> A recenzióban idézett gondolatok mögött a német kiadás oldalszámait szerepelnek zárójelben.
- <sup>2</sup> Horváth Attila és Soós Gábor szerint 2010-ben Magyarországon még 2 százalékos volt a pár-  
tok szervezettségi szintje, de az általuk közölt 2010-es és 2015-ös adatok inkább az 1 százalé-  
kot valószínűsítik. Horváth Attila – Soós Gábor: *Pártok és pártrendszer*. In: Körösenyi András  
(szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris, 2015.
- <sup>3</sup> Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 21. cikk (3): „A közhatalom tekintélyének alapja a nép  
akarata; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos szavazás vagy a szavazás szabadságát ezzel egyen-  
értékűen biztosító eljárás alapján időszakonként tartandó tisztességes választáson kell hogy kifejezésre  
jusson.” (Kiemelés – M. Á. S.)



# ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2018. 2. negyedév

## JOG, JOGTUDOMÁNY

JÓRI András – SOÓS Andrea Klára: A GDPR magyarázata  
HVG-ORAC, 2018.

KEREKNÉ JAKÓ Nóra – MIKES Lili – SZABÓ Zsolt (szerk.): Alkotmányjog  
3., átdolg. kiad.  
Patrocinium K., 2018. 258 p.

KIRS Eszter: Tettesek és bűnrészesek a délszláv háborúban  
Gotovina, Perišić, Šešelj és Orić felmentésének nemzetközi büntetőjogi háttere  
L'Harmattan, 2018. 124 p.

MATHIEU, Bertrand : A jog a demokrácia ellen?  
Századvég, 2018. 245 p.

## POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

ANTAL Attila: Mozgalmi társadalom  
Noran Libro, 2018. 314 p.

FEDINEC Csilla – SZARKA László – VIZI Balázs: Etnikai pártok Kelet-Közép-  
Európában 1989–2014  
Gondolat, 2018. 480 p.

LANTAI András: Csak a Fidesz?  
Publio K., 2018. 108 p.

LEGUTKO, Ryszard:  
A közönséges ember diadala  
Rézbong K., 270 p.

VAN DAM, Nikolaos: Szíria – Egy nemzet romokban  
A szíriai polgárháború indítékai és története  
Atlantic Press, 2018. 234 p.

POLITIKATÖRTÉNET

BAER, Helmut David : Kompromisszum vagy kollaboráció?  
A magyar evangélikus egyház stratégiai a kommunista berendezkedés idején  
Kairosz, 2018. 240 p.

DÉNES Iván Zoltán: Kitörés a kánonból  
Szabad György történetírói munkássága  
Ráció K., 2018. 312 p.

ENGELS, David: A birodalommá válás útján  
Az Európai Unió válsága és a római köztársaság hanyatlása  
L'Harmattan, 2018. 342 p.  
(Varietas Europaea)

FÖLDES György: Ívek és töréspontok  
Gazdaság, politika, ideológia 1945 után  
Napvilág, 2018. 368 p.

FÖLDES György: Kádár János  
Kossuth, 2018. 64 p.  
(Sorsfordítók a magyar történelemben)

KOVÁCS Dávid: Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyar-  
országon  
L'Harmattan, 2018. 190 p.  
(Károli Könyvek)

KUNT Gergely: Trianon arcai  
Naplók, visszaemlékezések, levelek  
Libri, 2018. 468 p.

MAJTÉNYI György: Egy forint a krumplis lángos  
A Kádár-kor társadalma  
Libri, 2018. 340 p.

MURAI András – TÓTH Eszter Zsófia: 1968 Magyarországon  
Miért hagytuk, hogy így legyen?  
Scolar K., 2018. 280 p.

PAKSY Zoltán: Istóczy Győző és a magyar antiszemita mozgalom (1875–1892)  
L'Harmattan, 2018. 282 p.

RAINER M. János: Századosok  
Osiris, 2018. 404 p.

RITTER György: Hazáink / Heimatländer  
Német és magyar kényszermigrációs sors a második világháború utáni Ma-  
gyarországon  
Napkút, 2018. 376 p.

ROMSICS Ignác: Erdély elvesztése – 1918–1947  
Helikon, 2018. 456 p.

PUBLICISZTIKA, RIPORT, ÉLETRAJZ

CSEPELI György – FERENCZI Borbála: Sors-húzó  
Kossuth, 2018. 208 p.

DE STEFANO, Cristina: Oriana – Egy nő  
Az újságíró, a lázadó, a legenda  
Partvonal K., 2018. 304 p.

GYURICZA Péter: Az ellenállás pillanatai  
MEASZ, 2018. 520 p.

NAGY György: Magyarország apróbetűs története 2.  
Kossuth, 2018. 408 p.

TRÓCSÁNYI László: Párizsi Napló – avagy, ami a nagyköveti jelentésekből  
kimaradt  
2010. július – 2014. június  
Századvég, 2018. 407 p.

WOLFF, Michael: Tűz és düh  
Trump a Fehér Házban  
Athenaeum, 2018. 448 p.

SZOCIOLÓGIA

BALÁSHÁZY Imre – FARKAS Péter – MAJOR Gyöngyi (szerk.): Boldogabb családokért és ifjúságért. A családi élet válsága és a demográfiai válság okainak elemzése (I. kötet)

L'Harmattan, 2018. 488 p.

GÉRING Zsuzsanna – KIRÁLY Gábor – NAGY Beáta (szerk.): Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában

L'Harmattan, 2018. 488 p.

GERVAI András: Állami álmogyár

L'Harmattan, 2018. 348 p.

KREKÓ Péter: Tömegparanoia

Az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája

Athenaeum, 2018. 264 p.

PAPOLCZY Balázs: A magyarság helye a XXI. században

L'Harmattan, 2018. 116 p.

STRAUB, Eberhard: Az élő város

Az urbánus életformák változásai

Typotex, 2018. 232 p.

SZELÉNYI, Iván: Building Nations with Non-Nationals

Corvina, 2018. 136 p.

TEMESVÁRY Zsolt: A szociális munka és a szociálpedagógia modern elméletei

L'Harmattan, 2018. 196 p.

TÓTH Pál Péter: Siófokról indultam...

Farkas János 1933–2016 [emlékkötet]

Gondolat, 2018. 240 p.

## ABSTRACTS

ATTILA ÁGH

The system of neo-liberalism and “the self-defence of society”

According to Polanyi’s theory, European civilization emerged with the formation of economy and society – specifically the market economy and the “self-defence of society” - as two separate systems with their own internal organizations. The logic of the market economy dominated since the seventies over society as a whole, but at the end of the 2000s the global fiscal crisis generated the crisis of neoliberalism and reinvigorated the self-defence of society. With the crisis of neoliberalism the Age of Uncertainty has arrived with the emergence of the New World Order that has been described by a large academic literature. In the decline of neoliberalism, as a manifestation of the contradictions of this transition period, neopopulism has been the most characteristic crisis product of the new era.

**Keywords:** neo-liberalism, welfare state, increasing social inequality

ANDRÁS SZÁNTÓ

Schumpeter’s Empirical Democratic Theory

One of the most prominent questions of democratic theory is whether citizens are able to competently engage in politics. This article examines the question of citizens’ political knowledge in relation to democratic theory. The research question of this paper is: Are citizens able to hold politicians accountable, according to empirical research? In order to answer my question, I use an analytical framework derived from the Schumpeterian democratic theory whose central claim is that citizens are irrational and politically incompetent, and therefore, they are not able to hold politicians accountable. This article – slightly differently from contemporary literature – considers accountability not only as a retrospective concept, but also as a prospective one which takes citizens’ anticipative capacity into consideration, as the associated components of accountability – citizens’ preferences, leaders’ manipulation and responsiveness – justify a broader scope of the notion. As a final conclusion of the research, I find that the comparison of distinct empirical studies by means of an analytical framework fosters fruitful reflections on democratic theory.

**Keywords:** Citizens’ political knowledge, accountability, manipulation

MARGIT FEISCHMIDT – ILDIKÓ ZAKARIÁS  
Charity And Politics.

The Influence on Public Life of Direct Charitable Support Provided  
for Refugees

This paper addresses the relationship between charitable support provided for refugees in Hungary and political participation. We analyse interpretations of intentional goals and targets of action, normative ideologies and interpretations of helper-recipient interactions in qualitative interviews carried out with volunteers and donors. We claim that there is a dynamic, two-way relationship between participating in charity and political participation. Certain political commitments may imply engagement in civic helping of refugees, which we call the charitization of politics. On the other hand, participating in charitable actions and becoming emotionally involved may lead to apprehending the deeper causes of suffering, increasing public responsibilities and public awareness even of those initially refusing to address such political issues. This we call the politicization of charity. We emphasize two major aspects of this dynamic relationship. Firstly, referring to the critical theory of charity and volunteering we emphasize the politicization of charity in this particular social context. Second, we aim to contribute to the wider discussion on the relationship between civil society and politics in Hungary. The political aspects and implications of charitable support for refugees revealed in this paper resonate with more general claims about the fragmented, informal and performative character of politics in Hungary.

**Keywords:** solidarity, charity, civil society, political participation, migration

JÚLIA KOLTAI – ÁDÁM STEFKOVICS

The possible role of big data in predicting party preferences based  
on the facebook pages of hungarian political parties and politicians.  
A methodological experiment

Over the past few years, elections have shown worldwide that social media plays an increasingly important role in political life, both in politics and in the political activity of voters. Social media sites have become a new domain for the measurement of public opinion, offering many new opportunities. Discourses (such as tweets) and acts (such as likes) can form the basis for an election prediction. Compared to traditional prediction methods, big data-based research can be considerably cheaper and faster and can provide real-time tracking of public opinion. The aim of our paper is to gather international examples and showcase the success and failure of implementing them on Hun-



garian Facebook data and thus provide researchers with a basis for further investigations. In our analysis we examined whether there is a correlation between the number of likes that Hungarian parties and party leaders get on Facebook and the political poll results conducted in the same time period. The average number of likes per post proved to be the most appropriate indicator for party preferences, showing fairly good correlations in 7 of the measured 12 months. Beside this the indicator is quite volatile, and correlations differ between parties and party leaders.

**Keywords:** big data, measurement of party preference, election research, election prediction, Facebook

JÓZSEF SZABADFALVI

Democracy – Parliamentarism – Dictatorship

The reconstruction of László Ottlik's political science views between 1929 and 1935

The study aims at reconstructing the central categories of László Ottlik's political science views. In his studies published between 1929 and 1935, he sought to give a new approach to the issues and interrelations of democracy, parliamentarism and dictatorship. With his peculiar interpretation of modern political systems between the two World Wars, Ottlik renewed the contemporary „state centric“ Hungarian political science thinking.

**Keywords:** László Ottlik, democracy, parliamentarism, dictatorship, political system, form of government

## CONTENTS

### NEOLIBERALISM

- Attila Ágh: The system of neo-liberalism and the “self-defence of society” . . . . . 7

### DEMOCRACY THEORIES

- András Szántó: Schumpeter’s empirical democratic theory . . . . . 29

### CIVIL POLITICS

- Margit Feischmidt – Ildikó Zakariás: Charity and politics. The influence on public life of direct charitable support provided for refugees . . . . . 55

### BIG DATA

- Júlia Koltai – Ádám Stefkovics: The possible role of big data in predicting party preferences based on the Facebook pages of Hungarian political parties and politicians. A methodological experiment . . . . . 87

### LOOKING OUT

- József Szabadfalvi: Democracy – parliamentarism – dictatorship. The reconstruction of László Ottlik’s political science views between 1929 and 1935 . . . . . 123

### BOOK REVIEWS

- Milán Pap: The return of political science and history (Ervin Csizmadia: A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan? Budapest, Gondolat, 2017.) . . . . . 147
- Ágoston Sámuel Mráz: Lottery instead of elections. The double representativity theory of David Van Reybrouck (David Van Reybrouck: *Gegen Wahlen. Warum Abstimmen nicht demokratisch ist.* Wallstein Verlag, 2016.) . . . . . 155

BOOK WATCH . . . . . 163

ABSTRACTS . . . . . 167

## TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége



# SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
  - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
  - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
  - c. kulcsszavakat, valamint
  - d. a szerző titulussát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így: <sup>1</sup>), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjeget alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (\*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): „Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press.

c. folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): „On the Dimensionality of European Union Legislative”. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16., No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

\* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz.

## 12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 1590 forint, előfizetőknek 890 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (1453 Budapest, Pf. 25.), valamint a *posze@tk.mta.hu* e-mail címen.  
Az előfizetés ára egy évre: 4100 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT  
Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

ELTE TáTK HALLGATÓI BOLT  
Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt  
Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ  
Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA  
Bp., VI., Andrásy út 45.

NYITOTT MŰHELY  
Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT  
Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4

ANTIK KFT.  
Pécs, Ferencesek utcája 1.